

Раимкулова А. С., Акиева Г. С.,
Асипова Н. А., Сатыбекова Т. С.

Жогорку мектептин педагогикасы

УДК 37.0
ББК 74.00
Ж 78

Окуу куралы Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин окуу методикалык кеңешмесинин чечими менен басууга сунушталды.

Авторлор:

пед.илим.доктору, профессор	Асипова Н.А.
пед.илим. доктору, профессор	Акиева Г.С.
пед.илим. доктору, профессордун м.а.	Раимкулова А.С.
пед.илим.кандидаты, доцент	Сатыбекова.Т.С.
пед.илим.кандидаты, доцент	Карабалаева.Г.Т.
пед.илим.кандидаты, доцент	Сатыбекова.М.А
пед.илим.кандидаты, доцент	Сулайманова Р.Т
доценттин м.а.	Мусакулов Т.М.
доценттин м.а.	Темиралиева Т.К.
доценттин м.а.	Калибекова Д.Т.
ага окутуучу	Айтымбетова.Д.А.
ага окутуучу	Алыкулов У.Ж.
ага окутуучу	Каарман к. Г.

Рецензенттер:

педагогика илимдеринин доктору, профессор **Чыманов Ж.А.**
педагогика илимдеринин доктору, профессор **Чоров М.Ж.**

Жооптуу редактор:

педагогика илимдеринин доктору, профессордун м.а. **Раимкулова А.С.**

Ж 78 **Жогорку окуу жайдын педагогикасынын негиздери:** ЖОЖдун студенттери үчүн окуу куралы/ А.С. Раимкулова, Г.С. Акиева, Н.А. Асипова, Т.С. Сатыбекова. – Б., Полиграфбумресурсы, 2017. – 208 б.

ISBN 978-9967-32-207-3

Окуу куралында азыркы учурдун жогорку окуу жайдын педагогикасынын негиздеринин орчундуу маселелери каралып, жогорку мектептин окутуу жана тарбиялоо негиздери чагылдырылган.

Гуманитардык жана табигый илимдер адистиктеринин студенттери тандап алган кесибин тереңирээк үйрөнүүгө көмөк көрсөтүү максатында түзүлгөн.

Окуу куралы ЖОЖдын студенттерине, магистранттарына, аспиранттарына, жаш окутуучуларына арналат.

Ж 4303000000–17

УДК 37.0
ББК 74.00

ISBN 978-9967-32-207-3

© Авторлор коллективи, 2017.

© КР Билим берүү жана илим министрлиги, 2017

СӨЗ БАШЫ

Жаш муунду бүткүл дүйнөлүк цивилизациянын баалуулуктарына ээ кылууда жана рухий дөөлөттөргө карата багыт алууда гуманитардык илимдер, алардын ичинен жогорку окуу жайдын педагогикасынын салымы зор десек жаңылышпайбыз.

Азыркы учурда жогорку окуу жайдын билим берүү системасы эволюциялык жол менен көп өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Бул проблеманын негизинде көп жаңы багыттар калыптанып жана иштелип келүүдө. Дал ушундай көп кырдуу процесстерди, анын ичинен азыркы мезгилдеги адам таануу системасында жаңы педагогикалык ойлорду, ошондой эле жогорку окуу жайдын педагогикасынын методологиялык негиздерин, окутуу процессине тийиштүү принциптерин, жаңыланган окутуу усулдарын жана каражаттарын жана башка ушул сыяктуу түшүнүктөрдүн мерчемдүү түйүнү – бул жогорку окуу жайдын педагогикасы.

Жогорку окуу жайдын педагогикасы – окуу курал катары азыркы учурдун талабына шайкеш келип, жогорку окуу жайдын окуу-тарбиялоо маселелерин оң чечүүгө салымын кошо алат деген максат-окуу китебинин авторлорунун ой борборунда.

Окуу куралындагы бөлүмдөрдү төмөндөгү авторлор: педагогика илимдеринин доктору, профессордун милдетин аткаруучу Раимкулова А.С жана ага окутуучу Айтымбетова Д.А.(I), доценттин милдетин аткаруучу Калибекова Д.Т.(II), педагогика илимдеринин доктору, профессор Асипова Н.А. жана ага окутуучу Каарман к. Г. (III), ага окутуучу Айтымбетова Д.А.(VI), педагогика илимдеринин кандидаты., доцент Карабалаева Г.Т. (V), педагогика илимдеринин доктору, профессор Акиева Г.С. (VI), доценттин милдетин аткаруучу Темиралиева Т.К. (VII), педагогика илимдеринин кандидаты, доценттин милдетин аткаруучу Сатыбекова М.А. (VIII), педагогика илимдеринин кандидаты, доцент Сатыбекова Т.С. (IX), доценттин милдетин аткаруучу Мусакулов Т.М.(X) ага окутуучу Алыкулов У.Ж.(XI), педагогика илимдеринин доктору, профессордун милдетин аткаруучу Раимкулова А.С.(XII) иштешти.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЧУРУНДАГЫ БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ ЖАҢЫ ТЕНДЕНЦИЯЛАР

1.1. Жогорку билим берүү системасындагы жаңы өзгөрүүлөр

Учурдагы Кыргызстандагы билим системасындагы көрүнүштөр адамзат коомунун социалдык өнүгүүнүн бир баскычынан экинчи бир карама-каршы баскычына өтүү жолундагы экономикалык жагдайдан келип чыккан идеологиялык, адеп-ахлактык, психологиялык, социалдык кризистердин алкагындагы көрүнүштөрдөн пайда болгон кубулуштарды ичине камтыйт.

1991-жылы Совет доорунун кыйрашы Кыргыз Республикасын эгемендүүлүккө алып келди, коомдук турмушта анын ичинде билим берүү системасындагы өткөөл мезгилдин шарттарынан келип чыккан өзгөрүүлөр башталды. Жаңы социалдык экономикалык кырдаал билим берүүнүн структурасын, мазмунун принципалдуу түрдө реформалоо талабын койду. Ошол эле мезгилде көз карандысыз Кыргыз Республикасы түзүлгөндөн кийин жалпы экономикалык кыйынчылыктарга жана билим тармагына бөлүнгөн каражаттын кыскаргандыгына карабастан, жогорку билим берүүчү мектептердин саны жыл сайын өсүүгө ээ болду.

2000-жылы Кыргыз Республикасынын Президентинин Указы менен мамлекеттик тилди 2010-жылга чейин өнүктүрүү Программасы менен иш-чараларынын планынын бекитилиши – кыргыз тилин өнүктүрүүгө жасалган ири кадам болуп эсептелинди. Бул кыргыз тилинин социалдык маданий функцияларынын кеңейишине оң таасир берүүдө.

Кыргыз Республикасында дүйнөлүк билим берүү системасы менен айкалышкан билим берүүнүн ар түрдүү формалары – мамлекеттик, жеке менчик мектептер, гимназиялар, лицейлер жана колледждердин саны барган сайын өсүүдө.

Кыргыз Республикасынын Президентинин буйругу менен 2000-жыл «Жаштар жана билим берүү жылы» деп жарыяланышы «Кыргызстандын жаштарын 2010-жылга чейин өнүктүрүү» боюнча «Жаштык улуттук программасы жөнүндө» указы да билим берүү системасын андан ары өнүктүрүүгө жана жаштарды демократиялык коомду куруу процессине тартууга багытталган.

Дүйнөдө болуп жаткан зор өзгөрүүлөр жана анын ичинде Кыргызстандын коомдук-экономикалык өнүктүрүүсүнө эгемендүүлүк доорунун тийгизген таасир, элге билим берүүнүн өнүгүүсүнүн проблемаларына көп жагынан жаңыча кароого, көнүп калган стереотиптерден жана эски көз караштардан баш тартууга, өзгөргөн реалдуулук, жаңы кубулуштар жана тенденциялар менен эсептешүүгө алып келди десек болот. Анын натыйжасында жаңы социалдык-экономикалык жагдай, базар экономикасы элге билим берүү системасын кайра куруу зарылчылыгын пайда кылды. Билим берүүнүн эң башкы мааниси болуп – Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүшүнүн камсыз кылуу экендиги аныкталды.

Учурдагы Кыргыз Республикасындагы билим берүү системасы эл аралык макулдашууларга жана дүйнөлүк билим мейкиндигиндеги принциптерге, ошондой эле адам укугунун жалпы Декларациясына, улуттук жана дүйнөлүк маданияттын гумандуу дөөлөттөрүнө таянуу менен жүргүзүлүүдө.

Кыргыз Республикасынын билим системасы дүйнөлүк интеграциялык билим берүү процессине кошулду. 1992-жылы 16-декабрда Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамы кабыл алынган. Бул мыйзамдын VII бөлүмү «Билим берүү тармагындагы эл аралык кызматташтык жана сырткы экономикалык байланыш» деп аталып, ага байланыштуу билим берүүнү башкаруу органдары, билим берүү мекемелери, билим берүү системасына байланыштуу уюмдардын чет элдик жана эл аралык уюмдар менен түздөн-түз байланыш түзүүгө, мамлекеттер аралык жана эл аралык билим берүүгө, илимий жана илим изилдөө программаларын ишке ашырууга, мамлекеттер аралык коомдук билим берүү бирикмелерине кирүүгө мыйзамдын чегинде укуктуу экендигин жарыялаган. Бул мыйзамга таянып, Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүүнүн негизги принциптери төмөнкүлөр:

- Кыргыз Республикасынын баардык атуулдарынын билим алууга болгон тең укуктуулугу;
- мамлекеттик окуу жайларда, мамлекеттик билим берүү стандартынын чегинде акысыз билим берүү, ошондой эле акы төлөнүүчү билим берүүнүн болушуна шарт түзүү;
- билим берүүнүн гумандуулук мүнөзү, жалпы адамзаттык дөөлөттөрдүн артыкчылыгы;
- билим берүүдө илимий жетишкендиктерге жана эл аралык стандарттарга багыт алуу;
- билим берүүдөгү системалуулук жана үзгүлтүксүздүк; билим берүүнүн саясий жана диний институттардан көз карандысыздыгы;

- билим берүү мекемелеринин ишмердүүлүк багыты, билим мазмуну, менчиктик формасы боюнча көп түрдүүлүгү;

- мамлекеттик мекемелердеги билим берүүнүн жарандуулук мүнөзү;

- билимдин жалпыга жеткиликтүүлүгү жана билим берүүнүн жарандуулук мүнөзү;

- билимдин жалпыга жеткиликтүүлүгү жана билим берүүнүн окуучулардын өнүгүү жана даярдык деңгелдерине жана жаш өзгөчөлүктөрүнө жараша жүргүзүлүшү;

- шыктуу окуучуларды тандоо жана алардын чыгармачылык өсүшүнө шарт түзүү;

- альтернативдүү билим берүү мекемелеринин жана билим берүүнүн мамлекеттик эмес формаларынын болушу;

- мамлекет базар экономикасы жана коомдук турмушту демократиялаштыруу шартына ылайык атуулдардын билим алуу укугун гарантиялоо.

Демек, билим тармагындагы жогоруда белгиленген жоболорго таянуу менен коомубуздун өнүгүүсүнүн жаңы этабы башталган десек болот, Кыргыз Республикасынын билим тармагынын принциптеринин, тенденцияларынын жаңы перспективада өсүшүнө шарттар түзүлдү деп айтууга негиз бар.

Кыргыз Республикасы эгемендүүлүккө ээ болгондон баштап 20 жылдан ашык убакыт өттү, билим берүү тармагы көп өзгөрүүлөргө ээ болду. Билим берүү аймагына өзүнүн таасирин тийгизген негизги тенденцияларды атай кетсек, алар:

- постиндустриялык коомдон маалыматтык коомго өтүү, маданият аралык кызматташтыктын чектеринин кеңейиши;

- базар экономикасынын динамикасынын өзгөрүлүшү;

- ички жана тышкы миграциянын интенсивдүү түрдө жогорулашы;

- социалдык жана кесиптик мобилдүүлүктүн жайылышы ж.б.у.с.

1992-жылдан баштап билим берүүнүн нормативдүү актыларын негиздөөчү документтерде глобалдаштыруунун өзөгү жатат. Кыргыз Өкмөтү билим берүү аймагындагы негизги реформалоо багыттарды колдоп берип, ошонун негизинде билим берүүнү заманбап идеялардын негизинде жаңылоо багыты иштелди. Жогорку билим берүүдө көп деңгээлдүү түзүлүш сунушталды.

Жогорку билим берүү системасын заманбап талаптардын негизинде калыптандыруу үчүн бир нече бири-бири менен тыгыз байланышкан белсемдүү маселелер аныкталып, аны чечүүгө багыт алынды.

Аларды атап кетсек төмөнкүлөр:

1. Базар экономикасынын муктаждыгын алдын ала билип, кесиптик билим берүүчү окуу жайлардын тармактарын түзүү.

2. Кесиптик багыттагы кадрларды даярдоодо окшоштук маанайда түзүлгөн окуу жайлардан айрылуу.

3. Сапаттуу кесиптик билим берүүнү камсыз кылуу, даярдалган адистик багыттын негизинде бир нече профилдерди түзүү.

4. Жогорку окуу жайлардын тармагын оптимизациялоонун негизинде университеттердин комплексин түзүү.

5. Реалдуу көп деңгээлдүү жогорку билим алуунун камсыз кылууда башталгыч, орто жана жогорку кесиптик интеграциялоо.

6. Окутуу методдорду, технологияларды сапаттуу калыптандыруунун негизинде ачык билим берүү технологияларды жана маалыматтык билим берүү технологияларды кеңири колдонуу.

7. Дисциплиналар аралык программаларды интеграциялоо максатында алардын мазмунун бийик технологиясынын негизинде иштеп чыгуу.

8. Сапаттуу адистерди даярдоо максатында кесиптик билим берүүнүн мазмунун үзгүлтүксүз жаңылоо менен жогорку окуу жайдын илим программасын кайра иштеп чыгуу.

9. Тармактуу, академиялык, университеттик илимдерди интеграциялоо.

10. Мамлекеттик деңгээлде илимий чыгармачыл мектептерге колдоо көрсөтүү.

11. Эффективдүү кошумча кесиптик билим берүү системасын түзүү.

12. Кесиптик билим берүүнүн көйгөйлөрүн чечүүдө, жумуш беричүүлөрдүн жана социалдык партнерлордун катышуусун камсыздоо.

13. Кесиптик окуу жайлардын материалдык техникалык базасын радикалдык түрдө жакшыртуу.

14. Жогорку окуу жайлардын окутуучуларынын илимий изилдөө ишмердүүлүгүн шыктандыруу максатында сынактык негизде ар кайсы гранттарды иштеп чыгууну талап кылуу жана аларды каржылоо программасынын оптималдуу түрдө кароо.

Аталган маселелердин негизги максаты – ЖОЖдордо билим берүүдө кесиптик өнүгүүгө даяр, социалдык мобилдүүлүккө ээ, өз кесиби боюнча ишин чыгармачылык деңгээлде алып бара алган, базар экономикасынын шарттарына багытталган инсан, чыгармачыл, эффективдүү түрдө ишин алып бара алган кесипкөйлүккө даярдоо десек жаңылышпайбыз.

1.2. Болонья процессинин тарыхы жана бүгүнкү жогорку билим берүү системасындагы орду, өнүгүү маселелери

1. Болонья процессинин тарыхы

1998-жылы 25-майда Франциянын борбору Парижде Улуу Британия, Германия, Италия жана Франциянын билим берүү министрлер бир багытта кеңешип Биргилүүктүү Декларацияны түзүшкөн. 1999-жылдын март айында Германиянын Вуймер шаарында Европалык Биримдиктин генералдык мүдүрлөрү жана европалык өлкөлөрдүн ректорлордун кеңешинин башкармалыгы чогулушуп, жогорку билим берүүнү баалоо жана аккредитация көйгөйлөрүн талкуулашкан.

1999-жылдын 18-19-июнунда Болонья шаарында билим берүү министрлеринин атайын конференциясында европалык 29 өлкөлөр декларацияны кабыл алышкан. Ал декларация «Жогорку билим берүүнүн европалык аймагы» деп аталган. Ушул жалпы европалык документтен кийин Европалык союздун башкармалыгы өздөрүнүн билим берүү системасынын интернационалдык билим берүүгө масштабдуу түрдө реформаланышы жөнүндө жар салышкан жана бул өтө маанилүү реформанын жыйынтыгы 2010-жылдан кийин белгилүү боло тургандыгын айтышкан. Бир катар билим берүү министрлери биргелешкен келишим түзүшкөн, бул болсо акырындык менен Болонья системасынын түптөлүшүнө негиз болгон. Болонья процессине конференциялары 2001-жылы Прагада, 2003-жылы Берлинде, 2005-жылы Берген шаарында жана 2007-жылы Лондондо болуп өткөн. Азыркы учурда Болонья процессине 50 дөн ашык өлкөлөр кошулган. Азербайжан, Албания, Андорра, Армения, Белгия, Босния, Улуу Британия, Венгрия ж.б. [9]

Орусия 2003-жылы, Казахстан 2010-жылы, ал эми Кыргызстан 2011-жылы Болонья процессине кошулган. Кыргызстандын көп окуу жайларында Болонья процессинин багыттары ишке ашырылып жатат.

Болонья процессинин иштелмелери:

- бирдиктүү европалык баалоо жүргүзүү;
- студенттерди активдүү тартуу;
- аз камсыз болгон студенттерди социалдык жактан колдоо;
- өмүр бою билим алуу программасын ишке ашыруу.

Болонья процесстин факультативдик иштелмелери – бүт даярдоо багыттары боюнча билим берүүнүн мазмунун гармониялаштыруу максатында:

- студенттердин окутуу траекториясын башкача түзүү, тандоо курстарын киргизүү;

- модулдук система аркылуу окутуу процессин жүргүзүү;
- дистанттык окутуу, электрондук курстарды кеңири колдонуу;
- окутуучу жана студенттердин академиялык рейтингилерин чектөө.

Болондук процесстин негизги максаты:

- жогорку билим берүүнүн европалык аймагын түзүү, жарандардын мобилдүүлүгүн өнүктүрүү менен ишке орноштуруу мүмкүнчүлүктөрүн кароо;
- Европанын илимий техникалык, социалдык, маданияттык жана интеллектуалдык потенциалын бекемдөө жана калыптандыруу;
- Европалык окуу жайлардын башка окуу жайлар менен конкуренттүү жөндөмдүүлүгүн камсыз кылуу. Улуттук билим берүү системасын салыштыруу жана айкалыштыруу, билим берүү сапатын жогорулатуу.
- Европалык маданияттык баалуулуктарды өнүктүрүүдө университеттин ролун жогорулатуу.

2005-жылдан баштап бардык Болондук системага кирген ЖОЖдун бүтүрүүчүлөрүнө бирдиктүү үлгүдө бакалавр жана магистр дипломдорун бекер берүүнү көздөшкөн жана 2010-жылга чейин улуттук билим берүү системасын Болондук процесстин жоболорунун негизинде реформалоо деген интенсивдүү иштер ишке ашырылышы каралган.

2. Болондук процесстин оң жана терс көрүнүштөрү

Болондук процессте терс жана оң көрүнүштөргө көз чаптырсак эмне демекчибиз? Болондук процесстин жоболору негизинен билим берүү аймагын реформалоого багытталган, ошого карабастан көп окумуштуулар кеңири талкулоого алышып оң жана терс көрүнүштөрү табашкан.

Оң көрүнүштөр:

Биринчиден, Болоньяда министирлер билим берүүгө кам көрүүнү эки жактуу эмес демонстрациялашкан. Министирлер кайсы бир мамлекетке чогулуп, маанилүү бир маселелерди карагандан кийин анын жыйынтыгы сөзсүз түрдө Европалык Бирикменин бюджетинде чагылдырылган.

Экинчиден, алардын негизги максаты – Европанын атуулдарынын билим алууга болгон муктаждыктарын камсыздоо болгондугу айдан ачык. Бир гана Франциянын эле билим берүүгө бөлгөн каражаты өмө бюджетинин төрттөн бирин түзөт.

Үчүнчүдөн, декларациянын текстине карай турган болсок, анда алардын бир принциби – Европаны бөлбөш керек деген принцип

экендиги байкалып турат. Барыдан мурда алар жалпы Европалык билим алууну көздөшкөн. Алар билим берүүдө бийик баага арзый турган мыкты стандартты кабыл алууну каалашкан.

Төртүнчүдөн, (бул болсо программанын өзөгү): Европа мамлекеттеринин өкмөттөрү өздөрүнүн жогорку окуу жайларын бул системага кошууну максат кылуу менен студенттердин миграциясын кеңейтип, эмгек рыногундагы жана жеке маселелерин чечүүнү да максат кылышкан. Ошондой эле университеттердеги вакансияларына, лекциялардын тематикасына ылайык, жергиликтүү профессордун имиджине карата жаш муундар орун алмаштырууга мүмкүнчүлүк алат.

Бешинчиден, Болондук процесс базар экономикасына ылайык келген адистерди калыптандырууга шарт түзөт. Жалпылап айтканда, аталган Болондук системанын оң көрүнүштөрү Европалык билим берүүнү стандартизациялайт.

Эгер Болоньяда бул маселе башка бир топ майда маселелердин арасында болсо, 18-19-майда Прагада шаарында өткөн министирлердин жолугушуусунда бул «Мобилдүүлүктүн ишке ашуусу» деген параграф катары берилген. Анда «студенттер билим алууда бир мамлекеттен экинчи бир мамлекетке эркин өтүп кандайдыр бир тоскоолдуктарга учурабашы керек» – деп айтылган.

«Болон декларациясында көрсөтүлгөн студенттердин, окутуучулардын жана изилдөөчүлөрдүн мобилдүүлүгүн жогорулатуу өтө маанилүү болгон. Алар Европа бирикмесинин программаларына дал келген мобилдүүлүккө болгон мүмкүнчүлүктөрдү жана бул тармакта жетишкен өсүштү, мисалы үчүн, Найста 2000-жылы Европа *Кеңеши колдогон* мобилдүүлүк боюнча иш планынын ишке ашырылуусун эске алышты».

Болонья процесси кандай чоң социалдык жыйынтыктарга алып келерин алдын ала айтуунун кереги жок. Жөнөкөй эле нерсе, Прагадан бир курс, Сорбоннадан эки курс билим алган кечээки «мобилдик» студенттер 20-30 жылдан кийин жаш курагы өткөн европалык менеджменттин өкүлдөрүнүн ордун басат, ошондо Европалык Бирикменин ичиндеги акыркы тоскоолдуктар табигый жол менен алынат. Маркум Лев Гумилев айткандай, таптакыр жаңы – жалпы европалык этнос пайда болот.

Мунун баары көрүнүп турган оң жетишкендиктер жана буларды ишке ашырууда көп кадамдар бар.

Ал эми терс көрүнүштөрүн белгилесек, алар төмөнкүдөй:

Биринчиден, Болондук система жеке өзгөчөлүккө ээ болуп, салттуу, улуттук билим берүүчүлүк баалуулуктарды эсепке албайт. Му-

нун негизинде окутуу процессти мазмундуу реформалоодо көп көй-гөйлөр чыгууда: жаңы мамлекеттик стандарттарды кабыл алуу жана иштеп чыгуу; профессордук-окутуучулук курамдын квалификациясын жогорулатуу ж.б.

Экинчиден, Болондук процесстин айрым максаттары экономикалык жактан өсүп-өнүккөн өлкөлөргө багытталган. Мисалы, Болондук процеске катышкан өлкөлөрдүн экономикасынын деңгээли төмөн жана мобилдүүлүк принцибине таянып, жакшы окуп чыккан адистер экономикасы өнүккөн өлкөлөрдө иштөөгө кетишип, экономикасы төмөн өлкөлөр артта кала беришет.

Үчүнчүдөн, Болондук декларация билим алуу процессин элитардык жана элитардык эмес кылып экиге бөлүп жана элитардык катмардын кызыкчылыгын көздөй тургандыгын көп сынчылар айтууда.

Төртүнчүдөн, Болонья декларациясы кабыл алгандан кийин окутуунун окуу мөөнөтү кыскарылды. Бул факт билим берүүнүн сапатына таасир этери шексиз.

Демек, Болондук процессти кабыл алып, ишке ашырууда аталган терс көрүнүштөрдү да эсепке алышыбыз керек.

3. Шериктеш өлкөлөр жана Болонья процесси

Европадагы эң татаал жана масштабдуу кырдаалдын башталышы көп шериктеш өлкөлөрдү (Орусия, Казакстан, Кыргызстан ж.б.) эң чоң тандоо проблемасына туш келтирди. Алардын астында Болондук процесстин негизинде көп суроолор туулду: «Болонья декларациясына» карата биз кандай көз карашта болушубуз керек?», «Өзүбүз өзгөчө евразиялык жолдо турушубуз керекпи же жокбу?» башкача айтканда өзүнүн «улуттук билим берүү системасын колдоп, өнүктүрөлүбүз же активдүү түрдө кошулалыбыз?» – мына ушундай суроолор орун ала баштады.

Чындыгында, тандоо оңой эмес болду, альтернатива катары – өзүнүн улуттук системасын өнүктүрүү керекпи? – деген суроо да маанилүү болуп чыга келди.

Мисалы, Орусия өлкөсүнүн мисалында карасак, буга чейин, Чеченстан согуш жана экономикалык өсүүнүн кээ бир маселелери менен салыштырганда, билим берүү маселелери Орусия үчүн маанилүүдөй сезилчү эмес. Жыйынтыгында, бул чөйрөдө интеллектуалдык куралсыздандыруу болуп өттү жана батыш эксперттеринин сунуштарына Орусиянын каршы эместиги далилденди.

Бир убактарда чындыгында, В.Путиндин администрациясы бул суроого убайым тартып жаткандай сезилген, жада калса муну улуттук

коопсуздук маселелери менен байланыштырышкан. Мындай жагдайда В.И. Матвиенко жетектеген бир кыйла таң калыштуу иш-чаралар өтүлдү:

– билим берүү кызматкерлеринин бүткүл Орусиялык съездди президенттин колдоосу менен өткөрүлдү. Бирок съезд эч нерсе чечкен жок.

Кийинчерээк билим берүү реформасынын темасы саясий консультациялык кеңештин талкуусуна айланды жана «Орусиянын билим берүү министрлигинде Орусиянын билим берүүсүн өнүктүрүү көгөйү улуттук доктрина катары каралды, жаңы мыйзам чыгаруучу бир нече нормативдик актылары кабыл алынды жана ар тараптан түшкөн сунуштарды, жакшыртуу маселелерин иштеп чыгууга багыт алынды.

Болондук процесс жаңы маанилүү органдын – Мамлекеттик кеңештин маселелери, билим берүүнүн негизги көйгөйү жана талкуулоонун предмети болду.

Бирок, жогорку органдардын саны, бул чөйрөдө катталган аткаминерлердин саны, башаламан алынып чыккан сунуштар (он жылдык же он эки жылдык билим берүү, бирдиктүү мамлекеттик сынак, факультативдик негизде дин таануу көйгөйлөрү) маселени ток этер жеринен системалык чечилишине эч бир жакындаган да жок. Тескерисинче, сансыз чыгарылган кагаздардын саны, баарынан мурда Болондук процессти жөнөкөй шарт менен ооздуктоого багыттады.

Билим берүү системасына реалдуу жана адекваттуу капитал салуунун жоктугу – эч кандай жаңы реформаны компенсациялай албагандыгы далилденди. Билим берүү үчүн мамлекеттик жоопкерчилик концепциясынын тарапкерлеринин антагонизми жана либералдык концепциянын тарапкерлеринин кандайдыр-бир түшүнүктүү жалпы улуттук концепцияга токтолууга жол бербегендиги, мына ушул сыяктуу көп көйгөйлөр Орусиянын билим берүү системасын өстүрүүгө бөгөт болуп келе берди.

Мындай шарттарда улуттук билим берүүнү менен эмне кылаарын элестете албастан Болонья процессин тааныштырган орусиялык бюрократтар менен Европалык Бирикменин бюрократтарынын алакасы, албетте, орусиялык аткаминерлердин интеллектуалдык капитуляциясына алып келери шексиз болду.

Чындыгында, Орусиянын Европада башталган «болонья» же башка бир ар кандай «процесске» кошулуудан башка чарасы жок эле. Анткени, Европалык Бирикменин каржылык кубаттуулугу менен күчтөндүрүлгөн демилге (Болонья процесси), нормалдуу бюджеттик

каржылоонун жана башка демилгелердин жоктугу менен Орусиянын мүмкүнчүлүгү өлчөндү. Мындан сырткары, европалык реформанын өзөгүн бардыгы сонун түшүнүшөт: дипломдор үчүн эл аралык стандарттарды бекитүү, эртеби-кечпи эмгек базарында улут аралык Орусиялык ЖОЖдордун бүтүрүүчүлөрү үчүн жеңе албас тоскоолдук болуп каларын көп окумуштуулар белгилеп келүүдө.

Демек, Орусиянын Болондук процесске жогорудагы жол менен кириши жана бул маселе көп сынчылар, окумуштуулар тарабынан кеңири изилдениши кандай жыйынтыкка алып келди деген суроого биз эмне демекчибиз? Орусия бул «процесске» кошулуудан башка аргасы калбады деп жыйынтык чыгарууга туура келет. Шериктеш өлкөлөрдүн Болондук процесске кирүү жолдору да Орусияныкынан көп деле айырмачылыгы жок деп айта кетсек болот.

4. Европадагы Болондук процесске байланыштуу кооптонуулар

«Болондук процесстин» артыкчылыктары жана кемчиликтери жөнүндө теренирээк сөз козгосок, Батыш Европалык өкүлдөрү менен орусиялык мамлекеттин өкүлдөрүнүн ортосундагы көп түшүнбөс-түктөр жана менталдык айырмачылыктарды баарын биз танбай, түп-тамырынан бери чечүү керектигин белгилей кетишибиз керек. Мисалы, Орусияда кайсы бир «цивилизациялык өлкөлөрдүн эл аралык нормаларына» [4] апелляция бергенди жакшы көрүшөт, бирок Европада деле ушундай көз карашты колдогон ар түрдүү топтор бар экендигин жана алар кайсы бир убакта тигил же бул норманы бекитүүгө жөндөмдүү экенин түшүнүшпөйт. Орусияда Европалык Бирикменин чечим кабыл алуу механизмдери саясий жана экономикалык айлампарлардын көмүскөдөгү кызыкчылыктарына көз каранды экендигин ойлонууга аракет жасашы керек.

Европанын ар кайсы жерлеринен чыккан реформаторлордун жүрүм-турумундагы маанилүү айырмачылыктар эмнеден чыгат? Орусия жана Батыш Европанын улуттук билим берүү системаларынын социалдык функцияларды бирдей эмес ишке ашып жаткандыгынан чыгат.

Орусия дайыма өзүнүн билим берүү системасында мамлекеттик кубатты колдоодо өзгөчө ыкмаларды колдонуп келген, ал мамлекетке көбүрөөк окумуштуу-атомщиктерди, жогорку квалификациядагы инженерлерди, кадр офицерлерин жана башка ушу сыяктуу адистерди даярдоого милдеттенме алып келген. Бул маселени ушундай өнүткө кароо, билим берүүнү экономикалык жактан каржылоонун кыскарылышына алып келди. Башында 6% дан 5%га, 2000-жылы 3%га чейин, министрдин айтуусу боюнча 30% чейин билим берүү тармагы кар-

жыланбай калган[.]. Жана «бюджет өзү катастрофалык түрдө кыскар-
ганын...» белгилеп жатышат сынчылар.

Мындан эмне чыкты? Жаштардын бир нече муундары жарандык
коомдун потенциалы катары жөн эле жок болуп кетишти. Билим бе-
рүүнүн экономикалык каатчылыктарынан чыгуу жолдору табылган
жок. «Эч нерсе жокто баары өзүнчө эле боло берет жана билим берүү
тармагындагы тейлөөлөрдүн саны жана сапаты механикалык түрдө
өсө берет дегенге» баары чын дилинен ишенишкен [7].

Ал эми Европада иш маселеси башка жол менен чечилет. Ал жак-
та да өздөрүнүн каатчылыктары бар, бирок өкмөт жана коомчулук
дайыма өздөрүнүн жарандарынын билимине жетишерлик көңүл бө-
лүп келишкен. Мындай өңүттө билим берүү маселелери башка нукта
каралып келген. Демек, Европанын интеллигенциясы билим берүүнү
либералдык коомдогу социалдык карама-каршылыктарды жайга-
рууда эффективдүү инструмент катары экенин дайыма түшүнүшкөн.
Ошондуктан билим берүүнүн ролун жактоого дайыма даяр болушчу.

Европада билим берүү системасы аркылуу социалдык катмар-
лардын эффективдүү аралашуусу аркылуу ишке ашып, билим берүү
субъектинин социалдык статусун көтөрүүдө жалгыз жолу болуп
келген. Батыш европалык экономиканын жетекчилери, ал гана эмес
кадрларды окутуунун жыйынтыгында пайда болгон адамдык конку-
ренцияны колдошуп, буга чейин да билим берүүдө бирдей жетишкен-
диктер үчүн ынгайлуу шарттарды түзүүгө аракет кылып келишкен.

Бирок биздин темабыз үчүн башка нерсе маанилүү. Тактап айт-
канда, Болон процесси Европалык Бирикменин министрлери тарабы-
нан текшерилген (бирдиктүү Европанын көпчүлүк документтеринин
мааниси жашырылган, анткени алар өздөрүнө гана түшүнүктүү тил
менен жетишерлик түрдө табышмактуу формулировкаканын негизинде
жазылган). «Болон процесси» Батыш Европалык интеллигенциянын
дискуссияларында жандуу предмети болуп саналып келүүдө. Батыш
Европанын интеллигенциясы, орус интеллигенциясы сыяктуу эле ли-
бералдык жана социалдык концепциянын өкүлдөрүнө бөлүнөт.

Либералдардын көз караштары Болонья декларациясында толук
көрсөтүлгөн жана алардын көз караштары социалисттердин кызык-
чылыктарына туура келбеген. Европалык социалисттердин көпчүлү-
гү толук түрдө шектенишет, Европадагы интеграциялык процесстер
менен алектенген саясатчылар кызуу кандуулуктан улам ушундай
реформаны ойлоп табышыптыр деп, жана алардын идеясы (либерал-
дардын) системалык жыйынтыктарга алып келбегендигин алдын-ала
белгилешет [7].

Франциянын Нантерн университетинин профессору Ани Винокур белгилеп кеткендей: «Биз жашоонун масштабында эксперимент жүргүзүү этабында турабыз (байкоочу катары). Шыктандыруучулар жана реформаны аткаруучулар мүмкүн болгон системдүү эффектерди алдын-ала айтып берүү үчүн керектүү күчтөрүн жумшаары күмөн ...»[7].

Нантер университетинин дагы бир илимий кызматкери, билим берүүдөгү маселелерди реформалоо боюнча эл аралык форумдун координатору – Карол Сигман мындан да катуураак белгиледи: «Биз Болондук процессти сынга алып жатабыз, анткени алар жакшы сунуштарды айтып жатышат, бирок кээ бирлери текшерүүгө муктаж»[8]. Болондук процесстин негизинде студенттер ар түрдүү мамлекеттерде окууга укуктуу жана Европа алардын бир окуу мекемеден башка мекемеге которулуп окуусуна жардам бериши керек. Бирок бул нерсе «кредит» же «упай» системасы менен мүмкүн болобу? (Бул нерсе ушул схема боюнча аткарылып жатат). Маселен, эгерде сен укуктаануу боюнча жарым жылдан бери Парижде окуп жатсаң, андан ары искусствонун тарыхы менен алектенүү үчүн башка окуу жайда, мисалы Вена университетинде уланта аласың. Акырында кандай багыттагы дипломго ээ болосуң?. Бирок, эң кызыктуу жери, ушундай диплом алган адис кандай айлык маянасын талап кыла алат? Жалпылап айтканда, Европалык Биримдик дипломдун сапаттуулугун төмөн түшүрүп, айлык-маяна алган багыт катары көрүүдө. Белгилеп кетишибиз керек, Европалык элитардык ЖОЖдор мисалы, Кембридж, Париждеги саясат илимдер институту бул процеске катышпай жатышат. Бул эмнени түшүндүрөт? Европалык Биримдик эки регламенттүү билим берүү аймагын түзүп жаткандыгын айтсак болот. Жөнөкөй адамдар үчүн жана элитанын өкүлдөрү үчүн. Жөнөкөй адамдарга көп көгөйлөр жаралууда, ал эми элитага Болондук процесстин жоболору ылайык болгонун көп сынчылар өз пикирин айтууда. Ушунун негизинде суроолор туулат: азыркы талаптанган билим берүү системасы жана Болондук процесстеги жаңылануулар базар баалуулугуна кантип айланат? Ар бир мамлекеттин Болондук процеске кирүүдө өзүнүн жарандарынын астында кандай милдеттенмелери бар? Мамлекет кайсыл жерден бүтөт, кайсыл жерден базар экономикасы башталат? Билим берүү аймагында мамлекеттин кызматы кандай?

Мына ушу суроолордун баарына азыркы мезгилдин билим берүү тармагындагы иштелип жаткан багыттар жана ишке ашып жаткан Болондук процесстин жоболору жооп берет деген ниеттебиз.

Өз алдынча иштөө үчүн суроолор:

1. Жогорку билим берүү тармагындагы жаңы багыттар боюнча эссе жазгыла.
2. Улуттук «Билим» программасынын негизги багыттар боюнча пикир алмашкыла.
3. Болондук процессин тарыхы боюнча суроо түзгүлө?
4. Болондук декларация жөнүндө класстер түзгүлө?
5. «Кыргызстан жана Болондук процесс» аттуу кыска презентация даярдагыла.

Сунушталган адабияттар:

1. Абдрахманов Т.А. Компетентностный подход в современном образовании [Текст] / Т.А.Абдрахманов, М.А.Ногаев. – Бишкек, 2011. – 114 с.
2. Добаев К.Д. К вопросу о разработке государственных образовательных стандартов по педагогическим направлениям и специальностям [Текст] / К.Д.Добаев // Высшее образование в Кыргызской Республики. – 2010. – №3. – С. 15-18.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании [Текст] / И.А. Зимняя. – М.: Наука, 2004. – 155 с.
4. Байденко В. И. Болонский процесс: структурная реформа высшего образования Европы [Текст] / В. И.Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2002.
5. Байденко В. И. Болонский процесс и высшая школа России: время выбора [Текст] / В. И Байденко.– М.: Высшее образование сегодня, 2003. – № 1.
6. Болонский процесс: на пути к Берлинской конференции (европейский анализ) [Текст] / Под ред. В. И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
7. Болонский процесс: нарастающая динамика и многообразие. Документы международных форумов и мнения европейских экспертов. [Текст] / Под ред. В. И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2002.
8. Геворкян Е. Н., Матова Г. Н. Болонский процесс и сотрудничество в области обеспечения качества образования: опыт Российской Федерации [Текст] / Е.Н.Геворкян, Г.Н.Матова. – М.: Вопросы образования. 2005. – № 4.
9. Болонский процесс: Бергенский этап [Текст] / Под. науч. ред. д-ра пед. наук, профессора В.И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, Российский Новый Университет, 2005. – 167 с.

ЖОГОРКУ МЕКТЕПТЕГИ ПЕДАГОГИКА. АНЫН ПРЕДМЕТИ, МИЛДЕТИ, НЕГИЗГИ КАТЕГОРИЯЛАРЫ ЖАНА АНЫН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

2.1. Жогорку мектепте педагогиканын максаты, предмети, милдети жана анын негизги категориялары

Жогорку мектеп – коомдун ажырагыс, багыты бар институту. Ал баарыдан мурда коомдогу билимдүү адамдардын жан дүйнөсүнүн калыптанышына, белгилүү гана тармактын ишмердүүлүгүн өркүндөтүүдөн сырткары коомдук өнүгүштүн өзүн да башкарат. Ал илим, искусство, экономика, техника, өндүрүш, мамлекеттик органдарды өнүктүрүүчү, профессионалдуу кадрларды даярдоодон сырткары, бирден бир коомдун келечегин аныктоочу тармак болуп саналат.

«Жогорку мектеп» термини индивиддин жогорку билим алуусун жөнгө салуучу система. Ага даярдоо, кайра даярдоо, дасыгын жогорулатуу милдеттери кирет. Жогорку мектептеги педагогика – жогорку окуу жайдын шартында тарбиялоонун жана адистерди даярдоонун мыйзам-ченемдүүлүктөрүнүн негизинде теорияны, методиканы, технологияны, уюштурууну жана башкарууну окутуучу илим. Анын илимий багыттарына дидактикалык жогорку мектеп, ЖОЖдогу тарбиялоонун методикасы жана теориясы, жогорку окуу жайга киришүү, жогорку мектептеги менеджмент кирет.

Жогорку мектептеги педагогиканын объектиси – жогорку окуу жайларды кыймылга келтирүүчү жана аларды башкаруучу педагогикалык система.

Андагы педагогиканын предмети – жогорку окуу жайдын талабында тарбиялоо процессин жана кесипкөй адистерди даярдоо жана анын мыйзам-ченемдүүлүктөрүн ачып берүү.

Азыркы педагогиканын максаты адистин кесипчилигин калыптандыруу жана анын социалдык керектүү жеке инсандык сапаттарын өстүрүү. Адистердин айтуусу боюнча XXI кылымдын башында эле ар бир жумушчу жогорку билимге муктаж болот. Мындан сырткары, өндүрүштүк тармактагы талап адамды өмүр бою тынымсыз билим алуусуна алып келет.

Азыркы учурда бардык өлкөдө жогорку билим маселеси биринчи орунда турат. Сиздер «бизде укмуш болду, анткени биз жаңы мектептерди, а баарынан мурда жогорку мектептерди жараттык» деген

корейлер жөнүндө уксаңыздар керек, бирок корейлер өздөрү мындай деп эсептебейт.

Жалпыга белгилүү болгондой, жогорку мектептерге чыныгы көңүл Европа жана АКШда бурулган. Эсиңиздерге сала турган болсок, биз күнүмдүк жашообузда да жумушубузда да педагог болууга аргасызбыз. Мейли өндүрүштө болобу, мейли офисте болобу бирөөгө бир нерсени үйрөтүүгө туура келет. Балким сиз бул учурда ата-эне, мугалим же педагогдун ролун колдонушунуз мүмкүн. Бирок, бул да мектептеги кичинекей баланын оюнундай өтө эле жөнөкөй жана ыксыз болуп калышы мүмкүн. Ошол себептүү, окутууда же үйрөтүүдө өзүнүн ойдогудай жыйынтыгын берүүчү атайын мыйзам, эреже жана негизделген илимий кеңештер бар.

Эгер эмгек базарында таймашууга кудуреттүү болом десе, инсандын окуу ишмердүүлүгү өмүр бою, өзгөчө окууну бүткөндөн кийин интенсивдүү түрдө болушу керек.

Жогорку мектептеги педагогиканын милдеттери:

- азыркы учурдун эң маанилүү глобалдашуу жана маалыматташуу факторуна байланыштуу дүйнө жүзүндөгү билим берүүнүн абалы жана өнүгүшү тууралуу билүү;

- билим берүүдөгү классикалык педагогика, андрагогика жана философия жөнүндө маалымдар болуу;

- педагогикалык системасынын өзөгү болуп эсептелинген заманбап маалымдоо-билим берүү тармагындагы педагогикалык теориянын негиздерин билүү;

- заманбап университеттердин өзгөчөлүгү, тынымсыз билим берүү системасынын структурасын жана мүнөздөмөлөрүн билүү;

- учурдагы билим берүүнүн негизги формалары болуп саналган компьютердик-телекоммуникациялык технологиялар жана аралык окутуу кеңири колдонулуучу ачык Билим берүү системасы жөнүндө билүү;

- билим берүүнүн сапаты аныктамасына туура мамиле жасоо;

- билим берүү стандартынын маңызын жана керектүүлүгүн аныктоо.

Баардык илимдин пайда болушунун негизги себеби бул жашоонун муктаждыгы экенин билебиз. Эми билим адамдардын жашоосунда эң маанилүү ролду ээлей баштады. Коомдун жай же ыкчам өнүгүшү андагы өсүп келе жаткан муундун тарбиясына жараша экени билинди. Тарбиядагы тажрыйбалуулукка болгон талап пайда болду, жаштарды жашоого даярдаш үчүн атайын окуу-тарбиялык жайлар ачылды. Учурда билим бирден-бир теориялык жана практикалык ма-

селелердин бири болуп саналат. Анын чечимине мамлекеттеги экономикалык жана социалдык өнүгүш көз каранды.

Эмне үчүн билим ушунчалык маанилүү? – деген суроо пайда болууда.

Анткени, мектеп (жалпы билим берүүчү, атайын билим берүүчү, жогорку) келечек үчүн иштейт, анын жыйынтыктары дароо эле чыкпайт, а билим болсо окутуунун убактысына жараша дароо эле жыйынтык (майнап) берет. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, бирден-бир кыйын турмуштун себеби болуп, үчүнчү миң жылдыктын башындагы адамдардын компетенттүүлүгү эсептелинет. Дал ошол компетенттүү эместик, иштебеген мыйзам жана токтомдорду, улуттук жана социалдык карамакаршылыктарды, өндүрүштүк авария жана экологиялык кырсыктарды ошондой эле ресурстардын ж.б. жоголуусун пайда кылууда.

Азыркы замандын адамзатынын турмушуна болгон коркунучу – андагы өзгөрүүлөрдүн ылдамдыгы. Эгер адам ал ылдамдыкты кармай албай калса, ал жээкте калкып калат десек болот. Мындай чечимди 1970-жылы эле батыш окумуштуу философтору, социологдору жана экологдору (билимдин өнүгүш теориясын изилдөөчүлөр) чыгарышкан. Албетте, жаш муунду тарбиялоо – стратегиялык милдет. Бирок, бүгүнкү жашообуз үчүн милдет алган чоң адамдардын компетенттүүлүгү үчүн да кандайдыр бир чечим кабыл алуубуз керек.

XIX кылымдын 60-70-жылдарындагы өсүп-өнүгүү, жакшы жашоо, социалдык-экономикалык стабилдүүлүк жана коомдогу перспектива көпчүлүк өлкөдө чоңдордун билимине жараша болчу.

Бул учурда тынымсыз билим берүү багытында иштеген француз ишмери П.Лангран мындай деген оюн айткан: «Эгер жалпылап карай турган болсок, билимдин келечеги жана анын жаңылануу мүмкүнчүлүгү – чоңдордун билиминин өнүгүшүнө көз каранды» деген.

Ал учурда биринчи орунга кесиптик билим чыккан. Бул илимий-техникалык өсүшкө, экономиканын өнүгүшүн, жаңы технологиялардын жаралышына, мындан сырткары батыш өлкөлөрүндөгү массалык түрдө жумушсуздуктун пайда болушуна жараша болгон. Так ушул мезгилде АКШ, Франция, Улуу Британия, ФРГ, Швеция, Япония, Испания сыяктуу өлкөлөрдө билимдин өнүгүүсү үчүн токтоосуз чаралар көрүлгөн.

Ошол эле мезгилде башка чет мамлекеттерде көпчүлүгү жалпы билим берүүчү жана жалпы маданий же жалпы таанытуучу даярдыктар гана жүргүзүлүп жаткан. Өнүккөн мамлекеттерде бизге караганда өндүрүштүк ишмердүүлүктүн майнаптуулугу (эффективность) үчүн адам өзүнүн кесиптик билгичтиктеринен сырткары маданий-адеп-

ахлактык , психологиялык мамилелери да өнүктү, ал эми өзүн толук кандуу инсан, коомдун жана үй-бүлөнүн мүчөсү экенин сезиши керектигин билген. Ал эми мындай даражага жетиш үчүн тынымсыз билим алуу керек деген.

Жогорку мектептин негизги максаттары жана алар аркылуу аныкталуучу билимдин функциялары инсандын, коомдун, экономиканын талаптарын канааттандыруучу болуп саналат. Аларды атасак:

- жекелик өзүн-өзү өстүрүүчүлүктө;
- коомчулук – инсанды (жекеликти) жашоодо социалдык жактан активдүү жана чындыкка адаптацияланышын калыптандырууда;
- экономикалык – компетенттүү жана майнаптуу жумушчуларды даярдоо.

Жыйынтыктап айтканда, жогорку билимдин негизги максаты болуп – активдүү, компетенттүү, экономика-социалдык жана жеке жашоодо күчтүү инсанды калыптандыруу болуп саналат. Жогоруда белгиленген максаттар конкреттүү окуучулардын (студенттердин) талаптарына жараша ишке ашат. Аларды төмөндөгүдөй жети негизги тайпага бөлсөк болот:

- кесиптик билим алуу
- кесиптик билгичтиктерге ээ болуу же иш жүзүнө ашыруу;
- ден-соолукту жакшыртуу;
- коомдук жашоого аралашуу;
- бош убакытты маанилүү өткөрүү же болбосо текке кетирбөө;
- жеке инсанды өстүрүү-өнүктүрүү.

Билим-илим, шык-билгичтик жана сапат – адам баласына кесиптик жана социалдык алга өнүгүүсү, өзүн-өзү өстүрүүсү, өзүнүн жашоосун жана атмосферасын жакшыртуу үчүн өмүр бою керектүү болуп саналат.

Азыркы учурда адам баласына алгачкы 10-12 жыл партада отуруп, өмүрүнүн аягына чейин жеткидей билим алуунун кереги жок. Ал тынымсыз билим алуу аркылуу гана жашоосунун ар бир этабына ылайык компетенттүүлүктүн жаңы керектүү блокторун ала алат.

Бирок азыркы адамдарда компетенттүүлүктүн жаңы блокторуна болгон муктаждык дээрлик күн сайын пайда болуп турат. Себеби, билимдүүлүк орто же жогорку кесиптик окуу менен чектелбейт. Ал улам жаңыланып турушу керек. Биздин замандаш бардык чөйрөдө компетенттүү болууга аракет жасайт, коомдо да, үйдө да, жеке жашоосун да.

Өз алдынча, ар бир инсандын өзүн-өзү башкаруу, инсан өзүн-өзү өстүрүүгө, өз алдынча тиричилик кылууга болгон каалоо адамды таа-

нып-билүүнүн улам жаңы формаларына алып барат. берүүдөгү жаңы технология, окутуунун жаңы технологиялары, бардык жаңы булактар, жолдор, окутуунун жаңы методдору азыркы адамдардын билимге болгон муктаждыктарын канааттандыруу үчүн чоң мүмкүнчүлүктөрдү түзүп берет.

Бирок, окуунун жолдорун тандоодогу мүмкүнчүлүктүн чексиздиги адам алдына жаңы маселени коёт. Ал өзүнүн окуу процессиндеги чыныгы субъектке айланат. Бирок, бул мурда мамлекеттин жүзү болгон коомдун моюнуна түшкөн чоң жоопкерчиликти анын моюнуна коёт. Бул индивидден окуудагы жана аны уюштуруудагы жаңы компетенттүүлүктү талап кылат.

Илимий жалпылыкты түшүндүрүүчү негизги педагогикалык түшүнүктөрдү «педагогикалык категориялар» деп атоого болот. Бул илимдин маңызын, анын калыптанган жана типтүү негиздерин чагылдыруучу бир канча жалпы жана сыйымдуу түшүнүк. Кандай гана категориядагы илим болбосун, ага сүңгүп кирип, аны жалпы бир системага алып келген негизги кызматты аткарат. Мейли так илимдер болсун, мейли гуманитардык илимдер болсун ал маанилүү эмес. Бир аз ойлонуп көрүп туруп, аны кайсы илим экенин айтса болот. Мисалы, физикада бул масса жана күч, ал эми экономикада негизги категория болуп, акча жана баа эсептелинет ж.б.

Негизги педагогикалык категорияларга – өз ичинен кайра жеке инсанды өстүрүүчү, өзүн-өзү тарбиялоочу, өзүн-өзү окутуучу ж.б. болуп бөлүнүүчү билим, окутуу жана тарбиялоо кирет.

Маселенин татаалдыгын көрсөтүү үчүн төмөндөгүдөй ыраатта карап көрөлү. Идеологиялык көз караштардын өзгөрмөлүү шартында, социалдык кубулуштарда, идеал жана болумуш турмушта адамдардын жашоосун стабилдештирип, аны жаңы жашоо шартына ылайыкташтырып (үйрөтүп) турган дал ушул билим.

Качан бир адамдын билим алгандагы, ал эми башка бир адамдын билими жоктугу тууралуу сөз жүрүп жаткан болсо, биз анын артында адамдын сыймыгы жана кийин ал билимди өзү каалагандай нерсеге жумшай ала тургандыгын билдирет. Ошол эле учурда билим жогоруда айтылгандай объектини да пайда кылуу процессине ээ.

В.И.Дальдын сөздүгү боюнча «билим» «жасоо, түзүү, пайда кылуу» деген сөздөн келип чыккан. Билим (Дальдыкы боюнча акыл жана нрава) – өсүп келе жаткан адамдын жан дүйнөсүнө, акылына жана сезимине дайыма берилүүчү белек.

Баарыбызга белгилүү болгондой педагогикалык термин катары каралган «билим» деген сөздү 1780-жылы окутуунун теориясын не-

гиздөөчү Иоганн Генрих Песталоции биринчи жолу сөздүккө киргизген. Азыркы учурда илимий-педагогикалык жана чыгармачыл мыйзамда өз ичине эки түшүнүктү камтыган формулировка бекитилди. Алар процесс жана жыйынтык.

Билим алуу – тийиштүү документтер менен тастыкталуучу билимдеги жетишкендик жана тактык. Бирок, илимий-педагогикалык жактан да алып карай турган болсок, «билим – бул индивидке тандап алган тармагында ийгиликтүү иш алып баруусу үчүн жана коомдо белгилүү өнүгүп-өскөн инсан болуп таанылыш үчүн адамзатынын тажрыйбасын үйрөтүүчү социалдаштыруучу, өнүктүрүүчү окутуунун системасы».

Учурдагы педагогика илим-билимди – баалуулук, система, процесс, жыйынтык сыяктуу элементтери бар өзүнчө бир система деп карайт. Бул классикалык дидактикалык окутууда бир аз башкача айтылат, т.а. билим категориясы 4 аспектиден турат: билим – бул баалуулук катары, билим – бул система катары, билим – бул процесс катары жана билим – бул жыйынтык катары деп. Мүнөздөмө берүүчүлөр бири-бирине байланышкан блокто: билим – бул мамлекеттин, коомдун жана инсандын баалуулугу деп карашат. Билим – бул кыймыл-аракеттин процесси. Ал окутууда көздөлгөн максатка студент менен окутуучунун биргелешкен иш-аракети менен жетет. Эми билим мамлекет, коом, жеке адам тарабынан билим берүү ишмердүүлүгүндө өздөштүрүлгөн билгичтиктин жыйынтыгы катары каралат.

Билимдин баалуулугу өлкөнүн, коомдун жана жеке адамдын күзгүсү. Анын жыйынтыгы көп түрлүү жана ал өзүнө илимдүүлүк, сабаттуулук, кесипкөй-компетенттүү жана менталитет сыяктуу түшүнүктөрдү камтыйт. Азыркы учурда «сабаттуулук» деген түшүнүк жөн эле туура окуу, жазуу жана саноону билдирбейт. Сабаттуу адам деп бул элден мурда өзүнүн билим деңгээлин андан ары өркүндөтүп-өстүрүп кете ала турган адамды айтабыз. Ал адам үчүн алгачкы бир белгилүү башталгыч кадамды түзүп берет. Билимдүүлүк – бул коомдук жана жеке керектүүлүктү туу чокусуна чейин өздөштүргөн сабаттуулук. Бул түшүнүктүн мааниси «кесиптик компетенттүүлүктө».

«Кесиптик компетенттүүлүк» категориясы жеке профессионалдык билим менен түшүндүрүлөт. Ал жеке адамдын мүмкүнчүлүгү, тажрыйбалуулугу, анын тынымсыз билим алууга жана аны өз алдынча өркүндөтүүгө умтулуусу, ишине чыгармачылык жана жоопкерчилик менен мамиле жасоосу болуп саналат.

Менталитет – бул билимдин эң жогорку байлыгы, ал эми анын иерархиялык жогорку максаты – менталитет инсанда жана социумда

калыптанышы. Бул – жеке адамдын жана коомдун эң тереңдиктери, тамыры, рухий-адеп-ахлактык, маданий баалуулук жана дүйнө таанымынын негизи болуп саналат.

Билимди теориялык түрдө мындай деп караса болот:

Коммуникациянын процесси – маалымат берүүнү факторду кошкондо (билдирмелер, идеялар, билим, стратегия ж.б.) эки же андан ашык адамдардын карым-катышы.

– Окутуу – жүрүм-турумдагы, маалыматтагы, бири-бирин түшүнүү билиминдеги, дүйнө таанымындагы, баалуулук жана билгичтик системасындагы ар кандай өзгөрүшү (же оошуусу).

– Уюштурулган окутуу – белгилүү бир ырааттуулукка жараша так негиздер же болбосо болжолдуу максаттар менен пландаштыруу.

– Туруктуу окутуу – ар кандай окуу тажрыйбасында тынымсыз жана улантуучу элементтердин болуусун болжолдоочу. Эч кандай минималдык узактык каралбайт, бирок тийиштүү минимумдар практикада жетекчилик тарабынан көрсөтүлөт.

Практикада билимди окутуу жана «тарбиялоо процесси» деп карашат, т.а. адамдын интеллектуалдык, жеке жүрүм-турум, билим, шыктардын негизинде адекваттуу иш-аракети.

«Билим» деген терминди колдонууда, анын артында төмөндөгүдөй маанилер жатат:

– коомдук көрүнүш, атрибут жана адамзаттын жашоосунун түбөлүктүү жандоочусу;

– маанилүү баалуулук (социалдык жана индивидуалдык; ата-энелерибиз бизге дайым айткан сөздөрүн эстейлик: «мен сага жашоо жана билим бердим, эми ...»);

– коомдун жана мамлекеттин өзүнүн жарандарына карата функциясы жана ошол эле учурда жарандын жеке өсүшүнө жасаган мамилеси (тилекке каршы, мындай мамиле мектепте да, ата-эне жана балдардын өзүлөрү тарабынан да каралбайт, жасалбайт), андан барып коомго жана мамлекетке;

– иерархиялык татаал система, ал ичине мектепке чейинки, мектепти, мектептен сырткаркы, башталгыч кесиптик, атайын орто, жогорку, магистратура, бакалавриат, окумуштуулук даражалар кандидат же илимдин доктор ж.б. камтыйт;

– социалдык жашоо-тиричилик сферасы, ал ичине билимди гана эмес, анын туугандары болуп саналган – ден-соолукту сактоо, маданият, социалдык коргоо ж.б. камтыйт;

– ишмердүүлүк, педагог менен билим алуучулардын карым-катышын болжолдойт;

– процесс;

– билим берүү процессинин жыйынтыгы.

Жогоруда көрсөтүлгөндөрдүн бардыгы жеке адамдын, инсандын калыптанышы менен байланыштуу. Алар аркылуу адам социалдык, маданий жана маданий баалуулуктарга ээ болот жана тажрыйба алат. Билим берүүнү уюштуруу процессин окутуу аткарат. Ал системалык түрдө билим алуунун эң ишеничтүү жолу болуп саналат.

Келечек адистин билимдүүлүк деңгээли анын гуманитардык, социалдык-экономикалык сабактар, табигый илимдер сабактагы, жалпы кесиптик билими жана атайын кесиптик блоктору боюнча бааланат.

Өзүнүн багыттары жана өзгөчөлүктөрү боюнча жогорку мектептеги окутуу орто мектептикине карата айырмалуу болот.

Окутуу – өз алдынча кесибин аркалоого кудурети жеткен, көз карашы калыптанган, атайын билим жана билгичтиктер боюнча билими бар, чыгармачыл шыктарга ээ болгон студенттердин окуу-таануу ишмердүүлүгүн активдүү башкарууга арналган максаттуу процесс.

«Окутуу» категориясын карап отуруп, биз көңүлүбүздү бир маанилүү нерсеге бурушубуз керек. «Окутуу» термини өз ичине эки маанини камтыйт: окутуу (студенттин ишмердүүлүгү) жана окуу (окуучунун ишмердүүлүгү). Булардын негизинде окутуу жана окуу деген система келип чыгат.

Окутуу – бул педагогдун:

- маалымат берүүсү;
- студенттердин окуу-изилдөө ишмердүүлүгүн уюштуруусу;
- студенттерди өз алдынчалыкка чыгармачылыкка жана кызыгууга шык берүүсү
- студенттердин окууда жараткан ийгиликтерин баалоосу.

Окутуунун максаты студенттин профессионал-чыгармачыл өнүгүүгө, өз күчүнө жана мүмкүнчүлүгүнө, келечекте ишмердүүлүгүнө ишенүүсү болуп саналат. Ал үчүн илимий маалыматтарды берүүдө сапаттуу окутууну уюштуруу, текшерүү жана ийгиликтерин баалоо керек. ЖОЖдордо майнаптуулук (эффективность) студенттердин өз алдынча окуусуна да жараша болот.

Окуу – бул студенттин:

- билимдердин системасына ээ болушу, өз алдынча иштөөнүн ыкмасын үйрөнүүсү, кесиптик билим жана билгичтиктерге ээ болуусу;
- өзүнө өзү стимул берүү, окуу программаларын чечүүгө үйрөнүү, өзүн өзү баалоо;
- өзүнүн коомдогу маанисин жана маданий баалуулук, адамзаттык тажрыйбанын маанилүүлүгүн, айлана-чөйрөдөгү чындыктарды танып билүүсү. Бул окуунун максаты таанып-билүүсү болуп саналат.

Курчап турган дүйнө жөнүндө маалымат чогултуу жана иштеп чыгуу. Окуунун жыйынтыгы анын билиминен, шыгынан, билгичтиктеринен, мамилесинен жана жалпы студенттин өсүшүнөн билинет;

– илимдин кызыккан тармагы боюнча ишмердүүлүгү ж.б.

Азыркы тил менен инсандын калыптанышын жана өнүгүүнүн бир сөз менен айтууга болбойт. Ал көбүнчө эки сөз: «билим» жана «тарбия» менен айтылат. Тарбия жөнүндө сөз болгондо же бир адамдын калыптанышына башка бир адамдын таасир этүүсү же бул процесстин жыйынтыгы болуп эсептелинген – тарбиясы бар адам деп түшүнөбүз.

Тарбия – бул жаңы муунга коомдук-тарыхый тажрыйбаларды аны турмушка жана өндүрүштүк эмгекке үйрөтүү максатында атайын максаттуу социалдык шарттарды (материалдык, сезимдик (жан дүйнө), уюштуруучулук) түзүү.

«Тарбия» категориясы – педагогикада эң негизгилердин бири. Аны кеңири мааниде түшүнө турган болсок, коомдун жеке инсанга тийгизген таасири. Ал эми тар маанисинде карай турган болсок, жеке бир адамдын сапатын, көз караштарын жана ойлорун калыптандырууга багытталган максаттуу ишмердүүлүк. Муну менен бирге тарбиячы:

- адамзаты тарабынан топтолгон тажрыйбаларды өткөрүп берет;
- маданий дүйнө менен тааныштырат (алып барат)
- өзүн өзү тарбиялоого стимул берет;
- жашоодогу түрдүү татаал кырдаалдардагы маселелерди чечүүгө жана андан жол табууга үйрөтөт.

Көпчүлүк учурда тарбия мындан да локалдуу түшүнүктөрдү билдирет. Алсак, кандайдыр бир конкреттүү тарбиялык маселелерди чечет (мисалы, белгилүү бир мүнөзгө байланыштуу таанытуучулук, активдүүлүк ж.б.). Белгилүү бир коомдук функцияларды, социалдык ролдорду аткарууга кудурети жетип калган жаңы муунду даярдоодо көпчүлүк учурда тарбия тарыхый өнүгүүдөн алып кароону талап кылат.

Тарбия процесси жеке инсандын өсүшүн камсыздайт.

Өсүү – бул объективдүү процесс. Ал адамдын ички жана физикалык күчүнүн (физикалык өсүшү, психикалык, социалдык жана руханий жактан) сан жана сапат жагынан ырааттуу өзгөрүштөрүнүн жыйынтыгы.

Бул өзгөрүш – жөнөкөйдөн татаалга, төмөндөн жогоруга өтүүчү сапат. Ал сан жагынан толуп отуруп, жаңылануу процесси менен акырындап сапатка өтөт.

Өсүш – өзгөрмөлүү объектиден айырмаланып турат. Объект өзгөрөт, бирок өсө албайт. «Өсүү жана билим адамга белек болуп келбейт.

Ар бир каалоочу өзүнүн эмгеги, мээнети жана ишмердүүлүгү менен жетет» (Адольф Дистервег).

Ички мааниси боюнча өсүү – бул эски менен жаңынын ортосундагы карама-каршылык.

2.2. Жогорку мектептеги педагогиканын өзгөчөлүктөрү

Жогорку мектептин педагогикасында окутуу жана тарбиялоо боюнча өзүнүн өзгөчөлүктөрү бар. Эгерде ЖОЖдын педагогикасын карай турган болсок, анда жогорку мектепке тийиштүү социалдык жактан өзгөчөлүү категориялар ЖОЖдордо. Студенттер башкалардан билими жогору, социалдык-активдүү, социалдык жана интеллектуалдык акылы бири-бирине гармонияда болгондугу менен айырмаланып турат. Студентке келечек кесибине байланыштуу профессионалдык багыттуу даярдык көрүү жана интеллектуалын жогорулатуу мүнөздүү. Жогорку окуу жайларында педагогикалык процессти ишке ашыруучулар болуп – профессионалдык-окуу жана илимий-изилдөө иштерин жүргүзүүчүлөр болгон окутуучу-профессорлор тобу жана студенттер болуп саналат. Студенттердин алган билими, билгичтиктери жана шыктары келечектеги кесибине курал болуп берет. Аларды окутуу жана тарбиялоодо алардын активдүүлүгүн жогорулатуучу ыкметоддорду колдонуу керек. Эгер мектеп окуучусу тапшырмаларын аткаруунун ык-жолдорун мурда мугалим үйрөткөн боюнча чече турган болсо, студент тапшырманы өз алдынча иш-аракеттин негизинде тапкан ык-жолдор менен чечет.

ЖОЖдордогу окуу процесси негизинен студенттин ички чыгармачыл мүмкүнчүлүгүнө жараша түзүлөт. Алар менен иштөөдө студент акыл чабытында эң жогорку, күч-кубатты операцияларды жана шыктарын көрсөтүшү мүмкүн. Тактап айтканда, чыгармачыл изденүүсүнө, өз алдынча окуу илимий-изилдөө иштерин жүргүзүүгө эң жогорку жана ыңгайлуу шарттарды түзүп берүү.

Окшош айырмачылык студенттерди тарбиялоо процессинде да бар. ЖОЖдо окуй баштаган кез бой жеткен куракка туш келгендиктен ал жеке инсандын калыптанышы менен мүнөздөлөт. Максаттуулук, чечкиндүүлүк, талаптуулук, өз алдынчалуулук, демилгелүүлүк, өзүн өзү башкара билүү, жүрүм-турумунда социалдык-нравалык мотивдердин күчөшү, моралдык маселелерге, жашоо образга жана анын маанисине болгон кызыгуусунун артуусу, милдет жана жоопкерчиликке, сүйүүгө жана ишенимдүүлүккө болгон мамилелери сыяктуу сапаттар бекемделет, чыңдалат.

Студенттин жеке активдүүлүгү мектеп окуучусуна караганда жогору болот. Андан сырткары, ал өзүнүн спецификасына ээ болот. Ошондой эле окуучуга салыштырмалуу студент өзүн-өзү өстүрүүнүн ык-жолдорун өзү аныктайт жана анын негизинде өсүүнүн жаңы мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болот. Студенттердин кесиптик багыт боюнча атайын теориялык билим алуусун эске алганда жеке инсандын калыптануу процессин, аларды окутуу жана тарбиялоо процессинде бир канча эсеге өсөт. Буга байланыштуу мектепке салыштырмалуу ЖОЖдогу педагогдун да ролу жана формасы белгилүү бир деңгээлде өзгөрөт. Студенттер менен илимий багытта иш алып барууда да ылайыктуу ык-жолдорду, методдорду пайдалануу талап кылынат. Көбүнчө ал окуу ишин уюштурууда байкалат.

ЖОЖдогу педагогикалык процесс мектептеги окуу-педагогикалык процессинен белгилүү өлчөмдө айырмаланып турат. ЖОЖдордогу кесиптик багыттагы окуу процессине негизги үч компонент мүнөздүү: окутуунун мазмуну менен илимий предметтердин биргелиги, окуу планына киргизилген материалдар, ал эми алардын конкреттүү мазмуну окуу программаларында ачылып берилет. Ал окутуунун төмөндөгүдөй мазмундары: көлөм, илимий мазмун жана жалпы илимий, коомдук багытка байланышкан педагогикалык сабактар, иштелип чыккан ык жана шыктар, аларды практикада колдонуу, максатка жана милдетке жараша окумуштуу-окутуучулук ишмердүүлүккө окутуу менен аныкталат. Педагогикалык мааниде караганда окуу процессинде окумуштуу-педагогдордун орду чоң жана алар студенттердин калыптанышынан түздөн-түз таасир этет. Алардын орду – студенттердин иштерин текшерүүдө гана эмес, алардын жүрүм-турумдарына да көзөмөл жасоодо. Келечек мугалимдерин даярдоодо ЖОЖдогу педагогдун жеке жүрүм-туруму, педагогикалык чеберчилиги, нравалык-тазалыгы, иши абдан маанилүү. Себеби, болочок мугалим кийин ошол педагог-окутуучуга багыттанат (ориентир).

Студенттин өз алдынча окуу ишмердүүлүгү да абдан маанилүү. Анын окуу убактысынын жарымы эле аудиториядан тышкары, өз алдынча окууга туура келет. Ошону менен бирге аудиторияда, лекцияда студенттен жогорку интеллектуалдык активдүүлүк талап кылынат.

Албетте, жогоруда айтылгандардын баардыгы белгилүү бир деңгээлде бири-бири менен тыгыз байланыштуу. Педагог менен студенттин ишмердүүлүгү көбүнчө алардын билиминин көлөмү жана мүнөзү менен аныкталат. Мына ушуну өздөштүрүү абдан зарыл. Билимдин мазмуну студенттердин жаңы маалыматты кабыл алуусуна жараша болушу керек.

Эң жогорку интеллектуалдык деңгээлде окутуу талабынын себеби, күндөн-күнгө өсүп жаткан илимий-техникалык прогресске, татаал

илимий билимдерге жана өз жолунда кезигүүчү татаалдыктарды жеңүүдө керек болуучу интеллектуалдык изденүүлөрүн калыптандырууга байланыштуу.

И.П.Павлов айткандай адам болжолдуу рефлекс менен төрөлөт. Аны андан ары калыптандырып өстүрүү окутуунун негизги көрсөткүчү болуп саналат. Студенттин таанып-билүү кызыгуусу бекемделгенде гана билим берүү өз максатына жетти деп эсептесе болот. ЖОЖ студенттин таанып-билүү ишмердүүлүгүн бекемдейт. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, биринчи курстун көпчүлүк бөлүгү өзүлөрүнүн окуу тапшырмаларын аткарууда жакшы көрсөткүчтөрдү көрсөтүшөт. Акырындык менен алар адаптациялык учурга өтүшөт. Бул алардын мектепке салыштырмалуу тапшырмаларынын көптүгүн, өз алдынча иштөөлөр, текшерүүлөрдүн катуулугу, өзүн-өзү башкаруу жана убакытты туура пайдалануу сыяктуу кыйынчылыктарга учурагандыгы менен аныкталат. Кээ бир мындай талаптарга жооп бере албай калган студенттер акырындык менен лекцияларды коё беришип, дагы ушу сыяктуу көп нерселерди кыла башташат.

Мындан сырткары жогорку окуу жайлардын окутуу процессине студенттин ой жүгүртүүсүн жогорулатуу үчүн атайын милдеттердин уюштурулушу жана чечилиши мүнөздүү. Студенттердин интеллектуалдык өсүшүнүн максаттуулугу ЖОЖдогу окутуунун негизги максаты болуп саналат. Албетте, акыл-эсинин калыптанышы салыштырууларды жүргүзүү үчүн керектүү көлөмдөгү билим жана жемиштүү ишмердүүлүк үчүн анализ менен синтезди талап кылат. Бирок, акыл ишмердүүлүгүнүн негизги компоненти болгон билимди адамдын чыныгы өнүккөн интеллекти деп кароого болбойт. Белгилей кетчү нерсе, билимди көп убакыт бою акылдын синоними деп келишкен. XVIII к. материалисттик билим берүүнүн теориясы боюнча: «Адам канчалык билсе, ошончолук акылдуу» – деген тезистен келип чыккан ой болгон. Бирок, Демокрит байкагандай «акылы жок көп билгендер» да бар. Маалыматты көп билгендик акылдын тереңдигин аныктай албайт. Азыркы маалыматтын каптап турган күнүндө адамдан бардыгын билүүнү талап кылууга мүмкүн эмес. Маалыматтын жетишсиздиги маселенин туура эмес чечилишине алып келбейт. Албетте, билим керек. Ал адамдын интеллектисинин пайдубалы болуп саналат. Бирок, ал адамдын интеллектисинин өсүшүнө башка компоненттер менен биргеликте иш алып барат.

Билим адамдын ар кандай жалпыланган ой чабыттарында тактап айтканда, анализ, синтез, салыштыруу, далилдөө ж.б. учурларда майнаптуу (эффективдүү) колдонулат. Акыл операцияларын жалпылоочу далилдөө болуп эсептелет. Логикалык ой жүгүртүүлөрдү атайын

иреттелген тартип менен ишке ашырган-бүтүн система. Жалпы логикалык далилдөөлөрдүн ык-жолдорун билүү менен студент андан ары конкреттүү шарттарга жараша жана түз, кыйыр, индуктивдүү жана дедуктивдүү далилдерге жараша өз талкууларын туура жана ийкемдүү түзүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болот. Анын ой-жүгүртүүсү маанилүү жана мобилдүү боло баштайт, алда канча жогорку тепкичке чыгат. Логикалык жана далилдүүлүктүн ык-жолдорун билүү адамдын ой-жүгүртүүсүн гана жөнгө салбастан, тура жана терең чечимдердин негизинде чыккан ой анын интеллектуалдык ишмердүүлүгүн байытып, кызыктуу кылып турат.

Билим алуудагы мүнөз жана багыттуулук туруктуу калыптанган атайын ойдун мүнөзүнө жараша болот. Бул акылды аныктоочу сапат болуп саналат. Интеллектуалдык өсүштө акылдын тереңдиги жана кенендиги маанилүү. Акылдын кенендиги болуп жаткан нерсени ар тараптан кароого мүмкүндүк берет.

Белгилей кетүүчү нерсе: изилдөөчү өзүнүн ишинде коомдун пикиринде авторитет деп аталуучу психологиялык кыйынчылыкка дуушар болот. Муну эң чоң тоскоолдук деп эсептесе болот. Бир гана өз алдынча ойлоно алган, өз алдынча иштеп чыккан тажрыйбалуу жетекчинин алдында өз оюн билдире жана четке кага алган окумуштуу гана бул тоскоолдукту жеңе алат.

Болуп жаткан окуянын маанисин табуу, туура эмесин четке кагып, жаңыны ойлоп табуу булар акылдын чыгармачыл ишмердүүлүгү болуп саналат. Адамдын акылы илим үчүн гана ачылыштарды жасоого милдеттүү эмес, ал илимдеги мурда эле ачылган ачылыштарды өз алдынча ача алгандыгы менен да баалуу.

ЖОЖдордун окуу процессиндеги анализ анын спецификалык өзгөчөлүктөрүн бөлүп чыгарууга негиз берет.

Жогорку мектептерде илим алардын өнүгүшү үчүн окутулат. Предметтерди заман талабына жараша окутуу – жогорку мектептердин негизги милдети. Окуу ишмердүүлүгү жана илимий изилдөөлөр катарлаш өнүгүп жаткандыктан, изилдөө иштерине студенттердин кызыгын арттыруу.

Жогорку мектептин окуу процессине студенттин жогорку активдүүлүгү, өз алдынча окуу-таануу ишмердүүлүгү жана изилдөө иштери менен алектенүүсү мүнөздүү өз алдынча иштөө процессинде (ага студенттин убактысынын 45% бөлүнөт) студент түрдүү илимий булактардын негизинде лекцияда алган билимин кеңейтет жана толуктайт. Семинардык жана практикалык сабактар чыгармачыл мүнөзгө ээ жана аларга даярданууда өз алдынчалуулукту талап кылат. Активдүүлүккө окуу процессиндеги ар түрдүү изилдөөчүлүк мүнөз-

дөгү тапшырмалар, белгилүү бир изилдөөлөрдүн аткарылышын талап кылуучу курстук жана дипломдук иштер түрткү берет.

Жогорку мектептерде замандын илимий-техникалык өсүшүнө (прогресске) ылайык адистер даярдалат. Демек, бул эгер кесипкөйлүк идеясы бардык илимдердин окутуусунан өсүп чыкса баардык окутуулар натыйжалуулукка мамиле кылып калат.

Өз алдынча иштөө үчүн суроолор:

1. Жогорку мектептеги педагогиканын милдеттери айтып бергиле.
2. Жогорку мектептеги окутуунун багыттары жана өзгөчөлүктөрү боюнча пикир алмашкыла.
3. Жогорку билимдин негизги максаты эмнеде?
4. Жогорку мектептин педагогикасынын категориялары боюнча кластер түзгүлө.
5. Тема боюнча баяндама жазгыла.
6. «Өсүү – бул объективдүү процесс» аттуу темада эссе жазгыла.

Сунушталган адабияттар:

1. Абдулина, А.О. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования [Текст]/ А.Абдулина. – М.: Просвещение, 1991. – 141 с.
2. Абульханова-Славская, К.Е. Деятельность и психология личности [Текст]/ К.Е. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980.– 344 с.
3. Акимов, О.С. Методологическая культура педагогической деятельности и мышления [Текст]/ О.С. Акимов. – М.: Экономика, 1991. – 415 с.
4. Алексеев, Н. Г. Формирование осознанного решения учебной задачи [Текст]: Педагогика и логика /Н. Алексеев. – М.: Касталь, 1993.
5. Алимбеков, А.А. Теория и практика этнопедагогической подготовки учителя в системе высшего педагогического образования [Текст]: Монография/ А.Алимбеков. – Бишкек, 2009. -146 с.
6. Алиева, К. М. Синергическая парадигма современного мировоззрения [Текст]/ К.М.Алиева, А.И. Тишин // Политика и общество.– Бишкек, 2000.-№2.– С.20-27.
7. Ананьев, Б. Г. О проблемах современного человекознания [Текст]/ Б.Г. Ананьев.– М.:Наука, 1977. – 380 с.
8. Андреева, Г. М. Психология социального познания[Текст]: учебное пособие для студентов вузов/ Г.М.Андреева. – М.: Пресс, 1997, – 23 с.
9. Каган, В.И. Сечеников, И.А. Основы оптимизации процесса обучения в высшей школе [Текст]/ В.И.Каган., И.А. Сечеников (научно-методич. пособие). – М.: Высшая школа, 1987.– 201с.
10. Фокин, Ю.Г. Обучение и воспитание в высшей школе[Текст]/ Ю.Г.Фокин –М.: Академия, 2002.

ЖОЖдогу ПЕДАГОГИКАЛЫК ПРОЦЕССТЕГИ ИЛИМИЙ ИЗИЛДӨӨНҮН УСУЛДАРЫ

3.1. Методологиянын объектиси, предмети, негизги проблематикасы жана педагогикалык изилдөөлөрдөгү методологиялык-теоретикалык жана эмпирикалык деңгээлдердин өз ара айкалышы

Бул же тигил илимдин методологиясынын объектиси болуп илимий изилдөөнүн процессинин бүтүндүгү саналат, б.а., илимий-таанып билүүчүлүк ишмердүүлүктүн бардыгы анын курамдык бөлүктөрүнүн органикалык биримдигинде. Илимдин методологиясынын предмети болуп – билимдин өзү, алардын генезиси, алынуунун ыкмалары жана практикалык жактан колдонуу саналат. Методологияны илимий таанып-билүүчүлүктүн өзгөчө аймагына бөлүп чыгаруу объективдүү дүйнөнүн татаал кубулуштарынын маңызы адам баласынын оюна терең сиңип кирүү зарылдыгы менен байланышкан.

Илимий таанып-билүүчүлүктүн объектиси катары илимдин методологиясы ишмердүүлүктүн бул же тигил чөйрөсүн карайт, предметтин анализи ал илимдин ошол тармагында изилденет, үйрөнүлүп жаткан илимий таанып билүүчүлүктүн объектисинин жана предметинин спецификасын, таанып-билүүчүлүктүн натыйжалары адамдардын практикалык ишмердүүлүгүнүнө таасир этүү процессин чагылдырган керектүү изилдөөчүлүк системасын өзүнө камтыйт. Илимий таанып-билүүчүлүк проблемаларына ынтызаарлык менен көңүл бурбаса, өзгөчө азыркы заманбап илимий-техникалык революциянын шарттарында, бир дагы илим жемиштүү өнүгө албайт.

Педагогиканын методологиясы окутуунун, тарбиялоонун жана инсанды өнүктүрүүнүн мыйзамченемдүүлүктөрүн таанып билүүгө жана колдонууга карата жалпы мамилелерди аныктайт. Педагогиканын методологиясынын объектиси болуп – окутуу, тарбиялоо жана инсанды өнүктүрүү кубулуштарын таанып билүү, ал эми предмети болуп адамдын инсандыгын калыптандыруу процессинин мыйзамченемдүүлүктөрү саналат.

Методологиялык илимдин функциялары таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүктүн маңызын жана ыкмаларын аныктоо менен эле чектелип калбайт. Демек, педагогикадагы методологиялык мамиле тарбиялык-билим берүүчүлүк ишмердүүлүктүн практикасын өзгөртүп түзүүнүн эффективдүүлүгүн орнотуу үчүн да зарыл. Педагог-изилдөөчүлөр так методологиялык негизи жок бир да татаал конкреттүү суроолор ийгиликтүү чечилиши мүмкүн эместик факторун дайыма эске алуулары абзел.

Педагогикалык изилдөөлөрдүн негизги максаты – окутуунун жана инсанды өнүктүрүүнүн объективдүү мыйзамченемдүүлүктөрүн ачууда жана мурда белгилүү болгон мыйзамдарды окуу-тарбиялык иштин практикасында аң-сезимдүүлүк менен максатка багыттап пайдаланууда турат. Педагогикалык изилдөөлөр баарыдан мурда өнүгүүдөгү инсандын предметтик ишмердүүлүгүнүн башкы булагы катары социалдык калыптануусун жана тарбиялануусун окуп-үйрөнүүгө багытталган.

Окуп-үйрөнүлүп жаткан педагогикалык кубулуштардын тышкы жактарын гана таанып-билүү менен, эмпирикалык байкоолор менен гана чектелбестен, педагогикалык фактыларды, кубулуштарды жана процесстерди терең жана ар тараптуу үйрөнүп, алардын маңызын, мыйзамченемдүүлүктөрүн ачып, диалектикалык ой жүгүртүүнүн ар түрдүү ыкмаларын – индукция жана дедукцияны, анализ жана синтезди, абстракттуудан конкреттүүгө жана конкреттүүдөн абстракттууга көтөрүлүүнү колдонуу зарыл.

Изилдөөчү дайыма бул же тигил педагогикалык кубулуштун өзгөрүү, өнүгүү себептерин изилдөөсү керек, ал эми ички диалектикалык карама-каршылыктарды ушул өзгөрүүлөрдүн кыймылдатуучу күчү катары ачып көрсөткөн учурда гана болот.

Ар кандай педагогикалык изилдөө анын өзүмдүк ички логикасында предметти чагылдыруусу зарыл. Тескери болгондо алардын өнүгүүсүнүн жана иштөөсүнүн педагогикалык кубулуштарын, мыйзамченемдүүлүктөрүн аныгы менен илимий жактан таанып-билүү мүмкүн эмес. Андыктан ар бир изилдөөдө мындай ыкманын же ушундай ыкмалар системасын милдеттүү түрдө колдонсо, анда булар үйрөнүлүп жаткан кубулуштун, процесстин ички логикасына толугу менен дал келери анык. Ыкма изилдөөнүн мазмунунан ажырагыс.

Методология жаатындагы педагогикалык билимдердин так, даана системасын куруу үчүн педагогикалык илимдин негизги категорияларын: окутууну, тарбиялоону жана өнүктүрүүнү, адамдык биримдүүлүктүн курактык жана жекелик бөтөнчөлүктөрүн жана бү-

түндүк педагогикалык процесстин бардык компоненттеринин өз ара байланышын аныктап алуу өзгөчө маанилүү.

Изилдөөнүн ийгиликтүүлүгү үчүн диалектиканын жалпы мыйзамдарын жана категорияларын кандай терең жана ар тараптуу билүү болуп саналса, так эле ошондой педагогикалык илимдин мыйзамдарын, категорияларын терең жана ар тараптуу билүү милдеттүү шарт болуп саналат.

Тарбиялоонун теориясын жана практикасын өнүктүрүү үчүн эбегейсиз зор мааниге ээ болгон, актуалдуу заманбап проблемаларды белгилеп кетели. Мындай проблемалардын үч тобун белгилеп алуу маанилүү болуп турат:

- педагогикалык кубулуштарды таанып-билүүчүлүк логиканын жана педагогиканын предметин аныктоонун методологиясынын фундаменталдык проблемалары;
- окутуунун, тарбиялоонун, өнүктүрүүнүн проблемаларын окуп үйрөнүүдө методологиялык мамиленин өзгөчөлүктөрү;
- реакциячыл педагогиканы сыноонун методологиялык проблемалары.

Педагогиканын фундаменталдык проблемалар тобуна төмөнкүлөр кирет:

- педагогиканын илим катары предмети;
- педагогикалык илимдердин системасы, алардын биримдиги жана өз ара байланыштары;
- педагогиканын адам тууралуу башка илимдер менен, ошондой эле жаратылыш жана коом тууралуу илимдердин негиздери менен өз ара байланыштарынын мааниси жана маңызы;

- педагогикалык изилдөөлөрдү уюштуруунун ыкмаларын жана формаларын өркүндөтүүнүн методологиялык негиздери.

Логиканын маселелери жана педагогикалык изилдөөлөрдүн өтүү тартиптери болуп төмөндөгүлөр кирет:

- фундаменталдык теориялык жана эксперименталдык педагогикалык изилдөөлөрдүн функцияларын жана мүнөзүн аныктоо;
- изилдөөнүн проблемаларын жана илимий гипотезаларды алып чыгуу жана негиздөө;
- педагогикалык изилдөөлөрдөгү илимий фактыларды белгилеп көрсөтүү;
- алынган изилдөө материалын жалпылоо, аны илимий интерпретациялоо;
- педагогикалык кубулуштарды илимий фактыда, мыйзамда жана педагогикалык теорияда адекваттуу чагылдыруунун шарттары;

- педагогикалык илимдин жетишкендиктерин жана алдыңкы тажрыйбаны массалык колдонууга киргизүүгө карата методологиялык мамиле.

Педагогиканын көрсөтүлгөн методологиялык проблемалары жаңы болуп эсептелбейт: алар ар кандай деңгээлде советтик окумуштуу-педагогдор тарабынан иштелип чыккан. Педагогикалык адабияттарда баарынан аз берилген логиканын маселелери жана изилдөөнүн өтүү тартиптери, ошондой эле окуп үйрөнүүдөгү педагогикалык кубулуштардын сандык жана сапаттык мүнөздөмөлөрүнүн биримдиги жана өз ара айкалыш проблемасы. Ошондой эле педагогикалык теориянын жана окуу-тарбиялык практиканын өз ара байланыш мамилелери тууралуу, методологиялык мамилелерди окуп үйрөнүүдө педагогикалык тажрыйбаны үйрөнүү, жалпылоо жана педагогикалык илимдин жетишкендиктерин жана ачылыштарын массалык тарбиялоо практикасына киргизүү тууралуу маселелеринин иштелип чыгуусу талап кылынат.

Усулдарды өркүндөтүү жана педагогикалык изилдөөлөрдүн формаларын уюштуруу – педагогиканын методологиясынын эң бир бышып жетилген маселелеринин бири. Педагогикалык изилдөөлөрдүн эффективдүүлүгүн камсыз кылуунун эң бир маанилүү шарттарынан болуп:

- актуалдуу проблематиканы тандап алуу (окутуунун жана тарбиялоонун сапатын, адеп-ахлактык, эстетикалык жана дагы башка тарбиянын деңгээлин жогорулатуунун факторлору);

- методиканын жана изилдөөнү уюштуруунун жаңы илимий фактыларын, педагогикалык кубулуштардын мыйзамченемдүүлүктөрүн ачууга багытталгандыгы, окуу-тарбиялык процессти, тарбиялануучулардын өзүн алып жүрүүсүн иретке салуу жана башкаруу ыкмаларын оптималдаштыруунун жолдорун издөө;

- системалык-структуралык мамилени ырааттуу колдонуу. Педагогикалык изилдөөлөрдө системалык-структуралык мамилени пайдалануу өзгөчө маанилүү, себеби окутуу жана тарбиялоо кубулушу татаал мүнөздө болуп, мурда белгиленгендей, педагогикалык процессте өз ара аракетте болуучу факторлордун бөтөнчө көп түрдүүлүгү менен байланышкан, чоң динамикалуулугу, натыйжаларынын кыйла варианттуулугу менен айырмаланат;

- инсандын калыптануу факторлорунун көп түрдүүлүгү, анын социалдык маңызына адекваттуу комплекстүү методиканы колдонуу.

Методикалык проблемалар педагогиканын жалпы негиздерин иштеп чыгууда гана эмес, окутуунун, тарбиялоонун жана өнүктү-

рүүнүн, бүтүндөй педагогикалык процессти өркүндөтүүнүн конкреттүү маселелерин изилдөө маалында да келип чыгат.

Бул бардык маселелерди ийгиликтүү иштеп чыгуу үчүн дидактиканын жана тарбиялоонун проблемаларын изилдөөгө карата так методологиялык мамиленин болушу чоң мааниге ээ боло баштайт. Жалпысынан бул проблемалардын тобуна төмөндөгүлөр киргизилиши мүмкүн:

- бүтүн бир процесс катары тарбиялоо жаатындагы изилдөөлөрдүн өркүндөтүүнүн методологиялык шарттары;
- дидактика жана окутуунун жекече методикасы боюнча изилдөөлөрдү өркүндөтүүнүн методологиялык шарттары;
- изилдөөнүн методологиялык шарттары жана илимий жактан негизделген оптималдуу системасын куруу жана педагогикалык билим берүү процессин өркүндөтүү;
- мектепке чейинки тарбия берүүнүн методологиялык проблемалары;
- билим берүү системасын өркүндөтүүнү методологиялык жактан прогноздоо.

Сөзсүз түрдө көрсөтүлгөн багытта дагы жекече маселелер иштелип чыгуусу ыктымал.

Педагогиканын конкреттүү проблемаларын изилдөөдө методологиялык мамиленин маңызы эмнеде? Ал окуп үйрөнүлүп жаткан кубулуштун, процесстин спецификасын эсепке алуудан, таанып-билүүнүн предметинин жана объекттин педагогикалык маңызын изилдөөнүн методикасынын адекваттуулугунан, изилдөөнүн, окутуу жана тарбиялоо процессин өзгөртүп түзүүнүн бирдиктүүлүгүн камсыз кылуудан турат.

Илимий педагогикалык изилдөөлөр – жаңы педагогикалык билимдерди түзүүнүн процесси, окутуунун, тарбиялоонун жана өнүктүрүүнүн объективдүү мыйзамченемдүүлүктөрүн ачууга багытталган таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн бирден бир түрү.

Педагогикалык изилдөөлөрдүн негизги компоненттери:

- изилдөөнүн темасын аныктоо (анын проблематикасы);
- изилдөөнүн милдеттерин коюу;
- таанып билүүчүлүк тапшырмалардын деңгээлинин маалыматтарынын, шарттарынын жана мындай ыкмаларынын чечилишинин болжолдуу анализи;
- баштапкы гипотезалардын формулировкасы;
- аларды теориялык жана эксперименталдык жактан текшерүү;
- алынган натыйжалардын (илимий фактылардын) анализи жана жалпылоо, алардын илимий интерпретациясы;

• окуу-тарбиялык иштин практикасын өркүндөтүүгө карата корутундуларды чыгаруу жана илимий-методикалык сунуштамаларды иштеп чыгуу.

Педагогикада изилдөөнүн үч деңгээлин белгилешет: эмпирикалык, теориялык, методологиялык.

Биринчи деңгээлде илимдин жаңы фактылары аныкталат жана алака-катыштын негизинде эмпирикалык мыйзамченемдүүлүктөр түзүлөт. Экинчиден мурда ачылган фактыларды түшүндүрүүгө мүмкүндүк берүүчү негизги, жалпы педагогикалык мыйзамченемдүүлүктөр түзүлүп жазылат. Үчүнчүдөн, методологиялык деңгээлде, эмпирикалык жана теориялык изилдөөлөрдүн негизинде педагогиканын жалпы принциптери жана усулдары калыптанат, педагогикалык теориялар курулат.

Педагогикадагы изилдөөлөрдүн кеңири таралган эмпирикалык жана теориялык изилдөөлөргө кененирээк токтолмокчубуз.

Эмпирикалык изилдөөлөр окулуп изилденип жаткан педагогикалык объектке (кубулушка, процеске) түздөн-түз багытталган жана байкоо жүргүзүүлөрдүн эксперименттердин маалыматтарына таянат.

Изилдөөлөрдүн эмпирикалык деңгээлинин усулдарына байкоо жүргүзүүлөр, анкеталар, аңгемелешүүлөр, окуучулардын ишмердүүлүктөрүн үйрөнүү, педагогикалык тажрыйбаны жалпылоо, аны текшерүү жана педагогикалык эксперимент кирет. Бул усулдар изилденип жаткан проблема боюнча фактылык материалдар чогулганда колдонулат. Алар кубулуштарды каттоого алуу, аларды сүрөттөп жазуу, байланыштарды таап чыгуу, белгиленген аныктамаларды фактылар менен көрсөтүү камтылат.

Теориялык изилдөө педагогиканын түшүнүктүүлүк аппаратынын өркүндөтүүлүгү жана өнүгүшү менен байланышкан, объективдүү реалдуулукту анын байланыштарынын жана мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн ар тараптан таанып билүүчүлүгүнө багытталган.

Теориялык изилдөөнүн усулдарына анализ жана синтез, индукция жана дедукция, ошондой эле логикалык усулдар – окшоштуктун бириктирилген ыкмасы, айырмачылыктары киргизилет. Бул усулдар теориялык жалпылоолорго, изилденип жаткан кубулуштардын мыйзамченемдүүлүктөрүн көрсөтүп белгилөөгө багытталган.

Белгилеп кетчү нерсе – таанып-билүүнүн эксперименталдык-эмпирикалык жана теориялык деңгээлдери өздөрүнчө ич ара байланышта болушат.

Изилдөөнүн теориялык усулдары фактыларды тереңдетип анализдөөнү, алынган кошумчаларды абстракташтырууну, «туура» процессти таап чыгууну, андагы негизделген мыйзамченемдүүлүктөрдү ачууну, тышкы менен ичкини байланыштырууну жана ж.б. эске алынат.

Эмпирикалык усулдар предметти изилдөө кубулуштун деңгээлинде, теориялыктар – анын маңызынын деңгээлинде болушун белгилейт.

Эмпирикалык деңгээлде таап изилденип чыккан педагогикалык фактылардын мааниси канчалык зор болсо да, аларды теориялык ой элегинен өткөрбөй берүү нукура илимий билимдин болушу мүмкүн эмес.

3.2. Илимий-педагогикалык изилдөөлөрдүн усулдары

Теманын илимий иштелишине киришип жатып, ар бир изилдөөчү өзүн чоң аскердин катардагы жоокери катары элестетүүсү абзел, анткени мурунку жана кийинки изилдөөчүлөр бир багыттагы «илимдин жоокерлери» болуп саналат. Изилдөөчүлүк жумушту адистик чеберчиликте, туура жана жемиштүү алып баруу үчүн мурунку изилдөөчүлөрдүн бизге калтырган, жарык көргөн илимий иштери менен таанышуу зарыл. Бул таанышуу – «изилденип жаткан маселенин абалынын анализи» деп аталат. Эреже катары, изилдөөчү баарыдан мурда китепканаларда, маалымат борборлорунда, изилдөөчүлүк институттарда сакталып турган маалыматтарга кайрылат. Аларда илимий билимдердин жетишкендиктеринин баяндамасы камтылган жана адам баласынын билимге жетишүү жолундагы алга умтулуулары берилген.

Адабияттык булактар боюнча изилденип жаткан маселенин абалын окуп үйрөнүү – оңой нерсе эмес. Адам баласы акыркы эки жүз жыл ичинде гана бизди курчап турган дүйнө тууралуу билимдердин ушунчалык чоң көлөмүн чогулта алды, жадакалса, илимдин тар тармагында да изилдөө иши жарыяланган материалдардын молдугунан баш-аягын таппай калышыбыз да ыктымал. Маалымат булактарын туура иргеп алуу жана «аны изилдөөгө багыт алгандык – изилдөөчүнүн кесипкөйлүк классификациясынын маанилүү бөлүгү.

Изилдөөчүнүн илимий чыгармачылыгынын ушул этабындагы ишмердүүлүгүн карап көрөлү. Белгилүү болгондой, педагогика жана ошондой эле башка илимдер боюнча изилдөөлөрдүн натыйжалары түпкү жана андан кийинки чыгарылган китептерден, макалалардан, илимий иштердин жыйнактарынан, диссертациялардан, баяндама-

лардын кол жазмаларынан, эсеп-чоттордон, депонирленген тексттерден, илимий эксперименттерден алынган реалдуу маалыматтардан табат.

Илимдин негизги маалыматтары илимий эмгектердин авторлору тарабынан системалуу түрдө жазылган китептери *монографиялар деп аталат*. Монографиянын көлөмү ар кандай болушу ыктымал, бирок минималдуу көлөм – басылган 100 бет текстке жакын.

Монографияда илимий изилдөөлөрдүн жалпы натыйжалары терең, системалуу жана кеңири берилет. Монографиялардын авторлору болуп, илимдин белгилүү бир тармагында чоң тажрыйбаны жана кеңири билимдерди топтоого жетишкен ири окумуштуулар эсептелет. Эгер сиздер сунушталган адабияттардын тизмесин ачсаңыздар, анда Ю.К.Бабанскийдин «Педагогикалык изилдөөлөрдүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу проблемалары» деген китеби бар. Бул кадимки эле монографиялардын бири. Ал китеп педагогикалык илимди жакшы билген жана аны изилдөөчү катары даярдыгы жетиштүү окурманга эсептелген. Монография адабияттардын кеңири тизмеси менен жабдылган. 1-схема.

Изилденип жаткан маселенин абалынын анализи этабындагы ишмердүүлүктүн ыкмалары

Илимий-педагогикалык маалыматтын булактары

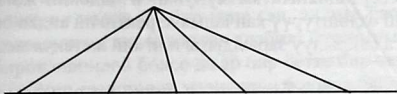
Монографиялар. Журналдык. Жыйнактардагы макалалар. Диссертациялар. Изилдөө иштеринин натыйжалары.

Окуп-үйрөнүлгөндөрдү каттоого алуунун ыкмалары

Аннотациялар. Тезистер. Реферат. Конспект. Цитата. Логикалык структура. Продуктынын анализи. Продуктынын .

Маалыматты чогултуу ыкмалары

Байкоо жүргүзүү. Анкета. Аңгемелешүү. Интервью. Тест.

Макалалар – бул анча чоң эмес көлөмдөгү атайын басылмалар (10–20 басылган бет), буларда авторлордун айрым бир чакан маселелер же чектелген изилдөөлөрдүн натыйжалары максаттуу багытталып берилет. Макалалар педагогика жана психология боюнча атайын илимий «Педагогика», «Психологиянын маселелери», «Народное образование», «Эл агартуу» ж.б. журналдарда жарыяланат. Изилдөө ишин баштап жатып, илимий журналдардын кезектеги номерлериндеги жарыяланган макалаларга көңүл буруу менен жана алардагы изилденип жаткан маселе боюнча макалаларды өзүнө белгилеп алуусу керек.

Журналдык макалалар – бул илимдин актуалдуу проблемаларын чечүүдөгү кыймылы тууралуу оперативдүү маалымат, андыктан аларды үзгүлтүксүз үйрөнүү изилдөөчүгө бардык заманбап проблемалардан кабардар болууга мүмкүндүк берет. Журналдык басылмаларды окуу үчүн психология, педагогика же ошол изилденип жаткан илимдин методикасы жаатында изилдөөчү баштапкы деңгээлге ээ болушу зарыл. Бул деңгээлге ар кандай жолдор менен жетүүгө болот, бирок эң кыскасы жана эффективдүүсү – туруктуу ЖОЖдын окуу китептеринин материалдарын, андан соң салмактуу көп монографияларды жакшылап окуп чыгуу.

Изилдөөчү үчүн дагы бир илимий маалымат булагы болуп ар кандай илимий жыйнактарда жарыялануучу материалдардын керектиги. Маалыматтык бөлүмдөрдөгү, илимий мекемелерде жана борбордук китепканалардагы сакталып турган диссертациялар, кол жазмалар, эсеп-чоттор сыяктуу маалымат булактары жаңы баштаган изилдөөчүгө жетишсиз.

Диссертация – бул монография сыяктанган илимий эмгек, бирок типографиялык жол менен басылып чыкпаган, кол жазма түрүндөгү

эмгек. Ошондой эле кандидаттык диссертациялар болот, аларды коргогондон кийин изденүүчүгө илимдин кандидаты же илимдин докторлук окумуштуулук даражасын алууга ыйгарым укугу берилет. Диссертация менен алгач таанышууну авторефераттан баштоо зарыл, ал авторефераттан диссертациянын мазмунунан изилденип жаткан проблеманы тереңдетип өздөштүрүү канчалык керектигин андап билсе болот. Бул булактарга кайрылуу зарылдыгы илимий жетекчи менен макулдашылат.

Изилдөөчү үчүн адабияттык булактарды билүү методикасы абдан маанилүү. Адабияттык булактар изилдөөнүүчүгө изилденип жаткан маселе боюнча кеңири маалымат менен таанышууга мүмкүндүк берет, бирок бир дагы адам аны эс тутумунда узакка так, даана жана толугу менен сактап кала албайт. Андыктан ар бир изилдөөчү илимий маалыматты зарыл учурда гана цитата келтирүү же өзүнүн билимдерин тактоо максатында пайдаланууга мүмкүн экендигин белгилөө керек.

Адабияттык булактардан маалыматтарды алып жатканда эң биринчи усул – бул булактардын аталыштарын айрым карточкаларга (библиографиялык) жазып алуу менен аларга аннотацияларды түзүү. Китеп-монографиялар автордун аты-жөнүнөн башталат. Андан соң китептин толук аталышы, басылып чыккан жери, китепти жарыкка чыгарган басманын аталышы (мисалы, «Педагогика», «Просвещение»), жана басылып чыккан жылы көрсөтүлөт.

Ал эми жыйнак кичине башкача баяндалып жазылат. Алгач жыйнактын аталышы, андан соң анын редакторунун фамилиясы жана инициалы, басылып чыккан шаардын аты, басманын аталышы, басылып чыккан жылы жазылат.

Сиз таанышкан илимий иштердин аталышын өзүңүзгө белгилеп алууңуз зарыл, бирок ал да жетишсиз. Ошондуктан окулган иштердин, маалыматтардын мазмунунун кыскача жазып алуу өзгөчө маанилүү.

Окуп үйрөнүлүп жаткан материалдардын, макалалардын жана китептердин мазмунун кыскача берүүнүн бир топ ыкмалары бар. Алардын негизгилери мына булар: аннотациялоо, тезистерди түзүү, реферат даярдоо, конспектирлөө, цитаталарды жазып алуу, логикалык жактан структурлаштыруу (1-схеманы караңыз).

Аннотациялоо – бул *аннотация* жазуу. Аннотациялоо деген иштин негизги маани-маңызын жалпылап жана кыскартып берүүнү түшүндүрөт. Аннотациянын көлөмү адабият булагынын көлөмүнө көз каранды, бирок бир беттен ашпайт.

Ал эми адабият булагынын мазмуну тууралуу айтсак, андагы толук түшүнүктү окуунун жүрүшүндө адабиятта камтылган жана көтөрүлгөн, чагылдырылган ачык идеяларды жана жыйынтыктарды белгилеп өтүү дегенди билдирет. Белгилеп өткөндөрдү (жазып коюуларды) тизмектеп тезистер аркылуу берүү, *тезистер* деп аташат. Ар бир тезистин көлөмү – бир нече сап, ал эми бардык тезистердин жалпы көлөмү тезистелип жаткан адабият булагынын көлөмүнө көз каранды, бирок ошондой болсо да ар бир бетке бир-эки тезис туура келет.

Эгер тезистерди маанилери боюнча байланыштырсак, анда *реферат* келип чыгат. Рефераттоо – бул рефератты жазуу процесси, б.а. үйрөнүлүп жаткан иштин негизги мазмунун кыскача байланыштырып жайгаштыруу. Кээде рефератты айрым эмгекке эмес, тема боюнча жазышат, анда реферат белгилүү бир теманы ачуу менен бир катар эмгектерди жалпылап жазган сыяктуу болот. Рефератта, эреже катары, рефераттын автору рефератталып жаткан эмгектин идеяларына жана корутундуларына карата өзүнүн мамилесин чагылдыруучу ойлору камтылат. Эгер рефератта рефератталып жаткан эмгекке карата козголгон маселелер боюнча автордук мамиле, анализ, көз караш камтылбаган болсо, анда реферат ошол эле эмгектин конспектисине айланат.

Конспектирлөө – бул дагы окулган адабияттын мазмунунун негиздерин сактап калуунун эффективдүү ыкмаларынын бири, бирок аны жазууда материалды жигердүү чыгармачылык иштери жүргүзүлбөйт.

Мазмунду конспектилеп бекемдөөнүн варианттарынын бири – цитаталоо. *Цитата* – бул адабият булагынан алынган текстин өзгөрүлбөгөн түрү.

Бул бардык санап өткөн ыкмалардын окуп үйрөнүлүп жаткан адабият булагынын негизги мазмунун бекемдеп, бул же тигил кепти бекемдөөнүн негизинде жүзөгө ашырылат. Ушул эле милдетти предметтин негизги түшүнүктөрүн графикалык схема түрүндө алып чыгып, адабият булагынын мазмунун логикалык жактан структурлаштыруу жолу менен чечүүсү мүмкүн.

Алынган адабият булагынын логикалык структурасы – окулгандын жалпы схемасын бекемдеп калуу үчүн ыңгайлуу нерсе, ал ошондой эле тезистерди же конспектти жазуу үчүн жакшы багыт болушу да ыктымал.

Азыркы учурда изилдөөчүгө заманбап эсеп машиналары (ЭЭМ) жардамга келишет, булардын атайын маалыматтык борборлорундагы базасында белгилүү бир илим тармагына тийиштүү маалыматтар топтоштурулган, маалыматтык-издөө системалары жана маалымат

«банктары» түзүлгөн. Педагогика илими боюнча да маалыматтык борбор бар.

Педагогикалык изилдөө үчүн педагогикалык практикадан фактыларды топтоо методикасы маанилүү. Реалдуу педагогикалык практика – бул мектептик, ЖОЖдук ызы-чуу, түркүн түстүү биздин жашообузда болгон бардык кыймылдарыбыздагы бул изилденип жаткан иштин иреттүүлүгүнүн, мыйзамченемдүүлүгүнүн көрүнбөгөн процесси. Бул иреттүүлүктү жана мыйзамченемдүүлүктү ачыш үчүн байкоо жүргүзө билүү керек.

Байкоо жүргүзүү – бул алдыга коюлган максатка жетүү, алдын ала болжолдуу белгиленген фактыларды издөө. Мисалы, бизди танапис учурунда окуучулар өздөрүн кандай алып жүрүүлөрү, класстан чыгып, коридордо жүргөндө эмне менен алектенгендери кызыктырат. Бул суроого жооп бериш үчүн мектептеги бир канча танапистерге реалдуу байкоолорду жүргүзүү зарыл, андан соң алынган маалыматтарды жалпылоо керек.

Эгер байкоо жүргүзүүгө түздөн-түз кандайдыр бир кыйынчылык жаралса, анда изилдөөчүнү кызыктырган маселе боюнча фактыны таап чыгуу башка ыкмалар аркылуу жүргүзүлөт.

Кенири таралган ыкмалардын бири – анкета. *Анкета* – бул суроолор жазылган бир барак кагаз, аларга суралып жаткан адам жооп берүүсү керек. Суроолор ачык жана жабык болот. Ачык суроолор жооп берип жаткандардан өз алдынчалуулукту жана дароо жооп берчү жоопту талап кылат. Анкета жүргүзүүнүн жабык суроолору изилденип жаткан маселе толук түшүнүктү бербейт, себеби жооп берип жаткандардын мүмкүнчүлүктөрү аз, бирок тезирээк убакыттын ичинде өткөрүлөт жана оңой эле иргелет.

Аңгемелешүү – бул бир же бир нече адамдар менен эч кандай даярдыгы жок оозеки баарлашуу. *Интервью* – бул ошол эле аңгемелешүү, болгону бир гана адам менен. Сыналуучулардын кандайдыр бир өзгөчө сапаттарын тереңдетип үйрөнүү зарылдыгы келип чыкканда тест деп аталган атайын изилдөөчүлүк ыкма колдонулат. *Тест* инсанды бул же тигил тарабынан мүнөздөөчү, белгилүү бир ишмердүүлүктү аткарууга багытталган атайын тапшырма катары берилет. Тестке милдеттүү үлгү (эталон) көрсөтүлөт, анда иш-аракеттин толук жана туура аткарылышынын үлгүсү, ошондой эле тест тарабынан аныктала турган сапаттарды анализдөө жана баалоо үчүн сыналуучунун жообун иштетүүдөн өткөрүүнүн ыкмалары баяндалат. Тесттердин жардамы менен инсандын бул же тигил сапаттары, билимдери тууралуу тайпалардын же жамааттардын маалыматтары оперативдүү чогултулат.

Ошентип, биз илимдеги изилденип жаткан маселенин абалынын анализинин негизги жолдорун жана усулдарын, ошондой эле илимий таанып-билүүчүлүктө андан ары карай жаңы фактыларды табуунун ыкмаларын карап чыктык. Илимий изилдөөлөрдүн буга чейинки тажрыйбаларын терең окуп үйрөнүп, илгери ачылган нерселерди жаңы ачып жаткандай болбой, же элде айтылгандай, «велосипедди кайрадан ойлоп тапкандын» абалында болбоону эске тутуу зарыл. Ошол эле мезгилде илимде изилденип жаткан нерсенин мурда аныкталган типтүү фактыларына таянуусуз реалдуу алдыга жылуу мүмкүн эмес. Фактыларсыз жазылган корутундулардын ойдон чыгарылып кошумчаланганы көп болот, б.а., чындыгында ага мүнөздүү болбогон мыйзамченемдүүлүктөр чыга келет.

Объективдүү реалдуулукту таанып билүүнүн жолдорун, ыкмаларын «изилдөө усулдары» деп атап жүрүшөт. Усулдардын жардамы менен ар бир илим окуп үйрөнүлүп жаткан предмет тууралуу маалыматты өндүрөт, алынган маалыматтарды анализдейт жана иштетүүдөн өткөрөт, белгилүү билимдердин системасына барып кошулат. Ошондуктан илимди өнүктүрүүнүн темптери жана деңгээлдери пайдаланылуучу усулдардан көз каранды экендиги талашсыз. «бекеринен айтышпаса керек, – деп жазат И.П.Павлов, – илим методиканын жетишкен ийгиликтеринен көз каранды жана анын негизинде гана алга жылат. Методиканын алдыга карай шилтеген ар бир кадамы сайын, биз бир тепкичке жогору көтөрүлгөндөй болобуз, ушуну менен бизге мурда көрүнбөгөн предметтер кыйла кеңири ачылат». /Павлов, ПСС, М; П. 193 6, т. 2, с.23/

Илимий корутундулардын объективдүүлүгү жана ишенимдүүлүгү, ошондой эле үйрөнүлүп жаткан кубулуштардын жана процесстердин маңызын түшүнүү жалпы мамиледен көз каранды.

Педагогикалык аныгын изилдөөнүн методологиялык платформасы – бул таанып билүүнүн (гносеологиянын) теориясы. Илимий таанып-билүүнүн жалпы усулунун талаптары универсалдык мүнөзгө ээ болуп багыттоочу функцияны аткарат. Илимий изилдөөлөрдүн усулдары таанып-билүүнүн объектиси менен дайыма тыгыз байланышта. Маалыматты алып чыгуунун каражаттары үйрөнүлүп жаткан предметтин спецификасына дал келүүсү зарыл. Бул ар бир илим үйрөнүлүп жаткан кубулуштун бөтөнчөлүктөрүн чагылдыруучу өздүк усулдарын иштеп чыгуусу жана пайдалануусу керек дегенди билдирет.

Педагогикалык изилдөөлөрдүн усулдары тарбиялоо жөнүндөгү илимдердин кандай өзгөчөлүктөрү менен шартталат? Педагогикалык процесстердин мүнөздүү белгиси – алардын өтүшүнүн бирдей

эместиги. Окутуунун, билим берүүнүн, тарбиялоонун, өнүктүрүүнүн натыйжалары эң эле көптөгөн себептердин таасирине көз каранды. Бул натыйжаларды бири-биринен олуттуу айырмалаш үчүн бир-эки фактордун таасирин өзгөртүү жетиштүү болот. Педагогикалык процесстердин стохастикалык (аныкталбаган, бир жактуу эмес) мүнөзү изилдөөнүн илимге белгилүү усулдарын колдонуу мүмкүнчүлүгүн чектейт, ошондуктан педагогдорду чыныгы маалыматтарды алып чыгуу үчүн ар кандай амалдарга барууну мажбурлайт.

Педагогикалык процесстер өзүнүн кайталангыстыгы менен мүнөздөлөт. Табигый илимдер (мисалы, физика же химия) чөйрөсүндө изилдөөчү бир эле материалды пайдаланып, өзгөрүлбөгөн шарттарды түзүү менен экспериментти бир нече жолу өткөрө алат. Натыйжада, ал окуп үйрөнүп жаткан факторлордун ортосунда байланыш бар же жок деген бир маанилүү жыйынтыкка келет. Бирок педагог-изилдөөчүнүн мындай мүмкүнчүлүктөрү жок. Экспериментти кайталап жүргүзгөндө ал иш жүзүндө башка «материал» менен иш алып барат жана мурдагы шарттарды өзгөртпөй калтырууга мүмкүн эмес болуп калат. Натыйжада, мурда өткөргөн иштин пайдаланылган маалыматтарынын мүнөздөмөлөрү башкача болуп өзгөрөт. Белгиленген эксперимент канчалык тыкандык менен даярдалып өткөрүлгөн болсо да, мына ушул себептен ал Педагогикада «таза эксперимент» боло албайт. Педагогдор ушул жагдайды көңүлгө алуу менен эксперименттеринин шарттарын түшүнүп, өз корутундуларын абайлап чыгарышат. Педагогикалык процесстердин дагы бир өзгөчөлүгүн баса белгилеп кетүү зарыл: себеби, эмчектеги ымыркайлардан тарта бардык курактагы адамдар катышышат. Адеп-ахлактык жана этикалык нормаларга каршы келүүчү эксперименттерге тыюу салынары белгилүү.

Педагогикалык процесстердин өзгөрүлмөлүүлүгүн толуктоо жана үйрөнүү учурунда объективдүү корутундуларды чыгаруунун бир гана ыкмасы – бир нече байкоо жүргүзүүлөрдүн ишке ашырылышы менен аныкталат.

Педагогикага тийиштүү болгон коомдук илимдерде корутундулар жалпыланган формада гана берилет. Ар кандай педагогикалык изилдөөнүн түпкү максаты – үйрөнүлүп жаткан процесстеги иреттүүлүктү, ырааттуулукту алып чыгуу, б.а. мыйзамченемдүүлүктөрдү түзүү. Мыйзамченемдүүлүк – бул объективдүү кубулуштарындагы белгилүү бир иреттүүлүк. Мыйзамченемдүүлүк түшүнүгү педагогикада мына ушул мааниде колдонулат.

Мыйзам – бул бекем катгоого алынган мыйзамченемдүүлүк. Философтор аны кубулуштар, процесстер же системалар ортосундагы ички, туруктуу, зарыл байланыш катары аныкташат. Мыйзамченем-

дүүлүктө жана мыйзамдарда билимдер максималдуу «тыгыздалат», маалыматтын көлөмү кыска келет, бул илим баарына ээлик кылат.

Педагогикада салттуу усулдарды бөлүп көрсөтүшөт. Салттуу деп педагогикалык илимдин башатында турушкан изилдөөчүлөрдөн заманбап педагогикага мураска калган усулдарды атайбыз. Платон менен Квинтилиан, Коменский менен Песталоцци пайдаланган усулдар илимде азыркы күндө да колдонулат. Педагогикалык изилдөөлөрдүн салттуу усулдарына байкоо жүргүзүү, башкы адабият булактарын, тажрыйбаны окуп үйрөнүү, документтерди анализдөө, окуучулук, студенттик чыгармачылыкты изилдеп-үйрөнүү, аңгемелешүүлөр ж.б. кирет.

Илимде изилдөөчүлүк байкоо жүргүзүү – окумуштуунун универсалдык каражатынын бири. Ю.К. Бабанский бул байкоо жүргүзүү терминине кайсы бир педагогикалык кубулушту максатка багыттап кабылдоо катары аныктама берет, анын процессинин жүрүшүндө изилдөөчү конкреттүү факт материалын алат. Биздин пикирибизче, так аныктаманы В.И.Журавлев берет: «... педагогикалык изилдөөдөгү байкоо жүргүзүү – бул алынган маалыматты изилдөөчүнүн аң-сезиминде баштапкы биринчи иштетүүдөн өткөрүү (детерминизм, байланыштар, орду жана дагы башкалар) менен аларды сезүү аркылуу кабылдоо негизинде педагогикалык кубулуштарды таанып билүү усулу».

Байкоо жүргүзүүнүн негизги функциясы окумуштуунун байкоо жүргүзүү объектиси менен түз жана кайтаруу шарттарда үйрөнүлүп жаткан процесс тууралуу маалыматтарды иргеп тандап алууда турат. Байкоо жүргүзүү – бул кабылдоо процессти түшүндүрөт. Байкоо жүргүзүүнүн маңызы изилдөөчүнүн аң-сезиминде үйрөнүлүп жаткан объектинин абалы жана өзгөрүүлөрү, анын сандык, сапаттык, структуралык, белгилик, вектордук, динамикалык параметрлери чагылдырылганында жана далилденгенинде турат.

Байкоо жүргүзүүнүн бөтөнчөлүгү анын изилдөөчүлүк маселенин чечилишинин өз алдынчалуулук ыкмасы катары жана башка усулдардын курамдык бөлүгү катары пайдаланылгандыгында. Мисалы, педагогикалык эксперимент анын жүрүшүнө жана натыйжаларына байкоо жүргүзбөө таптакыр мүмкүн эмес. Белгилүү болгондой, байкоо жүргүзүү курамдык бөлүк катары усулга көз каранды болуу менен адистештирилет. Мисалы, статистикалык байкоо жүргүзүү деген бул же тигил педагогикалык процесстин чагылдырылышы сандык маалыматтар менен кабылдоо катары берилет.

Педагогикада байкоо жүргүзүү төмөндөгүдөй классификацияланышы ыктымал:

БАЙКОО ЖҮРГҮЗҮҮ

Изилдөөчүнүн дискуссиялары – убакыт белгиси боюнча жана мейкиндикти үйрөнүү объектиси менен:

- түздөн-түз – үзгүлтүксүз;
- ортолоштурулган – дискреттүү;
- ачык – монографиялык;
- жашыруун – ачык.

Ошол эле учурда бирдиктүү жана толук классификацияны берүү мүмкүн эмес, анткени байкоо жүргүзүүнүн түрлөрү динамикалуу жана алардын так, туура иштелген классификациясын берүү кыйын.

Түздөн-түз байкоо жүргүзүү деген – объект менен изилдөөчүнүн ортосундагы түз мамилелер, байланыштардын жакындыгы, индикаторлорсуз жүргүзүлгөндүгүн айтабыз. Бул жерде изилдөөчүнүн ар түрдүү позициялары бөлүп көрсөтүлүшү ыктымал: изилдөөчү – күбө (нейтралдуу жак); изилдөөчү – педагогикалык процесстин жетекчиси; изилдөөчү – педагогикалык процесстин катышуучусу. Изилдөөчүнүн аткарган ролунан байкоо жүргүзүү программасы курулат, фактыларды чогултуунун жана аныктап-бекемдөөнүн методикасы жана техникасы тандалып алынат.

Ортолоштурулган (кыйыр) байкоо жүргүзүү түздөн-түз байкоо жүргүзүүнү толуктап, оңдоп-түздөй алат, ал баарыдан мурда изилдөөчүнүн программасы же тапшырмасы боюнча иш алып баруучу адамдар аркылуу жүзөгө ашырылат.

Кыйыр байкоо жүргүзүүнүн ийгилиги – изилдөөнүн катышуучуларын даярдоого, аларга так жана мазмундуу инструктаж берүүгө көз каранды. Байкоо жүргүзүүгө катышкан топтун жетекчисинин алдыга койгон максаттары, анын жекече байкоо жүргүзүү аппараты, фактыларды каттап белгилөө техникасы боюнча маалыматка ээ болушу, гипотетикалуу болжолдуу түпкү жана ортодогу жыйынтыктарды билүүсү, ар бир байкоочунун тапшырмалары сапаттуу бүтүүсүнө алып келери аныкталды.

Ачык байкоо жүргүзүү деп мугалим менен окуучулардан башка да чоочун байкоочулардын катышып отуруу фактысы менен шартталган учурдагы өткөрүүнү айтышат. Байкоо жүргүзүү жана чоочун адамдардын катышып отуруу жагдайын нормалдаштыруу үчүн көнүгүшүү этабынын болушу зарыл. Бирок көнүгүшүү ар дайым эле окуучулардын өзүн алып жүрүүсүндөгү жасалмалуулук элементин төмөндөтүп жибере албайт, ошондуктан ишенимдүү натыйжаларды алуу үчүн ачык байкоо жүргүзүүнүн гана өткөрүлүшү жетиштүү эмес.

Көзөмөлдө отурушканын сезбеген окуучулардын ишмердүүлүгүнө жашыруун байкоо жүргүзүү процесси реалдуу натыйжа берет. Жа-

шыруун байкоо жүргүзүүнү уюштуруу үчүн, техникалык каражаттар жок болгон учурда, ыңгайлуу позицияны тандап алып, табигый шарттарды пайдаланса болот. Байкоо жүргүзүүнүн бир гана түрүнөн алган маалыматтарга караганда, ачык жана жабык байкоо жүргүзүүнүн жардамы менен алынган маалыматтар толук жана кеңири болот.

Үзгүлтүксүз байкоо жүргүзүү конкреттүү педагогикалык процессти башынан аягына чейин изилдөө зарылдыгы келип чыккан учурда пайдаланылат. Байкоо жүргүзүүнүн узак убактысы менен сыналуудагылардын ишмердүүлүк процессинин узактыгы дал келет. Үзгүлтүксүз байкоо жүргүзүү эгер кубулуштун өзү үзгүлтүксүз болсо жана убакыт мүмкүнчүлүгү болгондо гана жүргүзүлөт. Мисалы, сабактын структурасынын оптималдуулугун үйрөнүүдө байкоо жүргүзүүнүн убактысы тийиштүү 45 мүнөттүк убакытка туура келет. Бирок анын предмети процесс болгон учурда, башталыш жана аяк чектери алып салынып, ал эми процесс өзү пунктирдүү мүнөзгө ээ болгондо үзгүлтүксүз байкоо жүргүзүү мүмкүн эмес. Мындай учурда дискреттик байкоо жүргүзүүгө кайрылышат.

Дискреттик байкоо жүргүзүүгө байкоодогу процесс кайталанып туруучу мүнөздү алып жүргөн учурдан тышкаркы убакыттарда да кайрылышат. Ал педагогикалык процесс жашыруун өтүп, ал эми изилдөөчүнүн байкоосундагы кырдаалдардан улам келип чыгуусу, мисалы, белгилүү бир кырдаалдарда окуучунун өзүн-өзү алып жүрүү кубулушу ачылган учурда пайдалуу болот.

Монографиялык байкоо жүргүзүү ар кандай көлөмдө өз ара байланышкан кубулуштарды ичине камтыйт. Буга мисал болуп, институттун бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик жактан даярдыгынын ишке киргизилишине байкоо жүргүзүү кирет. Байкоо жүргүзүүнүн объектиси болуп жаш мугалимдин сабагындагы, класстан тышкаркы иш-чараларындагы, ата-энелер жыйналышындагы ж.б. конкреттүү кырдаалдарындагы методикасы, техникасы, стили, маданияты, илимийлүүлүгү, жакшы такшалгандыгы, өз алдынчалуулугу кызмат кылат. Мына бул учурда, мугалимге кандай байкоо жүргүзүлсө, так эле ошондой окуу же тарбиялык процесстин «экинчи тарабын» түзгөн окуучуларга да жүргүзүлөт.

Тар тариздеги атайын байкоо жүргүзүү илимий изденүүнүн максаты аркылуу аныкталуучу кандайдыр бир педагогикалык кубулуштун үстүнөн байкоо жүргүзүүнүн татаал бүтүн бир объектисинен бөлүп алуу маселеси келип чыккан жерде пайдаланылат. Изилдөө ишинде айрым бир учурларда конкреттүү педагогикалык фактынын табиятын түшүнүш үчүн, аны башкалардан бөлүп карап чыгуу зарылдыгы ке-

лип чыгат, өзүнчө карап чыккандан кийин гана анын байланыштарын жана көз карандылыктарын үйрөнүүгө киришкен ылайык.

Байкоо жүргүзүү жана издөө каралып жаткан усулдун спецификалык түрү катары каралат. Ага диагноздук эксперименттин өсүү баскычында изилдөөнүн темасын оңдоп-түзүүнүн аныктоочу фактыларын таап чыгуу максатында кайрылышат. Изилдөөчү педагогикалык аныктыкты аныктоодо катышуучулардын кеңири алкагын камтуу менен кызыктыруучу фактыларды издеп табуу үчүн байкоо жүргүзөт. Байкоо жүргүзүү жана издөө күтүлбөгөн, алдын-ала көрө албаган жыйынтыктарды, табылгаларды берет. Анын негизинде изилдөөчү көптөгөн бай процесстердин маалыматтарын ала алат, окуу-тарбиялык процесстин комплекстүү мүнөзү да ачылат.

Байкоо жүргүзүүнүн карап чыккан түрлөрү й жүргүзүүнүн усулдарынын санынын да, түрлөрүнүн да акырына чыга албайт. Байкоо жүргүзүү усулдарынын белгилүү чектелүүлүгүн белгилеп кетүү зарыл, себеби алардын жардамы менен ишмердүүлүктүн мотивин, эмоционалдык абалын, ойлордун жүрүшүн, сыналуунун интеллектуалдык жана денелик чыңалуусун жана башкаларды таап, алып чыгууга болбойт. Ушуга байланыштуу байкоо жүргүзүүнү изилдөөнүн аңгемелешүү, интервью алуу, кынапташтыруу сыяктуу усулдары менен айкалыштыруу зарылдыгы келип чыгат.

Илимий изилдөөлөрдүн жүрүшүндө аңгемелешүүнү жана интервью алууну колдонуу практикасынын анализи көрсөтүп тургандай, бул усулдар көп эффективдүүлүктү изилдөөчү алдыда турган аңгемелешүүнүн же интервьюнун максатын так белгилеген учурда гана беришет, ал изилдөөчүнүн белгилүү бир милдеттеринен келип чыгат. Андан ары карай негизги жана көмөкчү суроолордун алкагы белгиленет, булар изилдөөчүнү кызыктырган проблемалардын маңызын тактоого мүмкүндүк берет.

Интервью алуу усулу педагог окуучулардын жоопторунун объективдүү болоруна мурдатан эле ишенген учурларда өзгөчө пайдалуу болот. Бул интервьюнун аңгемелешүүдө орун алуучу майда суроолордун берилиши алдын ала көңүлгө албаганы менен негизделет.

Окуучулардын чоң тобунун окуп билгендигин жана тарбиялуулугун, бул же тигил кубулуштар тууралуу маалыматты алуу үчүн анкета жүргүзүү усулун колдонуу максатка ылайыктуу. Бул усулду педагогикалык кубулуштарды изилдөөчүлөрдүн көпчүлүгү пайдаланышат. Бул усулга карата негизги талаптар болуп төмөндөгүлөр саналат:

- үйрөнүлүүдөгү кубулушту көбүрөөк так мүнөздөөчү жана ишенимдүү маалыматты берүүчү суроолорду иргеп алуу;
- түз кандай болсо, так эле ошондой кыйыр суроолорду пайдалануу;

- суроолорду түзүүдө алдын-ала айтууну жокко чыгаруу;
- жооптордун чектелген варианты менен жабылуу анкеталар кандай болсо, так эле ошондой суралуучуга өз жеке пикирин айтып берүү мүмкүнчүлүгүн пайдалануу;

- сыналучулардын көп эмес санында алдын ала текшерүүлөрдү, анкетанын суроолорун түшүнүү даражасын пайдалануу жана анкетанын мазмунуна ондоп-түзөтүүлөрдү киргизүү.

Анкеталык суроолорду пайдаланууда педагог-изилдөөчүлөр алынган маалыматты азыркы заманбап шарттарда жетиштүү деп эсептөөгө мүмкүндүк берүү менен иргеп алуунун репрезентативдүүлүгүн камсыз кылуулары керек.

Дидактикалык изилдөөлөрдү өркүндөтүүнүн маанилүү багыты – аныкталган окуу милдеттерин чечүүдөгү практиканын социологиялык анализин пайдалануу болуп саналат. Мында изилдөөчү бул милдетти чечүү практикасынын абалын кеңири баяндоого таянуу менен, тандалып алынган проблемада окутуунун практикасы үчүн бир катар актуалдуу аспектилерин бөлүп алууга, проблеманын маңызына карата издөөнү уюштурууга, алдыда турган эксперименттин кыска болуусуна, гипотезаны түзүү үчүн ишенимдүү практикалык аргументтерге жетишүүгө мүмкүнчүлүк алат. Үйрөнүлүп жаткан кубулуштун жалпы жүрүшүндө айрым бир кокусунан пайда болгон учурларды белгилөө эмес, ошол анын типтүү сүрөттөлүшүн ачуу маанилүү. Биринчи кезекте аныкталган окуу тапшырмасын чечүү боюнча мугалимдердин ишмердүүлүгүндөгү жетишсиз жактарын, алардын ишмердүүлүктөрүндөгү кыйынчылыктарын, андан кийин байкалган жетишпегендиктер менен кыйынчылыктардын себептерин таап, алып чыгуу жана жыйынтыгында – бул милдеттерди чечүүнүн жолдорун орнотуу керек. Буга анкеталык сурап билүү өбөлгө түзөт.

Анкеталык сурап билүүлөрдүн натыйжаларын иштетүүдөн өткөрүүдө маалыматты статистикалык чагылдыруунун атайын ыкмаларын колдонуу талап кылынат. Изилдөөчү байкоо жүргүзүүлөрдүн, аңгемелешүүлөрдүн, интервью алуулардын жана анкеталык сурап билүүлөрдүн натыйжасында алган маалыматтарды жалпылоо окуучулардын билимдүүлүгүндөгү жана тарбиялануусундагы жылыштар тууралуу аныкталган жана ишенимдүү корутундуларды жасоого мүмкүндүк берет.

Педагогикалык эксперимент – бул так эсепке алынган шарттарда педагогикалык процессти илимий негизде кайра өзгөртүп түзүүнү жүргүзүү тажрыйбасы. Эксперимент – бул тыкандык менен көзөмөлдөнүүчү педагогикалык байкоо жүргүзүү, айырмасы – эксперимента-

тор процеске байкоо жүргүзөт, ошону менен катар аны өзү максатка ылайык пландуу түрдө жүзөгө ашырат.

Педагогикалык эксперимент жумушчу гипотезаны негиздөөнү, изилденип жаткан маселени иштетүүдөн өткөрүүнү, экспериментти жүргүзүүнүн узакка созулчу планын түзүүнү, натыйжалардын так катталып бекемделишин, алынган маалыматтардын ынтаа менен анализденишин, акыркы корутундулардын түзүүсүн талап этет.

Педагогикалык эксперимент педагогикалык. Эксперименттин биринчи этабында (системанын баштапкы абалын «өлчөө» максаты менен) кандай болсо, так эле ошондой кийинки этаптарда (системанын абалын «кесилиштик» өлчөө максаты максаты менен) колдонулуучу ар кыл усулдардын – байкоо жүргүзүүлөрдүн, аңгемелешүүлөрдүн, анкеталык сурап билүүлөрдүн, анкеталардын жана дагы башкалардын биргелешип комплекстүү пайдаланылуусун көңүлгө алат. Экспериментти жүргүзүүчү изилдөөнүн жалпы стратегиясын куруу менен, колдонуудагы усулдардын системасын аныктоосу, алардын көбүрөөк эффективдүүлүгүн иргеп алуусу, илимий-педагогикалык изилдөөнүн милдеттерин ишке ашыруудагы усулдун өз ара дал келүүлөрүн жана ордун аныктап белгилөөсү, экспериментти өткөрүүнүн тартибин аныктап берүүсү жана изилдөөнүн белгилүү бир өсүү баскычтарында анын башка усулдар менен оптималдуу өз ара аракеттенишүүсүн пайдалануу керек. Педагогикалык кубулуштарды аларга түздөн-түз байкоо жүргүзүү жолу менен табигый шарттарда үйрөнүүнүн айырмасы – эксперимент аркылуу үйрөнүлүп жаткан кубулушту башкалардан жасалма түрдө бөлүп алууга, сыналуудагыларга карата педагогикалык таасир берүүнүн шарттарын максатка ылайыктап өзгөртүүгө мүмкүндүк берет.

Илимий гипотезага, б.а., тажрыйбалык текшерүүгө алдын ала болжолдоп аныктоочу роль таандык. Изилдөөчүлөр гипотезаларды «тазалашат», алардын айрымдарын жокко чыгарышат, башкаларын оңдоп-түзөшөт. Изилденүүдөгү гипотезалар – бул кубулуштарга байкоо жүргүзүүдөн алардын өнүгүү мыйзамдарын ачууга өтүү формасы.

Педагогикада табигый жана лабораториялык эксперименттерди бөлүп көрсөтүшөт. Биринчисинде эксперимент окутуунун жана тарбиялоонун демейки, табигый шарттарында жүргүзүлөт. Лабораториялык эксперимент маалында класста окуучулар тобу бөлүнүп алынат, изилдөөчү алар менен өзгөчөлүү жекече жана топтук окутууну жүргүзөт жана анын эффективдүүлүгүнө байкоо жүргүзөт.

Психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдө аныктоочу жана түзүүчү эксперименттерди бөлүп көрсөтүшөт. Биринчи учурда изилдөөчү эксперименталдык жол менен үйрөнүлүүдөгү педагогикалык

системанын абалын гана аныктап берет, кубулуштар арасындагы байланыштар фактысын, көз карандылыктарды белгилеп көрсөтөт. Качан гана окуп жатканда белгилүү бир инсандык сапаттарды түзүүгө, алардын окуусун жакшыртууга багытталган чаралардын атайын системасы колдонууга алынганда түзүүчү эксперимент тууралуу айтышат.

Салыштырмалуу эксперимент текшерүүчүлүк жана эксперименталдык топтордогу окутуунун жана тарбиялоонун жыйынтыктарын салыштыруу үчүн колдонулат.

Издөөчүлүк (оңдоп-түзөтүүчү) эксперимент оптималдуу мазмунду, усулдарды, ыкмаларды, формаларды, окутуу каражаттарын (издөө (оңдоп-түзөтүү) максатында жаңы факторду (мисалы: окуу материалынын жаңы мазмунун, жаңы усулдарды, ыкмаларды, формаларды, окутуу каражаттарын) киргизүү менен өткөрүлөт.

Текшерүү эксперименти аны колдонуунун эффективдүүлүгүн текшерүү жана аныктоо үчүн жаңы факторду киргизүү менен жүргүзүлөт.

Окутуп-үйрөтүү эксперименти изилдөөнүн натыйжаларын окутуу жана тарбиялоо практикасына киргизүү үчүн колдонулат.

Эксперименталдык объекттердин оптималдуу санын аныктоонун маанилүүлүгүн белгилеп кетүү зарыл.

Статистикалык анализ учурунда 250дөн кем эмес адам тандалып алынышы зарыл, ал эми тарбиялык проблемалар боюнча эксперимент тууралуу сөз жүргөндө, 30–40 адам болушу мүмкүн. Эксперименттин узактыгы буга чейин жүргүзүлгөн эксперименттердин тажрыйбасын анализдөө жолу менен, эксперименттин максаттары менен милдеттерин айкалыштыруу жолу менен аныкталат. Адатта анын узактыгы – 1 же 2 жыл, анткен эксперименттин сарамжалдуу узактыгын далилдөө зарылдыгы да бар.

Педагогикалык экспериментти шарттуу түрдө үч негизги этапка бөлүштүрүүгө болот. Бул – экспериментти пландаштыруу, экспериментти өткөрүү жана эксперименттин жыйынтыктарын чыгаруу.

Экспериментти пландаштыруу өзүнө төмөндөгүлөрдү камтыйт:

- милдеттердин коюлушун,
- кыймылдагы факторлорду тандоону,
- көз каранды өзгөрмөлүүнү тандоону,
- бул факторлор үчүн деңгээлдерди тандоону (сандык же сапаттык),
- эксперименттин методикалык документациясынын иштелмесин (схеманын, пландын, методикалык жана дидактикалык материалдардын).

Бул чаралардын аныкталган системасынын эффективдүүлүгүн текшерүү боюнча *экспериментти өткөрүү* төмөндөгүдөн турат:

– системанын баштапкы абалын үйрөнүүдөн (билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн, кызыкчылыктардын деңгээлин, мотивдештирүүлөрдү, багытталгандыкты, ишмердүүлүктүн ыкмаларын),

– изилдөөгө катышып жаткандарга эксперименталдык фактор менен таасир этүүдөн, эксперименттин жүрүшү тууралуу маалыматтарды каттап бекемдөөдөн (текшерүүчүлүк кесилиш, убакыттын чыгымдалышынын, каражаттардын жана чымыркануулардын баасы),

– билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн, кызыкчылыктардын жыйынтыктоочу деңгээлин аныктоодон, мотивдештирүүдөн, багытталгандыктан, ишмердүүлүктүн ыкмаларынан.

Эксперименттин жыйынтыгын чыгаруу төмөндөгүлөрдөн турат:

– чаралардын эксперименталдык системасын жүзөгө ашыруунун натыйжаларынын баяндалышында,

– эксперименттин шарттарынын мүнөздөлүшүндө,

– эксперименталдык таасир этүүнүн субъектеринин бөтөнчөлүктөрүнүн баяндалышында,

– убакыттын, чымыркануулардын, каражаттардын чыгымдалышы тууралуу маалыматтарда,

– чаралардын эксперименттин жүрүшүндө текшерилген системасын колдонуунун чектерин көрсөтүүдө.

Белгилеп кетүүчү нерсе, экспериментти пландаштырууда төмөнкүлөрдү так алып чыгаруу шартуу:

– эксперименттин максаты жана милдеттерин,

– экспериментти өткөрүүнүн ордун жана убактысын,

– экспериментте катышкандардын мүнөздөмөсүн,

– эксперимент үчүн пайдаланылган материалдарды,

– экспериментти өткөрүүнүн методикасын,

– эксперименттин натыйжаларына таасир көрсөтө ала турган кошумча өзгөрмөлүүлөрдү,

– эксперименттин жүрүшүнө байкоо жүргүзүү методикасын,

– эксперименттин натыйжаларын иштетүүдөн өткөрүү методикасын,

– эксперименттин натыйжаларын интерпретациялоонун методикасын.

Эксперимент анын жыйынтыктарынын анализи менен акырына чыгат, булардын негизинде изилдөөдө айтылган гипотезаны бекемдөө же четке кагуу болушу керек. Бул үчүн изилдөөчүгө эксперименттин жетишкен натыйжаларын, эксперименттин катышуучуларынын билимдеринин, билгичтиктеринин, көндүмдөрүнүн баштапкы деңгээли

менен салыштыруу же нормативдик жол берилген менен салыштырмалуу убакыттын чыгымдалышын баалоо зарыл. Эгер натыйжалар мурдагыдай же төмөн болсо, анда сунушталган чаралар системасынын эффективдүү эместиги тууралуу айтууга болот, а эгер кыйла жогорку деңгээлдерге жана көрсөткүчтөргө жетишкен болсо, анда сунушталган методикалык системанын эффективдүүлүгү тууралуу корутунду чыгарса болот. Изилдөөнүн натыйжаларынын ишенимдүүлүгүнө жана туура интерпретацияланышына бул натыйжалардын анализинин статистикалык усулдарын колдонуу жолу менен жетишет.

Ар кандай илимий изилдөөнүн эң бир маанилүү курамдык бөлүгү болуп алынган эксперименталдык маалыматтарды иштетүүдөн өткөрүү саналат.

Педагогикалык изилдөөдөгү эксперименталдык маалыматтарды иштетүүдөн өткөрүүнүн негизги ыкмаларынын бири – статистикалык иштетүү. Анын алдындагы фактыларды бир түрдүүлүгү боюнча классификациялоо же топтоштуруу, бир топко киргизилген маалыматтарды маневрлештирүүгө мүмкүндүк берүүчү индексирлөө же коддоштуруу жүрөт.

Анализдин жыйынтыктарынын эсебин алуу үчүн изилдөөчү эсеп-кысаптарды жүргүзөт жана алардын жыйынтыктарын натуралдык чондуктар жана пайыздар менен каттоого алып, бекемдейт. Андан соң үйрөнүлүүдөгү кубулуштардын статистикалык сүрөттөлүшүн каттоого алып, бекемдейт. Көрсөтмөлүүлүк үчүн таблицаларды, диаграммаларды, графикаларды пайдаланса болот.

Эксперименталдык топтордун окуучуларынын билимдеринин жана билгичтиктеринин көрсөткүчтөрү кыйла өркүндөтүлгөн методиканын натыйжалары гана эмес, ошондой эле кокустук термелүүлөрдүн натыйжасы да болушу ыктымал, андайда аларды негиздөө үчүн математикалык статистиканын усулдарына негизденген ишенимдүүлүк жана эффективдүүлүк баалоо колдонулат.

Изилдөөнүн жакшылап иштетилген материалдары, иреттелген, статистикалык таблицаларга жайгаштырылган мүнөздөмөлөр, эксперименттин сапаттык көрсөткүчтөрү маалыматтарды *интерпретациялоо* үчүн негиз болуп эсептелишет. Интерпретациянын негизги максаты – иштетүүдөн өткөрүлгөн материалдын мүнөздөмөлөрүнүн комплексин таап чыгуу жана жазып бекемдөө, булардын негизинде негизги тенденцияларды табуу жана түшүндүрүү жыйынтыктардын формулировкасына алып келүү мүмкүнчүлүгү ачылат.

Эксперименталдык маалыматтардын интерпретациясынын шарттуу алгоритмин төмөндөгүдөй түрдө алып чыгарылуусу мүмкүн:

1. Талкуулоо үчүн материал.
2. Алынган маалыматтар эмнени күбөлөндүрөт?
3. Алардын абалы эмне менен шартталган?
4. Алардан кандай айкындыкта келип чыгат?
5. Фактыларды интерпретациялоонун натыйжаларынан келип чыгуучу корутундулар.
6. Жабык учурлар.
7. Изилдөөнүн натыйжасында алынган билимдердин жаңылыгы.
8. Интерпретациянын натыйжасында кандай проблемалар ачыкка чыгат?

Талкуулануудагы материалды ушундайча структуралаштыруу жыйынтыктардын формулировкаларына алып келет, булар спецификалык шарттарды аныктоочу же кайрадан түзүүчү-прогноздук болушу мүмкүн.

Эксперименттин натыйжаларынын анализинин абдан маанилүү элементи болуп, ушул чаралар системасынын мектептердин же ЖОЖдордун практикасында пайдаланылуу мүмкүндүгүнүн так чек аралары көрсөтүлүү менен *илимий-практикалык сунуштамалардын* иштелиши эсептелинет. Педагогиканын тарыхында негизделбей жогорулатылган баалоолор кезиккен, мисалы, программалаштырып окутуунун, тесттик окутуунун мүмкүнчүлүктөрү. Иш практикасын жаңылыштыктардан артка кайтаруунун өзү ишти алып баруунун пайдалуу ыкмаларын сунуштагандан да баалуу.

Мына ушунда эксперименттин жыйынтыктарын чыгаруу эффективдүүлүктү, ушул системанын максималдуу мүмкүнчүлүктөрүнө дал келгидей көз караштагы оптималдуулукту жана убакыттын чыгымдалышын, сунуштамаларды эффективдүү пайдалануунун шарттарын, ийгиликтүү колдонуунун жана чектөөлөрдүн чек араларын аныктоону көңүлгө алат, бул учурда окутуунун системасынын эффективдүүлүгү төмөн болуп калышы ыктымал.

Өз алдынча иштөө үчүн суроолор:

1. Илимий изилдөөнүн методу дегенде эмнени түшүнөсүңөр?
2. «Илимий мыйзам» термини эмнени түшүндүрөт?
3. Мыйзамченемдүүлүк мыйзамдан эмнеси менен айырмаланат?
4. Педагогикалык байкоо жүргүзүүнүн маңызы эмнеде?
5. Кайсы усулдар салттуу педагогикалык усулга жатат?
6. Педагогикалык эксперименттин маңызы эмнеде?
7. Эксперименттин негизги түрлөрүн атап бергиле.

8. Эксперимент кандай максаттарда колдонулат?
9. Педагогикалык изилдөөлөрдүн эң бир жаңы усулдары тууралуу эмнени билесиңер?

Сунушталган адабияттар:

1. Акофф Р.Л. Системы, организации и междисциплинарные исследования [Текст] / Р.Л. Акофф. – М.: Прогресс, 1988. – 345 с.
2. Введение в научное исследование по педагогике. – М, 1988.
3. Загвязинский В.И. Методология и методика дидактического исследования. [Текст] / В.И. Загвязинский. // М. -1982.
4. Захаров Н.Л. Кузнецов А.Л., Управление социальным развитием организации [Текст] / Н.Л.Захаров, А.Л.Кузнецов. –М.:Инфра.– М.,2012.- 263 с.
5. Ляудиса В.Я. Формирование учебной деятельности студентов. [Текст] / В.Я. Ляудиса. // М. – 1989.
6. Мюллер И. «Башталгыч эксперименттер ыкмасы»SEA [Текст]/ усулдук көрсөтмө//И.Мюллер.»Кутаалам». Б.-2014.
7. Перминова Л.М. методологический контур экспериментальной дидактики. [Текст] / Л.М. Перминова.// М.-2013.
8. Скалова Я.А. Методология и методы педагогических исследований. [Текст] / Я.А. Скалова. // М. – 1989.
9. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований. [Текст] / М.Н. Скаткин. // М. – 1986.
10. Сияев Т.М. Педагогикалык теориялар, семинарлар, технологиялар. [Текст] / Т.М. Сияев. // Б. – 1999.

АР КАЙСЫ ӨЛКӨЛӨРДӨГҮ ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН СОЦИАЛДЫК-ТАРЫХЫЙ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

4.1. Жогорку билимдин пайда болушунун тарыхый-социалдык фактору

Жогорку билимдүү адистерди даярдоо социалдык-экономикалык өнүгүш коомунда ар дайым өзгөчө орунду ээлеп келген. Жогорку билим системасы коомдогу социалдык-экономикалык жана социалдык-маданий өнүгүштүн көрсөткүчү болуп саналат. Биринчи батыш европа университеттери XII кылымда Болондо, Салерно жана Парижде ал эми түндүк Америкада 1636-жылы (Бостондогу Гарвард университети) пайда болгон. Аларга орто кылымдагы чиркөө кызматкерлерин окутуучу (даярдоочу) монастрлар негиз болуп берген. Аларга дворян жана белгилүү адамдардын гана балдары барып окушчу.

Акырындык менен бул мектептер окуучуларга билим берүүсүн жогорулата баштаган. Анын түзүлүшү «жети эркин искусстводон» грамматика, риторика, диалектика, арифметика, геометрия, астрономия, музыкадан турган.

Ар кайсы өлкөдө заманбап жогорку мектептери түзүлүшүнө жана узактыгына карай ар түрдүү жолдорду басып өткөн. Бирок, хронологиялык жол социалдык-экономикалык, саясий, идеологиялык жана маданий шарттарда аныктала турган жогорку билим берүүнүн өнүгүшү жана анын азыркы абалы тууралуу толук маалымат бере албайт.

Жогорку билим берүү системасынын өнүгүшүнүн негизги факторлорунун катарына өлкөнүн социалдык-экономикалык талабы, коомдун социалдык-маданий өнүгүш деңгээли (калктын сабаттуулугу), саясий-социалдык жана идеологиялык багыттары, аймактагы элдин профессионалдык багыты жана башкалар кирет. Жогорку мектептер да жалпы билим берүүнүн бөлүгү жана анын өнүгүшүнө максатташ болуп саналат.

Билим берүү системасы эң татаал системалардын катарына (классына) кирет. Анын иш жүзүнө ашышындагы мыйзамченемдүүлүктөрдү жана өнүгүшүн аныктоодо макромамиле (макроподход) ыңгайлуу болуп саналат. (1.23) Макромамиле коомдук керектөөлөрдү тигил же бул билим берүү системасынын параметринде, тагыраак айтканда,

билим берүү системасын коомдун өнүгүшүнө жана экономикасына карай аныктайт.

Билим берүү системасы өндүрүштүк күчкө жараша болот. Ошол эле учурда ал өндүргүчтүк мамиледе багыт берүүчү элемент катары базис болуп саналат. Башкача айтканда, билим берүүнүн кыймыл-аракети жана өнүгүшүндө эки мыйзамченемдүүлүк бар. Биринчиси – өндүргүч күчтүн өнүгүш деңгээлине туура келген билим берүү системасы, экинчиси, билим берүү системасынын өндүрүшкө карата мамилеси тууралуу мыйзамдар. Буга карабастан, алардын биринчиси билим берүү системасынын өсүшүнө, кадрларды даярдоодо жана ошол жумушка карата негизги багыт берүүсүнө жараша керектүү болуп саналат.

Ал эми экинчи мыйзам билим берүүнүн саясий-социалдык жана идеологиялык катмарларында кезигет. Мисалы, капиталисттик коомдо мүлктүк селекция механизми иштесе (бул топтогу адамдар эң жакшы жана жогорку акы төлөнүп берилген жумуштарда иштешип, ошону менен алар кудайларга жагынгандык деп түшүнүшкөн), социалисттик коомдо антагонисттик класстын жоктугуна байланыштуу коомдогу ар бир адам өзү каалаган окуусун окуй алган.

Билим берүүнүн өндүрүштүк күчтүн өнүгүшүнө төп келүүсү жөнүндөгү мыйзам тарыхый жактан төмөнкүчө пайда болгон. Капиталисттик доордо өндүрүш таң калаарлыктай жолду басып өткөн. Ал жөнөкөй товардык өндүрүштөн баштап, мануфактурага (кездеме) андан заманбап өнүккөн машиналык индустрияга чейин жеткен. Мындай чоң алдыга кадамды өндүргүч күчтөр да ташташкан. Албетте, билим берүү да аларга жараша өнүгүшү керек болчу. Болгондо да өндүргүч күчтөрдүн түрдүү этаптарында улам жаңы жумушчулардын түрүн талап кылган. Бирок, өнүккөн экономика өндүрүштө жана башкарууда алардын кайсы этабы болбосун дасыккан персоналсыз өз ишин жакшы алып бара албастыгы белгилүү болчу. Башкача айтканда, капиталисттик коомдогу негизги экономикалык мыйзам билим берүү системасынын өнүгүшүн талап кылган. Өндүрүштөгү өндүрүмдүүлүктү жогорулатууда пайда болгон каражаттарды иштетип кете ала турган адамдарды даярдоо талабы туулган. Бул капиталисттик коомдогу билим менен эмгектин бири-бирине тыгыз байланыштуу болгондугун далилдеп турат. АКШда колледжди бүткөн адам (16 жылдан кем эмес окуган) орто окууну бүткөн адамга (12 жыл окуган) караганда жумушсуз калуу коркунучунан 4 эсе алыс болот. Эми муну тар мааниде түшүнүүгө болбойт, бирок ушундай тенденция бар.

Билим берүү системасынын коомго жана экономикага тийгизген таасири чоң болот. Көптөгөн изилдөөлөрдөн жана ошол эле коомдук практикадан чыккан негиздер «элдин ойлоп табуу чеберчилиги өз учурунда өндүрүшкө таасирин берүү менен бирге ал бирден бир кадимки эмгекте боло турган негизги байлыктын топтолушу, мурунку эмгектин жыйынтыктарынын сакталышы болуп саналат» деген К.Маркстын сөзүн далилдеп берет /5, 306/.

Ушундан улам, билим берүү системасы ошону менен бирге жогорку мектептер жумушчу күчүнүн күч-кубатын жогорулатуу менен алектенсе, анын экономикалык мааниси түздөн-түз өндүргүчтүк эмгекке жараша болот. Билими жогору жумушчулар адистигин тезирээк жогорулатышат, өндүрүштөн техникалык жана уюштургуч иштерине активдүү катышышат. Эсептөөлөр боюнча жалпы билим берүүдө жумушчулардын адистигин жогорулатуу боюнча саны эмгек мөөнөтүнүн санына караганда көп.

Билим берүүнүн тарыхында эки тенденция бар. Биринчи тенденция илимге кызыккан адамдарды сан жана узактыгы жагынан көптүгүн караган система. Экинчи тенденция – экономиканын катаалдыгында жана коомдун эмгек ресурстарына ылайык адистикке болгон суроо-талабы жогорулаган учурда байкалат.

Социалдык-экономикалык фактор кесипти тандоодо гана эмес, ал жогорку окуу жайынын тандоосуна да таасирин тийгизет (көзөмөлгө алат, диктовкалайт). АКШнын 3038 ЖОЖдорунун ичинен 1453үндө накта америкалык студенттердин 75%ы окугандыгы жөн жерден эмес. Себеби, бул тандалган ЖОЖдор американын федералдык жана жергиликтүү өкмөттөрү тарабынан каржыланат, ошол себептүү окууга болгон төлөм да аз болуп саналат. Батыш өлкөлөрүнүн билим берүү системасында билимди өнүктүрүүдө демократташтыруу тенденциясы жашайт. Анда бардык батыш өлкөлөрүнүн жарандары, өзүлөрүнүн табына жана социалдык абалына карабастан билим алууда тең укукта экендигин билдирет. Муну менен алар окутуучулар баардык студенттер бирдей билим алыш үчүн ылайыктуу окутуунун формаларын, методдорун жана ыкмаларын колдонушат деп ишенишет.

Ошол эле учурда демократташтыруу идеясы башкаруучу таптарга «төмөнкү» коомдон билимдүү жумушчу күчтөрүн алуу кызыкчылыгын туудурган. XIX кылымда эле буржуазиялык агартуучулардын идеологдору жана уюштургучтары мектеп – улуу теңештирүүчү, билим – жакшы жашоонун ачкычы деп, көпчүлүктү ынандырышкан. Жалпы билим берүүчү мектеп, кийин жогорку мектептер да таптык коомдогу социалдык жана экономикалык теңдешсиздикти жоюу үчүн

керек болгон. Ушул эле мезгилде билим алгачкы теориялар жана билимди буржуазиялык коомдун жогорку катмарларына баруу үчүн «социалдык лифт» деп караган ойлор жаралган. Мына ошондуктан, калктын билимге, болгондо да жогорку билимге болгон суроо талабы өсүп, ал экономист жана идеологдор тарабынан бул коомдун социалдык жактан жакшырышы деп каралган.

Билим берүүнү реформалоодогу негизги себептердин бири деп илимий-техникалык прогресстин (ИТП) тез ылдамдыкта өсүшүн айта алабыз. Мына ушул ИТПнын өнүгүшү жогорку билим берүүнүн мазмунуна талаптарын коюп турат. Мындай дегенибиз, кадрларды даярдоодо бүгүнкү гана эмес, эртеңки да техниканын өнүгүшүнө жооп бергидей болуш керек экендигин эске алышыбыз керек. Антпесе, адис жаңы техниканы жана технологияны өздөштүрүүгө дарамети жетпей калат. Талаптагыдай мамиле жасоо болуп, ЖОЖдогу окуу процессин компьютерлештирүү саналат. Бул ИТПнын талаптарына жооп бергенден сырткары окуунун жаңы маалыматтык технологияларын үйрөнүүгө жол ачат.

Мындан сырткары, жогорку билим берүүнүн өнүгүшүнө социомаданий фактор да өзүнүн салымын кошот. Эгер калктын оюн эске ала турган болсок, башка өлкөлөрдө жашаган азчылык билим берүү системасында окутууда жана пикир алышууда коомдук функциялардын тендигин, бирдей болушун каалашат. Капиталисттик өлкөлөрдүн катарындагылардын башка тилдин өкүлдөрүнө калыптанып калган идеологиялык жана экономикалык далы салуучулуктары, алардын жетишүүсүн начарлатып, окуудан кетүүлөрүнө алып барат. Жогорку билимге карата сурамжылоонун негизинде калкты жалпы билим деңгээлин ар кандай социалдык, улуттук, этникалык топ боюнча кесипкөйлүккө багыттанган жана жогорку билимге багыттанган деп бөлсө болот.

Ошентип, жогорку билим берүүнүн деги эле жалпы билим берүү системасынын өнүгүшү көптөгөн объективдүү факторлорго, алардын ичинен социалдык-экономикалык, саясий-социалдык жана социомаданий факторлорго негизделген.

4.2. Өнүккөн капиталисттик өлкөлөрдө жогорку билим берүү системасына тийиштүү өзгөчөлүктөр

Жогорку дасыккан адистерди даярдоо ар бир социалдык-экономикалык өнүккөн коомдо маанилүү талаптардын бири болуп саналат. Ошондуктан, көптөгөн өлкөлөрдүн конституцияларында билим алууда адамдардын укугу тең деп жазылат. Көптөгөн өлкөлөрдө (Англия, Франция, Германия, АКШ ж.б.) жалпыга милдеттүү түрдө билим алуу декларациясы кабыл алынган.

Өндүрүштөгү технологиянын татаалданышы, илимде, жана техникада жаңы багыттардын өнүгүшү жана алардын адамдардын жашоосунда пайдаланыла башташы өнүккөн капиталисттик өлкөлөрдүн өкмөттөрүнөн билим алуу түйүндөрүн кеңейтип жана жогорку билим берүүчү ар кандай университеттин, институттун, колледждердин ачылышын талап кылууда. Негизинен, көптөгөн капиталисттик өлкөлөрдө бүтүрүүчүлөрү чоң ийгиликтерди жаратып, илим жана техникада жогорку көрсөткүчтөрдү көрсөткөн алда канча жогорку деңгээлдеги илимий жана кесиптик билим берүүчү окуу жайлар көп. Мисалы, АКШда инженерлерди КМШ өлкөлөрүнө караганда аз, бирок даярдыктарын мыкты кылып чыгарат.

Бирок, ошентсе да агартуу саясаты колунда барларга жакшы шартты түзүп, ал эми жөнөкөй жумушчулардын балдары андай толук кандуу билим алууга мүмкүнчүлүктөрү жок болуп түзүлүп келе жатат. Билим берүү системасына байланыштуу капиталисттик өлкөлөрдө агартуу саясатындагы *эки багыттуулукту* айтсак болот. Алардын бири элитаны тейлөөчүлөрдү даярдаса, экинчиси жумушчу жаштарды даярдайт.

АКШда федералдык бюджеттен мектептердин чыгашасынын аз гана бөлүгүн жаба алуучу 10, 12% акча бөлүнсө, калган мугалимдердин айлыгын жана мектепке сарпталуучу акчаны жергиликтүү бюджеттен жана бай адамдардан келет. Демек, мектептерди каржылоо ар кайсы жерде ар кандай деген жыйынтыкка келебиз. Алсак, АКШнын бай штаттарындагы мектептерге (мисалы, Түндүк-чыгыш жана батыш тараптары) анча бай эмес штаттарга караганда (түштүк жана өлкөнүн борбордук бөлүгү) 23 эсе көп каражат бөлүнөт.

Батыш өлкөлөрүндө билим берүү системасына дагы бир мүнөздүү нерсе, аларда көптөгөн жеке менчик жогорку билим берүүчү окуу жайлар бар. Бул калкты материалдык жактан экиге бөлөт жана эмгекчил жаштар үчүн билим алууда көптөгөн кыйынчылыктарды алып келет. Мисалы, Японияда 6-15 жашка чейин, тагыраак айтканда, орто

билим берүүнүн биринчи баскычын бекер, ал эми экинчи баскычын акча төлөп окушат. Мындай мектептер көбүнчө жашоо шарты жакшы райондордо гана болот. Ал эми мындай мектептерден кийин университетке өтүш жеңилерээк.

АКШда балдардын 10% ы жеке мектептерде окушат, себеби мындай мектептердин окутуу деңгээли мамлекеттик мектептерге караганда алда канча жогору. Студенттердин 4%га жакыны жогорку төлөм менен «тандалган» колледждерде жана университеттерде окушат. Масачусет технологиялык институтунун студенттери, эгер ал ошол штаттык болсо жылына 9 миң доллар төлөп окушат. Ал эми сырттан келгендер буга дагы 4 миң жана жатаканасына дагы 1,5 – 1,8 миң доллардай төлөп окушат. Ал эми Гарварддын диплому мындан да кымбат (болжол менен 20 миң доллардай).

Ошол эле учурда көптөгөн өлкөлөрдө диний багыттагы бекер мектептер ачылып жатат.

Батыштын билим берүү системасындагы дагы бир белгилеп кетүүчү нерсе – аларда балдарды тесттик сыноонун (текшерүү) негизинде, акыл-эсине жана шыгына карап алышат. Карапайым жумушчулар үчүн мындай тесттер кыйынчылыкты туудурат. Балдар акыл-эстериин деңгээлин аныкташ үчүн алдын-ала даярдалган тесттер менен кагылышат. Сөзсүз түрдө элитанын балдары акыл-эсинин өөрчүшү боюнча жогорку коэффициентти көрсөтөт да акылы жете турган жана университетке оңой тапшыра ала турган мыкты багытка кетет. Ал эми карапайым жумушчулардын балдары мүмкүнчүлүгү төмөн мектептерге, башкача айтканда, аягы туюк, тунгуюк мектептерге багыт алат.

Ушундай жол менен тагыраак айтканда, балдарды акыл-эсинин коэффициентине жараша багыттандыруу кийин жогорку класстагы окуу жайларга баруу мүмкүнчүлүгүн чектейт. Булар менен катар билим берүү системасында ар бир өлкөнүн билимге болгон саясий конкреттүү мамилесине жараша өзгөчөлүктөр бар. АКШ жана Англия сыяктуу капиталисттик ири өлкөлөрдүн билим берүү системасын карап көрөлүк.

АКШдагы билим берүү өзүнүн ичине көптөгөн бири-бирине байланышкан эркин жана шарттуу элементтерди камтыйт. Ал элементтер өзгөрмөлүү, аттары, максаттары да өзгөрмөлүү. Бул негизинен орто билим берүүгө мүнөздүү. Бир эле адистик боюнча тигил же бул колледждин окуу программасынын ар түрдүү болушу – АКШнын жогорку билим берүүсүндө мүнөздүү көрүнүш. Керек болсо окууга тапшыруучуларга болгон талаптар, окууга төлөмдөр, окуу мөөнөтү жана башкалар – жогорку мектеп үчүн да мүнөздүү көрүнүш. Себе-

би, АКШнын билим берүү иши ар бир штаттын башкаруучуларынын жөндөмдүүлүгүнө жараша болот. Америкалык окумуштуулар билим берүү системасы кандай гана бирдей болбосун, ал эркиндикти сүйгөн американын эли үчүн ылайыксыз дешет.

80-жылдары Америкада 3000 ашык жогорку окуу жайдын түрү (университет, технологиялык институт, 4 жылдык жана 2 жылдык колледжер) болгон. Аларда 9 миллионго жакын студенттер билим алышкан жана жыл сайын 2 миллиондон ашык биринчи курстарга студенттер кабыл алынган. Мындай статистикалык көрсөткүчтөр менен КМШ өлкөлөрүн салыштыра турган болсок, окуу жайлардын санынан 800дөй колледждерди алып салуу жана 1,3 миллиондой студенттердин санын кыскартып салуу керек.

Жогоруда көрүнүп тургандай, америкалык жогорку билим берүү абдан масштабдуу болгон. Билим алуу боюнча баардык капиталисттик өлкөлөрдүн ичинен АКШ биринчи орунда, андан кийин Япония, Канада, Австралия, Жаңы Зеландия жана башкалар кирет. АКШда 18-20 жаштагы студенттер эле 40% ды түзөт.

Америкалык жогорку мектептерге мүнөздүү нерсе – алардын үчтөн эки бөлүгү жеке менчик мектептер болуп саналса да, студенттердин 70% ы мамлекеттик окуу жайларда окушат. Муну мындайча түшүндүрөбүз: жеке окуу жайлардын кээ бири аз гана студент менен иштейт (мисалы, кээ биринде 100 эле студент окуйт) ошол эле учурда мамлекеттик окуу жайларда миндеген студенттер окушат мисалы, Индиана штатындагы университетте 34 миң студент окуйт.

Негизги илимий-изилдөө иштерин АКШда жогорку окуу жайлары жүргүзөт. Аларга сөз жок түрдө федералдык башкаруучулардын таасири чоң. Окуу жайларды башкаруу атайын Кеңеш (башкаруучусун) тарабынан жүргүзүлөт. Ал Кеңешти губернатор дайындайт. Анын милдети ЖОЖдордун көп жылдык саясатын калыпка салып берүү, уюштуруу түзүмдөрүн (структураларын) бекитүү (анын ичинде мектеп, кафедра, факультет да бар), негизги акча маселелерин чечүү кирет. Эреже катары бул Кеңештин курамында ЖОЖдордун ар түрдүү иштерине жооп берүүчү комитеттер да бар.

Декандардын көптүгү өзүнө көңүлдү бурдурбай койбойт. Айтсак, Пенсильвания штатындагы жеке менчик университетте студенттердин маселеси боюнча декан, студенттердин жашоосуна көзөмөл салуучу декан, жатакана маселелери боюнча декан жана алардын орун басарлары болуп иштешет.

АКШда жогорку окуу жайлардын ичинен ар тараптуу деп колледжер аталат. «Жергиликтүү колледждердин» орду (мааниси) чоң.

Алар спецификалуу иштерди аткарышат. Алар биринчи кезекте жакынкы аймактардын балдарын окутат, муну менен алар келечекте жергиликтүү өндүрүшкө кадрларды даярдашат. Негизинен бул колледждер орто мектептей бирок, күчөтүлгөн түрү менен окутушат. Алар жалпы маданий жана практикалык жактан даярдалган кызматтарды (катчы, кичи тейлөөчү персонал ж.б.) аткара ала турган жумушчуларды даярдашат. Ошондой эле алар 4 жылдык жогорку окуу жай катары да эсептелинет. Эки жылдык кичи колледжди бүтүрүп, студент төрт жылдык колледжин үчүнчү курсуна отура алат. Мунун өзүнчө артыкчылыгы бар, себеби, андагы төлөм 2–4 эсеге аз.

Жогоруда көрүнүп тургандай, АКШда 4 жылдык колледжден кийин бакалавр даражасын алып чыгышат. 2 жылдык технологиялык колледж же институттун бүтүрүүчүлөрү да ошондой эле даража алышат, бирок, кичи адис катары кабыл алынышат да, 4 жылдык колледжде же университетте 2-3-курсуна отурганга мүмкүндүк алышат. Университеттер же 4 жылдык колледждер диплому бар студенттерди да даярдай алышат. Алар аспиранттык мектептен магистр наамын жана 2–3 жылдан кийин доктордук наамын алып чыгышат.

АКШда бардык окуу жайлардын дипломдору Улуу Британиядагыдай элита жана жөнөкөй деп бөлүнбөйт. Университеттикиби, колледждикиби, техникумдукубу баары бирдей укукта. Мына ошондуктан Улуу Британияда окуу системасы университеттик жана университеттик эмес деп бөлүнөт. Мындай эки катмарлуу система бинардык деген наам алып, 1964-жылы атайын кабыл алынган. Ошентип, Британияда «престиж» түшүнүгү калыптанып калган.

Англия менен АКШнын билим берүү системасы бирдей эле, бирок Англияда бир аз татаалдаштырылган. АКШнын ЖОЖдорундагыдай эле Англияда да студенттер жекече план менен окушат. Англия үчүн аристократтардын балдары окуй турган атайын күчөтүлгөн техникалык аппараттар менен жабдылган окуу жайлар мүнөздүү. Алсак, буга XIII кылымдан бери иштеп келе жаткан улуу (көп жылдан берки) университеттердин бири Оксфорд жана Кембридж кирет.

Англиядагы эң ири университет болуп Лондон университети эсептелет. Анын курамы өз алдынча колледж жана мектептерден турат. Ал 40 миң студентти камтыган ири федерация болуп саналат. Анын негизги функциясы – бүтүрүүчү студенттерден экзамен алуу жана аларга элде жок наам берүү болуп саналат. Көпчүлүк университеттерде (белгилүү ЖОЖдордон бөлөктөрүндө) кирүү экзамени болбойт. Көпчүлүгү студенттердин стипендия үчүн тапшырган экзаменине гана байланыштуу. Англиянын ЖОЖдорунун окуу мөөнөтү 3-4

жыл. Алар 3 даража берүүгө укуктары бар: бакалавр, магистр, доктор деп. Студенттер өзүлөрүнө жекече план тандап алуу менен окутуучу – тьютор менен иштешишет. Аларды текшерүү жума сайын дил баян жаздыруу менен аныкталат. Ал жазуу иши бир нече саат бою жазылат.

АКШдагыдай эле Англияда да жеке менчик окуу жайлар бар. Ал жакта кассталык түнттүктү окутат. Англиядагы тышкы иштер министрлигинде иштегендердин 95%ы, өкүлдөрдүн 88%ы, жогорку армияны башкаруучулардын 37% ы, жогорку жана апелляциялык соттун 86%ы жана Епископтордун 88%ы мына ушундай окуу жайлардын бүтүрүүчүлөрү.

АКШ жана Англиядагы көпчүлүк жеке жана мамлекеттик университеттерди толугу менен өндүрүш деп атаса болот. Анткени алар өндүрүшкө, соодага же айыл чарба өндүрүштөрүнө салынган ири капиталдардын ээлери болуп саналат. Мисалы, Гарвард университети жылына 35 млн. долларлык кирешеси бар, Нью-Йорк университетинин кесме фабрикасы жана тери комбинаты жана башка өндүрүштөргө салган акчасы менен жыл сайын 35 млн. кирешеге ээ. Университет жана колледждер шаардык трамвайга, мал фермаларына жана плантацияларга ээ. Азыркы учурда капиталисттик өлкөлөрдө жогорку мектептердин жаңы концепциясы, тагыраак айтканда, «топтоштурулган» формада окутуу тууралуу сүйлөшүү-талкуулар болуп жатат.

Анда түрдүү типтеги жогорку окуу жайларды бириктирип, андан бир эле кесиптин ээсин эмес бир нече кесиптердин тобу боюнча адистерди даярдоого болот. Бул студенттерди 3 баскыч менен окутууга алып барат. Мисалы, мугалимдик кесипти окутууда ага ар бир баскычта толук орто мектебине ылайык квалификациялар берилип турат. Бул концепция Франциянын университеттеринде, технологиялык жана техникалык институттарында жана колледждеринде колдонула баштады.

Илимий-техникалык прогреске ар дайым жаңыланып турууну талап кылат. Талапка ылайык жумушчуну жана кызматчыларды даярдоо үчүн атайын курстарды ачуу суроосу туулат, тагыраак айтканда, чоңдор үчүн дистанттык билим алуу түзүлөт. КМШ өлкөлөрүндөгү билим алуу системасындагы өзгөчө илимий-практикалык кызыгуу болуп, андагы адистерди даярдоонун сапатын текшерүү эсептелет. Бул боюнча Америкада орто мектептин бүтүрүүчүлөрүнө болгон жана келечек адистерин даярдоодо талаптын бирдейлиги боюнча 100 жылдык тажрыйба бар. Бул максат боюнча толгон атайын кеңештин түрлөрү (ассоциация, коомдук уюмдар) бар.

АКШнын окуу жайларында мындай аккредитациянын эки түрү бар: аймактык ассоциация жана профессионалдуу коом. Профессио-

налдуу коом өз ичине инженердик, медициналык жана педагогикалык колледждерди камтыйт жана инженердик иштер боюнча Кеңешке жана билим боюнча Америкалык Кеңешке карайт. Ар бир ассоциация өзүлөрүнө тийиштүү аймактагы ЖОЖдордун, мектептердин талаптарын, аккредитация процедурасын иштеп чыгышат жана жыйынтыгында ар түрдүү фонддордон акча каражаты бөлүнө тургандай кылып критерийлерди басып чыгарышат. АКШда аккредитация процесси жогорку окуу жайлардагы өзүн-өзү башкаруунун методу жана дүйнө жүзүндөгү бир канча өлкөлөрдөгүдөй эле мамлекеттик текшерүүгө барабар. Аккредитация көптөгөн чечилбеген маселелерди чечет. Негизинен ал ЖОЖдогу ишмердүүлүктү аныктоочу критерий катары бүтүрүүчүлөрдүн келечектеги ишмердүүлүгүн, ЖОЖдун ар тараптуу ишин, финансы маселелерин, илимий-окутуучулук кадрларды, федералдык субсидия жана федералдык ар кандай программаларды иштеп чыгуу мүмкүнчүлүктөрүн ачып берет. АКШнын окуу жайларынын аккредитация системасы тигил же бул ири тармактын адистерин (коомдук башталыштар үчүн) кызыктыра алат. Алар ашыкча бюрократизациясыз өзүлөрүнүн анча чоң эмес эксперттер тобу менен ошол ордунда текшерүү иштерин жүргүзүп берет.

Андагы окуу жайлар жана ири университеттер аккредиттелген жана аккредитация ассоциациясынын ичинде болулары келет. Себеби, ал престиждүүлүктөн да мурда финансы жактан көптөгөн пайдаларды алып келет.

Ошентип, азыркы капиталисттик өнүккөн өлкөлөрдөгү жогорку мектептер алда канча өзүлөрүнө оң жактуу (керектүү) тажрыйбаларды топтоп коюшканын белгилеп кетүү керек.

4.3. КМШ өлкөлөрүнүн жогорку билим берүүсүнүн өнүгүшүндөгү негизги этаптар

КМШ өлкөлөрүндөгү билим берүүсүнүн өнүгүшүндөгү негизги этаптарды айтаардан мурда анын тарыхына токтоло кетелик.

Учурдагы шериктеш өлкөлөрдөгү билим берүү системасы негизинен 1,5 кылымдык, тамыры терең тарыхы бар Россия мамлекетинин билим берүү системасына байланыштуу. Улуу октябрь социалисттик революциясына чейин 1917-жылы Россия падышачылыгында жогорку билим берүү системасы боюнча 105 ар түрдүү типтеги ЖОЖдор, анын ичинде 13 университет, 28 педагогикалык институт, 6 медициналык институт, 4 консерватория, 2 сүрөт орто окуу жайы, техникалык жана коммерциялык окуу жайлар болгон. Аларда 127,4 миң студент

окуган. Негизинен, бай үй-бүлөнүн балдары окушкан. Бирок, бул статистикада так белгиленген эмес. Жалпысынан Россияда жогорку мектептер алдыңкы батыш европа өлкөлөрүнөн кийин калыптанган. Бирок, ага карабастан алар илимий-педагогиканы тез ылдамдык менен өздөштүрүп, алдыңкы таасирдүү күчкө айланган. Реакциячыл, падышачылык жеке бийлик башкаруучу классты билимге жана агартууга карата милдеттендире алган эмес.

Орусиянын алгачкы ЖОЖдору кадрдык талаптардан улам пайда болгон. 1613-жылы Киев-Могилян академиясы, 1686-жылы Москвада Славян-грек-латын академиясы ачылган. Алар диний (кудайды таануучулук), философия жана дагы бир нече гуманитардык илимдерди окуткан. Алардан мамлекеттик ишмерлер, дипломаттар, окумуштуулар чыккан. 1747-жылы орус илимдер академиясынын алдында университет, 1755-жылы Москва университети, 1773-жылы Петербург тоо институту ачылган.

Орус илимдер Академиясы илимий-изилдөө борбору болуп эсептелгенден сырткары ал адистерди да даярдаган. 20 жылдан кийин анда 50 академик иштеген. Алардын арасында М.В.Ломоносов да болгон.

Өзгөчө ылдамдык менен Россияда ЖОЖдор XIX кылымда өнүгө баштаган. Мисалы, Казань университети, Харьков жана Дерпт (Тарту шаарында) университеттери, 1832-жылы Москва жогорку техникалык орто окуу жайы (училище) ачылган. XIX кылымдын 40-жылдарында крепосттук системадагы кризиске байланыштуу университеттердин ачылуусу жайлап калган. 1861-жылдан кийин кайрадан күчөйт. Алардын арасына дворян эместер да кире баштайт. Аларда Д.И.Менделеев, Н.И.Лабочевский, А.М.Бутлеров, К.А.Тимирязев жана башкалар иштешкен. Ушул эле жылдары Петербургда, Москвада, Казанда жогорку аялдар курстары ачыла баштайт. 80-жылдары өлкөдөгү кыймылдарга байланыштуу кайрадан тынчып калат. Өкмөт аялдар курсун жабат, бирок кийинчерээк кайрадан прогрессивдүү күчтөрдүн негизинде кайрадан ачылат.

Ошентип, көптөгөн кыйынчылыктар менен революцияга чейинки калыптанган билим берүү системасы жаш совет республикасынын билим берүү системасынын калыптанышына негиз болуп берген. Такталган маалыматтар боюнча 1910-жылы Россияда сабаттуулук калктын 21% ын гана түзгөн. Бул учурда эң эле артта калган Австро-Венгрияда калктын сабаттуулугу 39% ды түзчү. Ал эми Швейцарияда жана Германияда сабатсыздык 1, 2% ды түзгөн. 1914-1915-жылдары Россияда баары болуп 105 окуу жайы жана 127,4 миң студент болсо, 1917-жылы өлкөдө 12 университет, 18 техникалык окуу жай (25 миң

студенти менен) болгон. Окуу жайлар көбүнчө Россиянын борборло-
рунда турган, ал эми бүт Сибир боюнча 4 гана окуу жайы болгон.

Ошого карабастан, Россия баа жеткис педагогикалык тажырыйба,
жалпыга белгилүү болгон инженерлерди окутуу боюнча практикалык
система, кеңири жайылган М.В.Ломоносовдун, Д.И.Менделеевдин,
М.Е.Жуковскийдин жана башкалардын илимий ачылыштары болгон.
Революцияга чейинки билим берүү системасында Россиянын тапкан
пайдасы өлкөдөгү дин маданиятынын өркүндөшү, интеллигенция-
нын прогрессивдүү патриоттук духта өсүшү болуп саналат.

Революцияга чейин жумушчу калктын жогорку билим алууга
укугу жок болгон. 1914-жылы 8 жогорку окуу жайында 43,2% бур-
жуазиянын, 38,3% дыйкан жана чиновниктердин, 14% эзүүчүлөрдүн,
ал эми 4,5% гана жумушчу жана эмгекчил интеллигенциянын бал-
дары окушкан. Жогорку билим берүүнүн андан аркы өнүгүшү совет
мамлекети жана анын тарыхы менен тыгыз байланышкан. Анда со-
циализмдин курулушунун бардык этаптары чагылдырылат.

Улуу октябрь социалисттик революциянын жеңишинен кийин
В.И.Лениндин жаңы коомду түзүү боюнча планы ишке кире башта-
ган. Ал алдына үч негизги бири-бирине байланышкан милдет койгон:
социалисттик индустриализация, кооперативдик чарба жана маданий
революция. Жогорку билим берүү маселеси үчүнчү милдетке кирген
жана алар милдеттүү түрдө жумушчу класс менен эмгекчил дыйкан-
дардын кызыкчылыгына ылайыктуу билим берүүнүн жаңы система-
сын түзүүлөрү керек болгон.

Совет мамлекетине социалисттик кайра куруунун жакшы жакта-
рын айтып-ынандыруучу жогорку билимдүү адистер керек болгон. Ан-
дай адамдардын катарына жумушчу-дыйкандардын арасынан жана ре-
волюциялык кыймылга катышкан интеллигенциядан чыккан адамдар
кирээр эле. 1919-жылы М.И.Калининдин сөзү боюнча «маданий рево-
люциянын алдынкы катарындагылар» болуп эсептелинишкен алгачкы
жумушчулар факультети ачылган. Алар орто окуу жайынын катарына
киришкен эмес, ошентсе да окуу жайдагы негизги резервди түзүп ту-
рушкан. Рабфактар (жумушчу факультеттер) 20-30-жылдары 80-90%
дай студенттерди техникалык жана социалдык-экономикалык ЖОЖ-
дор үчүн даярдап берип турган. Мындай жол менен тандоо советтик
жогорку мектептердин социалдык функцияларына туура келген.

Февралда Москва коммерциялык институтунун алдында биринчи
жумушчулар факультети (рабфак) ачылган. Ошол эле учурда Воро-
нежск, Днепропетровск, Симбирск, Петроградск, Азербайджан жана
башка дагы ушу сыяктуу жогорку окуу жайларын куруу боюнча иш-

тер жүргүзүлүп жаткан. Дагы жогорку мектептерде жаңы элдик чарбага ылайыктуу структуралык формалар боюнча изденүүлөр да жүрүп жатты.

1918-жылы 25-июнда Нижегородск шаарында биринчи 11 факультети менен университет ачылат. Анда математика, физика-химия, геология, биология, инженер-куруучу, механикалык, электротехникалык, энциклопедиялык, профессионалдуу жана жумушчу факультеттер болгон. 1919-жылы марксистик-лениндик идеологияны массалык түрдө жайылтуу үчүн коомдук-илимий факультеттер (ФОН) ачылат. Ал эми 1921-жылы коом таануучулар кадрлары менен кызыл-профессура институту ачылат. 1921-жылы 4-мартта В.И.Ленин коомдук жана социалдык-экономикалык илимди баардык окуу жайларда окутуу боюнча декретке кол коёт.

1918-жылы эле В.И.Лениндин демилгеси менен агартуучулук боюнча атайын элдик комиссариат түзүлгөн. Ушул эле жылы августта эл агартуучулук боюнча «орус тилдүү эмес элдердин агартуучулук иштеринин уюштурулушу» деген чакырыктагы жалпы Россиялык съезд өтөт. Орто Азиянын жана Казакстандын жогорку мектептеринин өнүгүшүнө 1920-жылы 7-сентябрда В.И.Лениндин колу коюлган декретинин чоң орду бар. Бул декреттин негизинде Туркестан мамлекеттик университети ачылган. А.Токомбаев, К.Тыныстановдор мына ушул университеттен чыккан кыргыз интеллигенциясынын өкүлдөрү болуп саналат.

1986-жылы СССРде 5,3 миллиондон ашык студенттүү 896 жогорку окуу жайы болгон. Алардын ичинде 200 педагогикалык институт жана 68 университет болгон. Окуу жайлар жыл сайын 800 миңден ашык жаш адистерди чыгарышкан. Алардын ичинде 100 миңдейи университеттин бүтүрүүчүлөрү болушкан. \2,18\

Азыркы учурда КМШ өлкөлөрүндө кадрларды түрдүү типтеги университеттердин жардамы менен даярдап келишет. Аларды болжолдуу түрдө калыптанып калган 3 тарыхый тайпага бөлсө болот: университеттер, политехникалык институттар, кесиптик окуу жайлар. Университет – бул жогорку окуу жайларынын алдыңкы типтеринин бири. Анын негизги максаты – адистерге жалпы теориялык жактан терең билим берүү.

Ошентип, акырындык менен жогорку окуу жайларын универсалдаштыруу күчөгөн. Акырындык менен техникалык окуу жайлар да багыттарын өзгөртүп университет, академияга айлана башташкан. Мисалы, айыл-чарба институту айыл-чарба академиясына айланган.

Жылдан-жылга университеттин материалдык базасы бекемдей баштаган. Бир жагынан илимий-изилдөө жана илимий-методикалык иштери жүргүзүлсө, бир жагынан китептер чыгарылып, башка өлкөнүн жогорку окуу жайлары үчүн кадрлар даярдалган. Жогорку окуу жайларындагы мугалимдердин дасыгын жогрулатууда университеттердин ролу зор болгон.

Политехникалык институттар – техникалык окуу жайларынын алдында турат. Бул көп факультеттүү ар түрдүү багыт боюнча инженердик адистикке даярдоочу окуу жай болуп саналат. Мисалы, Санкт-Петербург политехникалык институту алгач 9 факультет менен 52 түрдүү адистикке окутушкан. Алар акырындык менен изилдөө борборлоруна айланган.

Окуу жайлардын көпчүлүк бөлүгүн кесиптик окуу жайлар (техникалык, айыл-чарбалык, экономикалык, медициналык, дене тарбиялык окуу жайлар, маданият жана искусство, консерватория) түзгөн.

Жогорку окуу жайлардын контингентинин көп бөлүгүн сырттан окуу жана кечки окуу бөлүмдөрү түзгөн.

КМШ өлкөлөрүндөгү окуу жайлардын өзгөчөлүгү – андагы түзүм (структура) жана бөлүмдөрдүн коммерцияланышы. Мисалы, Кыргызстанда келишимдик бөлүмдө окуган студенттердин саны 80% ды түзөт. Ал эми бюджеттик негизде 20% ы гана окуйт. Болжолдуу түрдө башка жакынкы чет өлкөлөрдө да ушундай шарт.

Бирок, азыркы жогорку окуу жайларынын негизги глобалдуу маселелердин бири – билимдин фундаменталдуулугу. Анткени, фундаментти күчтүү студент керектүү маалыматтарга ээ болот да, бардык жердеги шартка ылайыкташып, өзүнүн ишмердүүлүгүн өркүндөтүп кетүүгө жөндөмдүү болот.

Ошол эле учурда азыркы ЖОЖдорго илимдин интеграциясы жана дифференциациясы мүнөздүү. Келечек инженер, физиктер адамдык мамилелер билимине ээ болушу керек жана өзүлөрүнүн кесиптерин экономикалык жана социалдык аспектиде караганды билиши керек. Ошол эле учурда ЭВМди филолог жана врачтар да билүүсү зарыл.

Өз алдынча иштөө үчүн суроолор:

1. Жогорку билимдин пайда болушунун тарыхый-социалдык фактору боюнча пикир алмашкыла.
2. Тема боюнча класстер түзгүлө.
3. «Орусиянын алгачкы ЖОЖдору» аттуу темада эссе жазгыла.
4. КМШ өлкөлөрүндөгү окуу жайлардын өзгөчөлүгү пикир алмашкыла.

5. Япония, Канада, Австралия, Жаңы Зеландиянын ЖОЖлары боюнча кыскача баяндама жазгыла.

6. Тема боюнча кызыктуу суроолорду түзгүлө.

7. Өнүккөн капиталисттик өлкөлөрдө жогорку билим берүү система-сына тийиштүү өзгөчөлүктөрдү атагыла.

8. КМШ өлкөлөрүнүн жогорку билим берүүсүнүн өнүгүшүндөгү негизги этаптарды атагыла.

Сунушталган адабияттар:

1. Бабанский, Ю.К. Ильина Т.А., Жантекеева З.У., Педагогика высшей школы [Текст] / Ю.К. Бабанский., Т.А. Ильина., З.У. Жантекеева. – Алма-Ата, 1989.

2. Бутенко, Н.Ю. Воспроизводство специалистов с высшим образованием [Текст] / Н.Ю. Бутенко.– Киев, 1990.

3. Владиславлев, П.А. Система образования в европейских странах СЭВ: экономические и социальные проблемы [Текст] / П.А. Владиславлев. // М. – 1989.

4. Вульфсон, Б.Л. Высшее образование на Западе на пороге XXI века: успехи и нерешенные проблемы [Текст] / Б.Л. Вульфсон. // Педагогика. – 1999.

5. Маркс, К., Энгельс Ф. Соч. 2-изд. т.26, ч.3. М., 1964.

6. Образование и культура Кыргызстана в транзитный период . Сб. актов Президента КР и Правительства КР. –Бишкек, 1998.

7. Основы педагогики и психологии высшей школы. /Под ред. А.В. Петровского. –М.: МГУ, 1986.

8. Педагогика высшей школы. /Под ред. Н.М. Пейсахова. – Казань: Издательство Казанск. ун-та, 1985.

9. Региональное исследование проблем, тенденций и политики образования. /Под ред. Д.А.Аманалиева, И.Б.Бекбоева и др.-Бишкек: Нооруз, 1998.

10. Томин, В.П. Уровень образования населения СССР [Текст] / В.П. Томин. – М., 1981.

11. Школы и вузы Европы и Америки. Справочник – дайжест. – М.: Либерия, 1996.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫ

5.1. Жогорку билим берүү системасын уюштуруудагы билим берүү системасы жана принциптери жөнүндө жалпы түшүнүк

Жаш өспүрүмдөрдү жашоо-турмушка даярдоо жана ал максаттар менен милдеттерди иш жүзүнө ашыруу тарбиялоодо жана билим берүү тармагын заманбап коомчулук менен алдыга жылдырылуу – билим-тарбия берүүчү мекемелер менен ылайыктуу байланышты түз-мөйүнчө мүмкүн эмес.

Базар экономикасынын өнүгүшү жана коомдогу социалдык-экономикалык байланыштардын татаалдашы билим-тарбия берүүчү мекемелердеги өз ара байланыштарды кеңейтүүнү шарттайт. Бир мезгилде эле окуу-тарбия жана маданий агартуучу мекемелердеги байланыштарды кеңейтүү менен, алардын структурасы жана системасынын ашыра байланышкандыктарынын эсебинен жакшыртуу процесси болот.

«Система» деген сөз грек тилинен алынган, орус тилине которгондо ал «бөлүктөрдөн куралган», «бүтүн» дегенди билдирет. Ошондуктан бул мааниде бул же тигил мамлекетте, алардын ортосундагы байланыш жана жалпы тенденциялар, алардын негизинде бул мекемелер курулат жана иштешет, билим берүү системасынын астында окуу-тарбия берүүчү мекемелердин жыйындысы деп түшүнүү керек.

Билим берүү системасынын өнүгүшүндө бир топ факторлор таасирин тийгизет:

- Коомдук өндүрүштөрдөн өнүгүүлөрүнүн деңгээли жана алардын илимий-техникалык базаларынын жакшыртылышы;
- Коомдун саясаты жана калктын түрдүү катмарларынын кызыкчылыктары;
- Билим берүү тармагындагы тарыхый тажрыйба жана улуттук өзгөчөлүк – педагогикалык факторлор.

Түрдүү мамлекеттердин коомчулугунун социалдык-саясий жана экономикалык жашоосунда, анын ичинде Кыргызстандын эгемендүүлүгүнүн мезгилинде болуп өткөн түп тамырынан берки өзгөрүүлөр билим берүү системасынын принциптерин Кыргызстандагы-

дай эле жакынкы чет мамлекет өлкөлөрүндө (КМШ) башкача түшүнүү зарылдыгына алып келди.

Билим берүү системасын жакшыртуу – адам ресурстарын өнүктүрүү жана пайдаланууда негизги аспектилерден болуп саналат. Билим берүү – коомдук, илимий жана коомдун өндүргүч күчтөрүнүн интеграцияларынын максаттарына өз ара байланышта жетишүү каражаттары жана аспектилери боло баштайт.

Өлкөдөгү билим берүү чөйрөсүндөгү башкы жетишкендик, мурдагы мезгилдерде жетишилген нерселер болуп төмөнкүлөр эсептелет:

- Бүткүл калктын жогорку деңгээлдеги билимдүү болушу;
- Жарандардын билим алуудагы укугунун мыйзам чегинде гарантияланышы;
- Көп тепкичтүү билим берүү системасынын түзүлүшү.

Республикадагы билим берүү чөйрөсүнө мамиле Кыргыз Республикасынын Конституциясы, Кыргыз Республикасынын «Билим жөнүндөгү» Мыйзамы, Кыргыз Республикасынын башка мыйзамдык актылары тарабынан жөнгө салынып турат. Кыргыз Республикасынын «Билим жөнүндөгү» Мыйзамына ылайык Кыргыз Республикасынын жарандары жынысына, улутуна, тилине, социалдык жана мүлктүк абалына, ээлеген ордунун түрүнө жана мүнөзүнө, тутунган динине, саясий жана диний ишенимине жана башка кырдаалдарына карабастан бирдей билим алууга укуктуу. Мамлекеттин билим тууралуу маселелеринде төмөнкү принциптер негизделет:

- Билим берүүнүн гумандуулук мүнөзү, жалпы адамзаттык баалуулуктардын приоритети;
- Илимий жетишкендиктерге жана эл аралык билим берүүчү стандарттарга багыттоо;
- Билим берүүнүн саясий жана диний институттардан көз карандысыздыгы;
- Окутуунун жана тарбиялоонун, иш-аракеттерге багытталгандыгы, менчиктин формаларынын, билим берүү мекемелеринин түрдүүлүгү;
- Мамлекеттик билим берүү мекемелеринде окутуунун диний эмес мүнөзү;
- Билим берүүнүн жана мектептердин типтеринин бардык тепкичтеринде биримдүүлүк жана өз ара байланыш;
- Альтернативдик билим берүүчү мекемелеринде жана билим берүүнүн мамлекеттик эмес структураларында иштөө мүмкүнчүлүгү;

• Окутууда тилди эркин тандоосу: Кыргыз Республикасында жашоочулар мамлекеттик тилде же башка элдердин тилинде окуу.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик окуу жайларында билим берүү жалпы жана акысыз болуп эсептелет. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» Мыйзамында жарандардын мамлекеттик мекемелерде билим берүү стандарттарынын чегинде негизги билимди акысыз алуу укугунун мамлекеттик гарантиясы көрсөтүлгөн. Кыргыз Республикасында билим берүүнүн бардык деңгээлдери үчүн мамлекеттик билим берүү стандарттары коюлган. Билим берүүдөгү негизги тилдер болуп мамлекеттик тил жана орус тили эсептелет. Андан сырткары, билим берүү мекемелеринин бардык типтеринде кыргыз же орус, ошондой эле чет тилдеринин бири окутулат.

Бардык өлкөлөрдүн билим берүү системаларында демейдегидей иш жүзүнө ашырылуучу окуу-тарбия берүүчү мекемелери бар:

- Мектепке чейинки мекеме;
- Жалпы орто билим;
- Мектептен сырткаркы билим жана тарбия берүү;
- Кесиптик-техникалык билим берүү;
- Атайын орто билим берүү;
- Жогорку билим берүү;
- Илимий жана илимий-педагогикалык кадрларды даярдоо;
- Квалификацияны жогорулатуу жана кадрларды кайра даярдоо.

Республикадагы билим берүү системаларын заманбап шарттарында өнүктүрүүдөгү негизги тенденция – бул КМШ мамлекеттеринде түзүлүп жаткан бирдиктүү билим берүүчү аймактарга Кыргызстандын кирүүсү. Союздун таркашы өзү менен кошо чарбалык жана көптөгөн маданий байланыштарга, анын ичинде билим берүү тармагына да таасирин тийгизди. Билим берүү системаларын децентрализация кылуунун, көптөгөн алгылыктуу жактарын жана натыйжаларын алуу менен, ошол эле мезгилде мурунку СССРдин ар бир республикасынын бышып-жетилген маданий-билим берүү көйгөйлөрүн чечүүдө жеке-жеке калышына алып келди. Мурунку байланыштарды калыбына келтирүү, билим берүү чөйрөсүндө интеграциялык процесстерди активдештирүү жана аягында КМШ мамлекеттеринде бирдиктүү билим берүү мейкиндигин түзүү зарылчылыгы келип чыкты.

Кыргыз Республикасы ошондой эле интеграциялык билим берүү системаларына кирген. 1992-жылы 16-декабрда республикада Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» Мыйзамы кабыл алынган. Бул Мыйзамдын «Билим берүү чөйрөсүндө Эл аралык байланыштар жана тышкы экономикалык иш-аракеттер» деген VII

бөлүмүндө билим берүү башкармалыктарынын бардык органдарынын, билим берүү мекемелеринин, билим берүү системаларындагы мекеме-ишканаларынын укуктары мыйзам тартибинде жарыяланып, чет элдик жана Эл аралык уюмдар менен түздөн-түз байланыштарды түзүү, мамлекет аралык жана Эл аралык билим берүүчү, илимий жана илим изилдөө программаларын, мамлекет аралык жана Эл аралык коомдук билим берүүчү бирикмелерге кирүүнүн иш жүзүнө ашыруу жөнүндө каралган.

Ошентип, Кыргызстанда КМШнын бирдиктүү билим берүүчү чөйрөсүнө кирүүнүн негизги өбөлгөлөрү түзүлгөн, бул болсо анын элге билим берүүнүн негизги тенденцияларынын өнүгүшү болуп саналат.

5.2. Кыргызстандагы жогорку билим берүү системасы

Жогорку мектеп – билим берүү системасындагы негизги бөлүк болуп саналат. Ал маанилүү мерчемде чарба жана маданияттын бардык тармактарындагы жогорку квалификацияланган адистердин чыгышын камсыздоочу социалдык жана илимий-техникалык прогресстин темптерин аныктайт. Жогорку окуу жайларынын системасына педагогикалык, экономикалык университеттер, техникалык институттар, искусство институту жана айрым башка окуу жайлары (консерваториялар, жогорку колледждер, окуу жайлар, академиялар) кирет.

1991-жылы 31-августта Кыргызстан Республикасынын Жогорку Совети 1990-жылы 15-декабрда «Кыргызстан Республикасынын мамлекеттик эгемендүүлүгү туурасында Декларация» кабыл алынган Мыйзамга таянып, Кыргызстан Республикасынын Конституциясын (Негизги Мыйзамын) жетектеп, «Кыргызстан Республикасынын көз карандысыз мамлекеттүүлүгү туурасында Декларация» кабыл алган, Кыргызстан Республикасына көз карандысыз демократиялык мамлекет экендигин жарыялаган. Бул – Кыргызстандын өз алдынча өнүгүү жолун эркин тандап алуусу. Убакыттын жаңыча санап бөлүнүүсү мына ушинтип башталган, кыргыз элинин тарыхынын жаңы барактары ачылган.

Биздин республикада жогорку билим берүү системасы СССРдин курамына кирген мезгилден тартып түзүлгөн. Жогорку билим берүүнүн кыргызча системасы башынан орчундуу эмес, бирок татаал жолду басып өттү. Бизде биринчи ЖОЖдор 1932-33-жылдары пайда болгон. 1932-жылы 13-январда Кыргыз ССРнин Эл Комиссарлар Со-

вети Фрунзе шаарында пединститут ачуу тууралуу токтом кабыл алган. 1951-жылы 24-майда СССР Министрлер Совети пединститутту кайрадан тарых, филология, физико-математика, биолого-жер кыртышы, геолого-географиялык факультеттери менен Кыргыз мамлекеттик университети деп түзүү жөнүндө токтом кабыл алган. Университет түзүлүүдө дароо эле бир топ кыйынчылыктарга дуушар болду, студенттердин контингенти, өзгөчө, кыргыз улутундагылардын аздыгы, окуу-материалдык базанын жетишсиздиги. Улуттун жүзү жана сыймыгы болгон биздин биринчи карлыгач интеллигенция репрессиянын курмандыгына дуушар болушту.

«Култ личности» жылдарында улуттук интеллигенциянын чыгаандары тартипке каршы тура алышкан жок, алардын тоталитаризм менен күрөшкөн аракеттери оңунан чыкпай калды. Коомдук пайдалануучу китеп сатуучу дүкөндөрдөн жана китепканалардан чыгарып таштоого тийиш болгон китептердин авторлорунун, эл душмандарынын брошюр жана портреттерин 1938-жылдын 8-майында түзүлгөн тизмеден биз көрө алабыз. Алар, улуттун жүзү болгон: Ю.Абдрахманов, Б.Исаев, К.Тыныстанов ж.б. (Кырг.КП Бкнын парт.архив. Ф.56 оп.4, д.91, л.104) алардын баары атылып, жок болушкан.

Кыргызстандын жогорку билим берүү системасы СССРдин бардык жогорку окуу жайларына билим берүүчү-кесиптик типтүү программаларды, негизинен, 5 жылдык, белгилүү бир кесипти бүтүрүү квалификациясын берүүнү ишке ашырган. Союздун таркатылышы менен, республикада 9 ЖОЖ болгон, алардын 7си Бишкек шаарында болгон. Албетте, бардык ЖОЖдор мамлекеттик болуп, республикалык бюджеттин эсебинен каржыланган.

1992-жылы «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамдын кабыл алынышы менен жогорку мектептерде реформа башталган. Реформанын негизги элементтерине төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот:

- Билим берүүнүн дүйнөлүк системасына кирүү үчүн шарттарды түзүүдө квалификациялык «бакалавр» жана «магистр» академиялык даражаларын алуу мүмкүнчүлүгү менен, дүйнөлүк тажрыйбадан алынган 2 жылдык жалпы, 4 жылдык базалык жана 5-6 жылдык толук жогорку билимге ээ болгон жогорку квалификациядагы кадрларды даярдоодо көп тепкичтүү системага өтүү.

- Жогорку окуу жайларынын (колледждер, университеттер, университеттердин алдындагы колледждер, академиялар, институттар) түрдүү байланыштарынын жана эмгек рыногунун болушун, ошондой эле республиканын жарандарынын материалдык жана атайын мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен, рынок экономикасынын шарттары-

на жооп берген, анда билим берүүнүн түрдүү программаларын ишке ашыруу үчүн шарттарды түзүү;

- Жогорку билим берүүдө каржылоо системасын өзгөртүү, мамлекеттик эмес жогорку окуу жайларын жана аралаш каржылоо менен окуу жайларын, окутуунун акы төлөө формаларын жана билим берүүнү тейлөөнү киргизүүнү өзгөртүү;

- Билим берүүнү башкаруу органдарына жаңы функцияларды берүү, өзгөчө демократиялык коом жана рынок экономикасынын рамкасында Билим, илим жана маданият Министрлигинин функцияларын жана милдеттерин аныктоо.

1992-жылы «Билим берүү жөнүндөгү» Мыйзамдын кабыл алынышы менен башталган жогорку билим берүү реформасы бүгүнкү күндө өнүгүүнүн алгылыктуу жыйынтыктарын берип келүүдө.

ЖОЖдорду жайгаштыруу географиясы өзгөрдү. Жогорку билим берүүнү жеткиликтүү камсыздоо үчүн мекемелерди жайгаштыруунун регионалдык принциптери киргизилди. Эгерде мурда Бишкекте ЖОЖдор 80% болсо, азыр а түгүл филиалдарды кошпогондо, бишкектик ЖОЖдор 71%ды түзөт. Жогорку окуу жайлары, анын ичинде мамлекеттик окуу жайлары, Таластан башка бардык областардын борборлорунда ачылган, филиалдарды кошкондо ЖОЖдор мамлекеттин бардык аймактарын ээлейт.

Кыргыз Республикасында жогорку мектеп эркин рыноктун шартында ийгиликтүү калыптанып келе жаткан ачык система болуп калды. Ал билим берүүчү кесиптик программалардын көп түрдүүлүгүн сунуштайт. Анда илгеркидей эле адистиктердин гана түрдүүлүгү эмес, бирок жогорку билимдин деңгээли, окутуунун мөөнөтү, окутуунун адистиктери, формалары жана максаттары менен да айырмаланат. Адистерди даярдоо жүргүзүлгөн реформаланганга чейинки мезгил менен салыштырганда адистиктердин саны эки эсеге көбөйдү. Адистерди даярдоодогу салттык программалар менен катар эле бакалавриат жана магистратура программалары боюнча иштер тең жарыша жүргүзүлүп келе жатат. Бакалаврларды даярдоо программасы 16 ЖОЖдо жүргүзүлүп келе жатат (анын ичинде 7 мамлекеттик эмес ЖОЖдо), магистердик программалар – Кыргыз мамлекеттик улуттук жана Кыргыз техникалык университеттеринде, Кыргызстандын Эл аралык университетинде, Кыргыз Республикасынын Президентинин астындагы башкаруу Академиясында, Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде, И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинде ишке ашырылып жатат.

Кыргызстандагы «Билим жөнүндөгү» Мыйзамдын негизинде бүтүрүүчүлөрдүн дүйнөлүк практикада кабыл алынган «бакалавр»

жана «магистр» квалификациялык академиялык даражаларын алуу мүмкүнчүлүктөрү менен көп деңгээлдүү жогорку квалификациядагы кадрларды даярдоого өтүү башталды.

«Бакалавр» даражасы адистигине байланыштуу 4 жыл окугандан кийин берилет. Бул даражанын программасы кийинки даражага караганда көбүрөөк жалпы мүнөзгө ээ.

«Магистр» даражасы 2 жыл окугандан кийин берилет. Окутуунун бул кадамына жазылуу шарты ар бир окуу жайы тарабынан аныкталат. Бирок, эреже катары, бакалаврдык программанын жогорку деңгээлин өздөштүрүү каралат. Экинчи академиялык даражанын сабактары атайын адистештирилген мүнөздө болот да, изилдөөчү ишти – магистр-дик диссертацияны аткаруу менен жыйынтыкталат.

Билим берүү шарттарынын мындай көп түрдүүлүгү жогорку билимге жана кесиптик билим алуу жолдорун тандоо жарандардын конституциялык укугун ишке ашыруу үчүн мүмкүнчүлүктөрүн олуттуу кеңейтти.

Шарттар түзүлдү жана билим берүү рыногунун шартында атаандаштык өнүгүп жатат, жогорку билимдин мамлекеттик эмес секторлорунун темптери ишенимдүү кабыл алынып жатат.

Жогорку билим берүү системасы Эл аралык байланыштарды жайылтып, кеңейтип жатышат. Эгерде мурда Кыргыз Республикасында союздук республикалар менен кызматташтык чектелген болсо, ал эми бүгүнкү күндө ага алыскы чет мамлекеттерден 28 өлкө кошулду. Мамлекет аралык жана ведомстволук макулдашуулардын деңгээлиндеги байланыштар менен катар көпчүлүк ЖОЖдор чет өлкөлүк окуу жайлар жана фонддор менен түздөн-түз байланышуу мүмкүнчүлүктөрүн натыйжалуу пайдаланып жатышат. Дүйнөлүк билим берүү чөйрөлөрүндөгү билим берүүнү интеграциялоо үчүн түзүлгөн шарттар боюнча кызматташтык бардык багыттар боюнча жүрүп жатат.

Реформа билим берүүнүн мазмунуна да таасирин берди. ЖОЖдорго академиялык эркиндик – сабак берүү эркиндиги жана изилдөө иштеринин эркиндиги берилип жатат. Бүгүнкү күндө окуу жайлары даярдоонун багыттарын жана адистиктерин аныктоого укуктуу, билим берүүнүн түрдүү деңгээлдерин жана билим берүүнү максаттуу белгилөө боюнча программаларды иштеп чыгып, иш жүзүнө ашырууда, изилдөө иштеринин тематикаларын аныктоодо, окуу процесстерин уюштуруп, окутуунун ыкмалары менен формаларын ЖОЖдордун ичинде ич ара көзөмөлдөп ишке ашырууда, өтүлүүчү сабактардын мазмунун аныктоодо.

Көптөгөн башка демократиялык мамлекеттер сыяктуу эле Кыргызстандын дүйнөлүк билим берүү чөйрөсүнө кирүү үчүн шарттарды түзүү башкы милдет болуп саналат да, алар төмөндөгүлөрдү болжошот:

- АКШнын, Батыш Европанын, КМШ ж.б. мамлекеттердин жогорку билим берүү системаларын окуп үйрөнүп, анализ жүргүзүү;
- Окуу пландарынын жана программаларынын, алардын реализацияланышынын сапаттарына талаптарды эквиваленттүү камсыздоо;
- Кесиптик билим берүүчү программаларга Эл аралык эксперттерди жүргүзүү менен эки тараптан маалыматтар алмашуу;
- Окуу, методикалык жана илимий адабияттар менен алмашуу;
- Студенттер, окутуучулар менен Эл аралык алмашуу, илимий-педагогикалык кадрларды эки тараптан даярдоо жана кайра даярдоо.

Дүйнөлүк билим берүүчү жана илимий чөйрөгө кирүү үчүн 3 негизги приоритеттүү багыт боюнча активдүү иш-чаралар жүргүзүлүп жатат, алар:

I багыт – бул КМШнын – Россиянын билим берүүчү жана илимий чөйрөсү. Бул багытты күчөтүү менен натыйжалуу Кыргыз-Россия (Славян) университетинин ачылышы. Анын өзгөчөлүгү – бул окуу жайы билим берүү мекемелеринин өзгөчө заманбап түрүн тартуулайт. Биргелешкен Кыргыз-Россия окуу жайынын идеясы толук жаңы болуп эсептелбегенин баса белгилөө керек. Мында сөз жүрүп жаткандай, XIX кылымдын башында эле жергиликтүү администрациялардын кызматкерлери, котормочуларды даярдаган кыргыз-орус мектептери түзүлгөн. Албетте, биргелешкен окуу жайынын идеясы биздин ата-бабалар тарабынан кылымдын башында көтөрүлгөн, жаңы тарыхый шарттарда кайта калыбына келтирилген. Эки мамлекеттин Президенттеринин конкреттүү жардамы менен КР(С)У республикадагы бирден-бир алдыңкы окуу жайлардан болуп калды.

Славян университети сыяктуу Билим берүүчү Кыргыз-Россия Академиясы түзүлгөн.

II багыт – европалык, америкалык багыт. Баарына таанымал, белгилүү Кыргызстандагы Америка Университети, КМУУда кыргыз-европа факультети. Бул багыттын нугунда Бишкек жана Сан-Франциско шаарларынын өкүлдөрүнүн демилгелери боюнча Кыргызстандын Эл аралык университети ачылган.

III багыт – Республиканын Президентинин Указы менен Кыргыз-Түрк университети түзүлгөн. Бул окуу жайы Чыгыш өлкөлөрү менен болгон байланышты түзүү маселелерин чечет. Андан сырткары 14 кыргыз-түрк лицейлеринин бүтүрүүчүлөрүнүн окуусун улантуу

мүмкүнчүлүктөрүн, өзгөчө, каржылык жактан мүмкүнчүлүктөрү чектелген ата-энелерди камсыз кылат.

Кыргызстан Республикасынын Президентинин 1993-жылдын 11-августундагы Указы менен Кыргыз мамлекеттик университетине Кыргыз Мамлекеттик Улуттук Университети деген статус берилген.

КМУУ – Кыргыз Республикасындагы биринчи ЖОЖ. Ал билим берүү моделдеринин демократиялык жагына түшүнүктүү кадам жасады. Анын көрүнгөн жагынын бири эле болуп, студенттердин окуусунун бюджеттик эмес (акы төлөө) жана бюджеттик (акысыз) бөлүмдөрү эсептелет.

Акыркы жылдары жогорку окуу жайларынын байланыштары жана жогорку билим берүүдөгү каржылоо системаларын түзүү аркылуу өзгөртүүчү, мамлекеттик эмес жогорку окуу жайларын жана окуу жайларын аралаш каржылоо менен, билим берүүнү акы төлөп окутуу формаларын киргизүү, жеке жана Эл аралык инвестицияларды тартуу менен жарандардын материалдык жана билим алуу муктаждыктарын эске алуучу окутуунун алардагы түрдүү программаларын ишке ашыруу боюнча программаларга шарттар түзүлгөн.

Билим берүү үлүшүнө мамлекеттик чыгымдын маанилүү бөлүгү сарпталат. Жакынкы кездерге чейин билим берүүгө кеткен чыгымдын баарын мамлекет төлөп келген. Өткөөл мезгилдин шартында аралаш (акы төлөө) каржылоону пайдалануу жана кеңейтүү менен каржылоонун жетишилген деңгээлин сактап калуу керек.

Кошумча булактарды издөөдө билим берүү реформасынын экономикалык чен-өлчөмдөрү жүргүзүлөт:

- Окутуунун контракттык (акы төлөө) формасына өтүү;
- Окутуунун акы төлөп окутуу кызматтарын кеңейтүү;
- Жеке менчик окуу жайларын (ЖОЖдорду) түзүү;
- Мамлекеттик-менчик, мамлекеттер (биргелешкен) аралык мекемелерди (Кыргыз-түрк мектептери, КР(С)У, КРАО ж.б.) уюштуруу.

5.3. Дүйнөлүк билим берүү мейкиндигинде Кыргызстандын ЖОЖдорун интеграциялоо

Жогорку кесиптик окуу системасын реформалоонун негизги мекемелеринин бири болуп – дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине кирүүгө шарт түзүү болуп эсептелет.

Бүгүнкү күндө республикада Эл аралык стандартка жооп берип, натыйжалуу жогорку билимди камсыз кыла турган интеграциялык факторлорду, негиздерди жана механизмдерди издөө боюнча актив-

дүү иштер жүрүүдө. Мындан сырткары көпчүлүк ЖОЖдордо интеграциялык өнүгүү процесстери билим берүү ишинин натыйжалуулугун жогорулатуунун бирден бир жолу гана болбостон, ЖОЖдордун иш алып баруусунун курамына кирген негизги факторлордун бири катары каралат.

Республиканын Эл аралык кызматташтыгынын тажрыйбасы көрсөтүп жаткандай, XX-XXI кылымдардын аралыгы Кыргызстандын дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине кирүү жана КМШ мамлекеттери менен бирдиктүү билим мейкиндигин түзүү мезгили болуп калды. 1996-жылы КМШнын жети мамлекети менен билим берүү тармагы боюнча мамлекеттер жана ведомстволор аралык келишимге кол коюлган, анын алтоосу Кыргызстандын дипломдорун, илимий даража, наамдары боюнча документтерин таанышат.

Кыргызстандын ЖОЖдорун дүйнөлүк билим мейкиндигине интеграциялоо системасы республиканын 1997-жылдын 11-апрелиндеги Европа аймагындагы жогорку билимдүүлүккө караган квалификацияны таануу жөнүндөгү Лиссабон Конвенциясына киришине, ошондой эле билим, эквиваленттик документтер жөнүндөгү Эл аралык келишимдерди таанышына түрткү берет.

Кырдан ашык мамлекеттер менен мамлекеттер жана ведомстволор аралык келишимдин деңгээлинде болгон байланыштар менен катар, көпчүлүк ЖОЖдор чет элдик окуу жайларына түз байланышка чыгуу мүмкүнчүлүгүн жана фонддорду пайдаланышууда.

Кызматташтык илимий-педагогикалык кадрларды даярдоо жана алардын билимин өркүндөтүү, бизнеске окутуу, укук, чет тили, жаңы маалыматтык технологияларга, окуу процессин методикалык жана маалыматтык жактан камсыз кылуу багытында жүрүп жатат.

Көпчүлүк өлкөлөр менен катар студенттерди кеңири, өз ара алмашуу иштери тажрыйбаланууда. Мисалга алсак, 2010-жылдары жыл сайын 3 миңден ашуун кыргызстандыктар жакынкы жана алыскы чет мамлекеттердин ЖОЖдорунан билим алып турушкан.

2009-2010-жылдары эле студенттерди жана аспиранттарды алмашуу чегинде Россия Федерациясында 600дөн ашык студенттер жана аспиранттар билим алышкан. Өзбекстандан 117 студент, Казакстандан 90, Тажикстандан 50, Украинадан 18 студент билим алган (1).

Кыргызстандагы ЖОЖдордун көпчүлүгү программалар боюнча иш алып барышкандыктан, Эл аралык мекемелердин, фонддордун чөйрөсү дайыма кеңейүүдө. Мисалы, Ж.Баласагын атындагы КУУ, Кыргызстандын Эл аралык университети, И.Арабаев атындагы КМУ, КР(С)У «Сорос-Кыргызстан» фондунун гранттарынан пайдаланы-

шат. Ал эми «ТЕМПУС-ТАСИС» фонду болсо «АКСЕЛС», «АЙ-РЕКС», «Корпус мира», ПРООН ж.б. америкалык билим берүү мекемелери менен кызматташат.

Кыргызстандагы ачылган жана иштеп жаткан мамлекеттер аралык ЖОЖдордун тажырыйбасы кызыктуу. Бүгүнкү күндө мамлекеттер аралык 3 жогорку окуу жайы эсептелинет. Алар: Кыргыз-Орус (Славян) университети, Кыргыз-Өзбек университети, Кыргыз-Түрк Манас университети. Ошол эле учурда Борбор Азиядагы Америка университети, Кыргыз-Орус билим берүү академиясы, Кыргыз-Кувейт университети, Ала-Тоо Эл аралык университети (Түрк) сыяктуу менчик ЖОЖдор иштеп жатышат. Мындан сырткары КМШ өлкөлөрүндөгү университеттердин 10 филиалы бар.

Белгилей кетүү керек, биргелешкен ЖОЖдорду түзүү финансылык-экономикалык пайда гана келтирбестен, алар:

- учредитель-өлкөнүн алдыңкы педагогикалык тажырыйбаларын окуп-үйрөнүүгө;
- окутуунун эң жаңы технологияларын пайдалануу мүмкүнчүлүгүнө;
- бир түргө келтирилген окуу пландарды түзүүгө жана иштеп чыгууга;
- окуу процесстерин жакшыртууга;
- профессордук-педагогикалык курамдын квалификациясын, стажировкалоону, методикалык жана илимий маалыматтарды жакшыртууга көмөк берет.

Акыркы жылдарда улуттук билим берүү системасын дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине интеграциялоо максатында республикада билим берүү программаларын реформалоо, мамлекеттик билим берүү стандарттарын жаңылоо боюнча белгилүү деңгээлде иштер жүрүп жатат.

Белгилүү болгондой, ишке ашып жаткан билим берүү программаларынын деңгээли бүгүнкү күндө учурдун талабына жооп бере албайт. Бул жерде мамлекеттик билим берүү стандартына өзгөчө көңүл бөлүү керек. Биз бүгүнкү күндө эмнебиз болсо – бул СССРден калган моралдык мурас, калдык болуп эсептелет, ал эми убакыт болсо, өзгөрүүнү талап кылат. Жаңы программаларды иштеп чыгуу үчүн көптөгөн финансылык каражаттар талап кылынат. Бирок, Билим берүү министрлигинин профессордук-окутуучулар курамынын аркасы, ЖОЖдордун күчү менен бул кырдаалдан белгилүү бир деңгээлде чыгып жатышат. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» Мыйзамынын (2003-жыл), мындан сырткары жогорку билим берүү

жөнүндөгү мыйзамдын ичиндеги актылар менен окуу процессине дүйнөдөгү алдыңкы өлкөлөрдүн программалары киргизилген. Республиканын көпчүлүк алдыңкы ЖОЖдору бир эле учурда ата мекендик жана жогорку программалар менен иш алып барып калышты. Булар: КМУУ, БААУ, КЭУ, КР(С)У, ОшМУ ж.б ЖОЖдор.

Изилдөө көрсөткөндөй, бүгүнкү күндө дүйнө жүзүндө жогорку билимди өнүктүрүүнүн келечектүү жана натыйжалуу жолу болуп, Болонья келишиминин алкагында жүргүзүлүп жаткан иштер эсептелинет. (1999-ж. 19-июнда 29 өлкөнүн билим берүү министрлери Италиянын Болонья шаарында «Жогорку билимдин жалпы Европалык мейкиндигин түзүү үчүн каралган «Европа аймагындагы жогорку билимдүүлүк» Декларациясына кол коюшкан). Анын базалык принциптери бүгүнкү күндөгү дүйнөлүк кырдаалдан келип чыккан билим берүүгө болгон негизги талаптын өзөктүү айкалышы болуп эсептелинет: дифференциалдаштырылган мүмкүнчүлүк, реактивдүүлүктүн жогорку даражасы, сапаттуу продукцияга максат коюу, туруктуулук, уюштуруунун схемасын ийкемдүү, ошол эле учурда бир түргө келтирүү.

Жалпы Европалык билим берүү мейкиндигине интеграциялоо максатында 2003-жылы Кыргызстандын Болонья процессине кошулуусу боюнча чечим кабыл алынган, а 2011-ж. ошол процесске кирген. Мындай чечимдин кабыл алынышы Кыргыз Республикасында кадр даярдоонун тартибин түп тамырынан бери өзгөртөт:

1. Мурунку үч тепкичтүү окутуунун ордуна 2 тепкичтүү окутуу жайылтылат. Жогорку билим берүүнүн 1-тепкичи 4 жылдык окутууну өзүнө камтыйт жана бакалавр академиялык даражасын ыйгарууну караштырат. Экинчи тепкич – акыркы 2 жылдын ичинде окутууну камтыйт жана магистр түрүндөгү академиялык даража ыйгаруу караштырылат.

2. Кредиттик-саат системасы киргизилет. Буга байланыштуу республиканын ЖОЖдору ар бир предметтин эмгек көлөмүн убакыттын саатка айланган параметри (окуу сааттары) менен эмес, окутулган материалдын көлөмү кредит боюнча аныкталууга тийиш. Бул көп суроолорду жараткан, модернизациянын эң татаал аспектиси болуп саналат. Бул материалдын көлөмүн кредит боюнча гана аныктоо эмес, окутуучуга жүктөлгөн иштин жана окуу иштерин баалоонун технологияларынын өзгөрүш көлөмүн аныктоо да болуп саналат. Эгерде кошуп көрсөк, ЖОЖ жаңы кырдаалга туш келет – окутуучулардын студенттер тарабынан тандалышы, анда окутуучуларды ишке кабыл алуу, иштен бошотуу, штаттык расписание, эмгек акы төлөө фонду ж.б.-у.с. башка маселелер болот. Буга жараша профессордук-окутуучулук

кызматтардын 5 жылдык мөөнөттөгү конкурстук иш алып баруулары алынып салынат да, анын ордуна ар бир окутуучу менен конкреттүү бир окуу жылына келишим-контракт түзүү жолу киргизилет.

3. Студенттердин жана окутуучулардын шамдагай, чапчандыктарына бут тосуулар токтотулат. Азыркы учурда жогорку билим алыш үчүн элдердин бир өлкөдөн экинчи бир өлкөгө барышын чектеген тоскоолдуктар көп. Мисалы, окутуучулардын жана студенттердин бир өлкөгө кирүү укугун алышына уруксат берүүдө татаал системалар орун алган. Бул маселе боюнча эрежелер жөнөкөйлөштүрүлүп, бюрократиялык процедуралар жоюлушу абзел. Студенттердин жана окутуучулардын ыкчамдуулугун камсыздоо максатында окуу пландарына, профессордук-окутуучулар курамынын эмгек акысы тууралуу документтерди түзүү технологиясы, мындан башка окуучуларды окуудан чыгаруу, которуу, кайра калыбына келтирүү системасы өзгөртүлөт.

4. Билим берүүнүн сапатын камсыз кылуу боюнча жаңы механизм каралып жатат. Студенттердин ЖОЖго кабыл алынуусу гранттык негизде жүргүзүлөт. Ар кайсы курстарды бүткөн студенттердин жыйынтыктоочу жана мамлекеттик аттестациялары боюнча жаңы тартип киргизилет.

Сапаттын кепилдик системасынын үмүттүүлүгүн камсыздоо боюнча көз карандысыз аккредитацияланган агентствону уюштуруу каралууда. Кыргызстанда ЖОЖдорду, аккредитациялоо механизми азыркыга чейин киргизилген эмес. Окуу пландары жана программалары ашыкча жүктөмдөргө дуушар болгондуктан, убакыт туура эмес пайдаланылгандыктан жапа чегип жатышат. Көпчүлүгү аягында чыгарылган эмес жана азыркы талапка жооп бербейт.

Бүгүнкү күндө Кыргызстандын ЖОЖдоруна Болонья декларациясынын айрым жоболору билим берүү процессинде иштеп жатат же киргизилүү астында турат. Мисалы, көпчүлүк ЖОЖдор бир топ жылдан бери студенттерди бакалавриат жана магистратура кирген 2 тепкичтүү окуу системасы боюнча окутуп жатат. Бакалаврларды даярдоо программасы 36 ЖОЖдо, магистр программасы 12 ЖОЖдо иштеп жатат. Айрым ЖОЖдордо: БААУ, Кыргыз-Түрк Манас университети, КЭУ окуу тартибин өлчөөнүн негизги куралы катары окутуунун кредиттик саат боюнча системасынын жаңы технологиясы окуу процессине киргизилген. Кредиттик саат системасы студенттердин аудиториядагы убакытын кыскартуу менен өз алдынча иштөө убактысын кеңири көбөйтүүнү карап чыгат. Мисалы, КЭУда студенттердин жумалык аудиториядагы жүктөөсү 18-22 саатты түзсө, ал эми ошол эле

учурда республиканын көпчүлүк ЖОЖдорунда ал 40 сааттан ашат (2). Окуу жүктөрүн кредиттик эсепке алуу системасынын киргизилиши менен бул ЖОЖдорго өздөрүнүн студенттерин шериктеш, бирге иштешкен чет элдик ЖОЖдордо тоскоолдуктарсыз билим алуусун улантууга шарт түзөт.

Бирок, Кыргызстандын ЖОЖдорунун Болонья процессине киришинде да айрым бир объективдүү тоскоолдуктар бар. Баарынан мурда, буга дүйнөлүк стандартка жооп бербеген жогорку мектептердин системасындагы көрсөткүчтөр кирет:

- Профессордук-окутуучулар курамынын штатына студенттердин санынын туура келбестиги;
- Студенттердин керектүү аянт өлчөмү менен камсыз болуусунун талапка жооп бербестиги;
- ЖОЖдордун окуу китептери, адабияттар менен камсыз болуусу талапка жооп бербестиги;
- ЖОЖдордун техникалык каражаттар менен ж.б. окуу каражаттары, лабораториялык база менен жабдылышынын жооп бербестиги.

Ушундай абалда болгон иш жүзүндөгү көрсөткүчтөрдүн, индикаторлордун массалык башка нормативдерин мисалга келтирүүгө болот.

Мындан сырткары курамдык жана мазмундук мүнөздөгү өзгөчөлүктөрдү белгилөөгө болот. Мазмундук факторлор болуп, Кыргызстанда ЖОЖдордун жогорку адистеги кадрларды даярдоо боюнча көп тепкичтүү системага өткөндүгүнө карабастан, алигиче «бакалавр» жана «магистр» деген адистештирилген академиялык даражалар эмгек рыногунда талап кылынбайт, КРнын Эмгек Кодексинде бекитилген эмес. Мисалы, бакалавр дипломуна ээ болгон жаш адис бардык учурда эле ишке орношо албайт, себеби көптөгөн иш берүүчүлөр аларды жогорку билимдүү адис деп эсептешпейт. Ошондуктан аспирантура, магистратура сыяктуу жогорку билим берүү системасынын тепкичтери, Европа өлкөлөрүнүн ЖОЖдорунан айырмаланып, бирдей иш алып барышат.

Билим алуу системасындагы бир катар өзгөчөлүктөр болгондугуна карабастан, европалык жаңы келечектин пайда болушу белгилүү бир өлчөмдө абалды өзгөрттү. «Европа билим берүү мейкиндигине карай интеграция – чыныгы пайданы алып келип жатат деген түшүнүк болуп калды. Пайданын экономикалык жагын аздан алып караганда дагы үч багытты сезсе болот. Мамлекет үчүн рыноктун талабына жана сунушуна ыкчам жооп кайтарууга мүмкүнчүлүк ачылат,

ЖОЖдордо кадрларды даярдоого жана кайра даярдоого кыска убакытты сарптайт, окуу мөөнөтүн, бюджетти үнөмдөөгө жетишет, ал эми адамдын өзү үчүн – билимин өзүнчө өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк болот.

Ошол эле трансформациялоо процессинин учурунда жогорку билимдин кыргыздардын жогорку мектеп жана бардык башка жаңылануулар адистерди даярдоонун сапатын эч качан төмөндөтүп, бир тармактагы улуттук салтты жана жетишкендиктерди бузуп, анын үстүнө ар кайсы багыттагы жүгүзүлгөн жашыруун эксперименттердин калканычы болуп калбашы керек. Ушундай гана акылга негизделген позитивдик жол менен ишке мамиле кылуунун негизинде гана сөз менен эмес, иш жүзүндө жогорку кесиптеги билимдүү адистерди даярдоонун дүйнөлүк сапаттуулугуна жетишип, бул процесстин акыркы максатына жетебиз.

Өз алдынча иштөө үчүн суроолор:

1. Жогорку билим берүү системасын уюштуруудагы билим берүү системасын айтып бергиле .
2. Кыргызстандагы жогорку билим берүү системасы боюнча пикир алмашкыла.
3. Дүйнөлүк билим берүү мейкиндигинде Кыргызстандын ЖОЖдорунун ролун белгилегиле.
4. Жогорку билим берүү системасын уюштуруудагы билим берүүнүн принциптери.
5. Кыргызстандагы жогорку билим берүү системасы боюнча кыскача эссе жазгыла.
6. Билим алуу системасындагы өзгөчөлүктөрдү белгилегиле.
7. Кыргызстандагы жогорку окуу жайлар боюнча класстар боюнча түзгүлө.

Сунушталган адабияттар:

1. Зарецкая, С.Л. Проблемы аккредитации виртуальных университетов Экономика образования [Текст] / С.Л. Зарецкая. – 2002 – N 1.-С.73-79.
2. Зарубежный опыт реформ в образовании (Европа, США,Китай, Япония, Австралия, страны СНГ): Аналитический обзор. Официальные документы в образовании [Текст] / – 2002.– 2.С. 50-73.
3. Образование и культура Кыргызстана в транзитный период . Сб. актов Президента КР и Правительства КР. – Бишкек, 1998.

4. Основы педагогики и психологии высшей школы. /Под ред. А.В. Петровского. –М.: МГУ, 1986.

5. Осмонов, О., Салиева, Ж., Курбанова, Н. Образование и наука Кыргызстана [Текст] / О. Осмонов, Ж. Салиева, Н. Курбанова. – Бишкек, 1996.

6. Педагогика высшей школы. / Под ред. Н.М. Пейсахова. – Казань: Издательство Казанск. ун-та, 1985.

7. Поступаем в зарубежный вуз // Турбизнес.-2002.– 11-С.27-28.

8. Региональное исследование проблем, тенденций и политики образования. /Под ред. Д.А. Аманалиева, И.Б. Бекбоева и др.– Бишкек: Нооруз, 1998.

9. Серл Дж. Политика и гуманитарное // Отечественные записки.-2002.-.-С. 76-90.

10. Система образования в Австралии // Отечественные записки.-2002. N1 –С. 125-130.

ЗАМАНБАП ШАРТТАРДА ҮЗГҮЛТҮКСҮЗ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ПРОБЛЕМАЛАРЫ

6.1. Үзгүлтүксүз билим берүү концепциясынын маңызы, анын максаты, милдеттери, жана аткарган кызматы

Коомдун өнүгүүсүндөгү ар бир жаңы этап билим берүү система-сынын алдына сапаттык жактан жаңы, туруктуу татаалдашып туруучу милдеттерди коёт. Билим берүүнүн мазмуну ошол өлкөдөгү коомдук өндүрүштү өнүктүрүү үчүн мүнөздүү болгон технологиялык, экономикалык, социалдык процесстер менен аныкталат.

Коомдук өнүгүүнүн заманбап этабындагы эмгекке даярдыктын мүнөзү, бир тарабынан, кесиптик ишмердүүлүктүн технологиялык мазмунунун олуттуу татаалдашуусу менен, экинчи жактан өндүрүп чыгаруунун катышуучуларынын коомдук байланыштарынын кеңейиши жана татаалдашуусу менен шартталган. Демек, билим берүү система-сын үзгүлтүксүздүк принцибинин негизинде кайрадан куруу коомдун социалдык-экономикалык жана илимий-техникалык прогресси менен башкарылуучу объективдүү зарылдык болуп эсептелинет.

Билим берүү системасын уюштурууга карата сапаттык жактан жаңы мамилелердин болуш зарылдыгы баарыдан мурда анын өнүгүүсүнүн интенсивдүү учуру басып өтүлгөнүнөн, сандык көрсөткүч-төрдүн өсүүсүнө багыт алуу өзүн актабай калганынан жана социал-дык-экономикалык өнүктүрүүнү тездетүү милдеттерине жооп бербей калганынан улам болуп өтөт. Туташ сабатсыздык небаккы бир окуя болуп болуп калды, квалификациялуу жумушчулардын жана адистер-дин жетишсиздиги жоюлду, илимий, маданий-агартуучулук мекеме-лердин кеңири бутактанган тармагы иштөөдө. Иш жүзүндө заманбап коомдун ар бир мүчөсү окуп жатат.

Күн тартибинде билим берүүнүн сапатын олуттуу жогорулатуу, социалдык, экономикалык өнүктүрүүнүн максаттары менен жана муктаждыктарына коомдун келечегине көбүрөөк толук жооп берүүчү натыйжаларга жетишүү милдети турат. Окутуп-үйрөтүүдөгү жана билим берүүдөгү андан аркы прогресс үзгүлтүксүз окуулук жана коомдук-практикалык ишмердүүлүктүн жаңы уюштуруучулук прин-циптерин жана жаңы формаларын, ошондой эле эмгек рыногундагы конкуренцияны эсепке алууну талап кылат.

Теориялык жагынан алганда, билим алуунун адам жашоосунун бүткүл уланышында жүзөгө ашырылуучу маңызын интерпретациялоо учурунда да, мейли бул «пернаменттик», «үзгүлтүксүз», «бүт өмүрлүк», «улантылган» деппи, кандайча гана аталбасын, мындайча билим алуу коомдун мүчөлөрүн эмгектик жана коомдук ишмердүүлүккө даярдоодо кыйла жогорку натыйжаларга жетишүүгө жана ушуга ылайык билим берүүгө карата туруктуу өсүп туруучу чыгымдоолордун коомдук кайтарымын жогорулатууга мүмкүндүк берет. Мына ушундайча билим берүүнүн жаңы стратегиясына өтүүнүн маңызы көбүнчө адамды окуп билим алууга, өз алдынчалуу билимдерге ээ болууга үйрөтүү зарылдыгы көз карашынан келип каралат. Бирок бул абдан маанилүү болгону менен, иштин бир гана тарабы. Билим берүүнүн илимий-техникалык прогрессти өнүктүрүүнүн шарттарындагы милдеттери кыйла татаал мүнөзгө ээ.

Үзгүлтүксүз билим берүү проблемасы теориялык жактан ишенимдүү чечилиши ал кыйла кеңири проблеманын – билим берүүнүн социалдык-экономикалык натыйжалуулугу проблемасынын курамдык бөлүгү катары каралган учурда гана алышы ыктымал.

Натыйжалуулук – баалоочулук категория. Ал алардын мурдатан коюлган максаттарга ылайык келүү критерийи боюнча реалдуу жетишилген натыйжаларды мүнөздөйт, б.а. билим берүү эмгектин өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу кандай болсо, так эле ошондой эмгек акыны жогорулатууга жана кызматтык жогорулоого, кызматкердин абалына тийиштүү экономикалык натыйжага ээлик кылат. Ал эми мындай натыйжаны системалуу жана үзгүлтүксүз билим берүү жолу менен гана анын сапатын жана деңгээлин көтөрүү аркылуу камсыз кылууга болот. Айтылгандардан улам, үзгүлтүксүз билим берүүнү бүтүн бир, ар тараптуу өнүккөн инсанды максатка багыттап калыптандыруу процесси катары жана кесиптик жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүнүн улам артылуучу мүнөзүн камсыз кылуучу процесс катары да аныкташат. Бул процесс базалык жана андан ары улантып билим алуудан турат жана экинчи этапта кесиптик эмгек чөйрөсүндөгү коомдук-практикалык ишмердүүлүгү менен атайын түзүлгөн мекемелердин системасында окуу ишмердүүлүгүнүн ырааттуу алмашылып туруусун көңүлгө алат.

Үзгүлтүксүз билим берүүнүн проблемалары биздин өлкөдө эле эмес, ошондой эле чет өлкөлөрдө да окумуштуулардын жана билим берүү ишмерлеринин көңүлүн небактан эле буруп келет. Бул проблемага өнүккөн өлкөлөрдө да кызыгууну туудурган айрым бир жалпы шарттар бар. Бул жалпы шарттардын эсебинде баарыдан мурда

илимий-техникалык прогресси өнүктүрүүнү жана өндүрүштүн кызматкерине карата жаңы талаптарды белгилеп кетүү ылайык. Илимдин прогресси, жаңы билимдердин келип чыгышы жана жыйналганынын эскирүүсү, өндүрүп чыгарууну өнүктүрүү жана технологиялардын алмашуусу, өндүрүштү жаңыча уюштуруу – ушунун баары адамдарга билим берүүнүн сапатын жана мазмунун туруктуу жогорулатуунун зарылдыгына алып келет.

Алгач өткөн кылымдын 50-жылдары жана 60-жылдардын баш ченинде үзгүлтүксүз билим берүү проблемасы жалаң гана чондорго билим берүү проблемасы катары, мындан тышкары, мектептик даярдоонун мүчүлүштүктөрүнүн ордун толтуруучу катары же турмуш талаптарына байланыштуу билимдерди толуктоо максатындагы билим катары каралып келген. Андан кийин, турмуштун өзү эмгекчилердин билим деңгээлине көбүрөөк олуттуу талаптарды коё баштаганда, көңүлдүн баары адистикти жогорулатуу проблемасына топтоштурулган. Функционалдык билим берүүнүн проблемалары, адистикти жогорулатуунун ар кыл түрдүү формалары, биринчи иретте, иш менен камсыз болуунун ар кыл тармактарында, окуп жаткандын ишмердүүлүк чөйрөсүндө колдонууга ылайыктуулары иштеле баштаган. Ушунда таза практикалык максат – адамдын өндүрүп чыгарууга көбүрөөк натыйжалуу катышуусуна жетишүү максаты көздөлгөн. Алгачкы учурда үзгүлтүксүз билим берүүнүн максаты болуп кызматкерди кесиптик даярдоосун перманенттик жогорулатуу эсептелинген. Бирок тез эле үзгүлтүксүз билим берүүгө карата мындай мамиле өзүнүн жетишсиздигин көрсөттү. Ошентип 70-жылдардын орто ченине карата буржуазиялык адабияттарда үзгүлтүксүз билим берүүнүн максаты болуп – турмуш талабындагы адистик жарыяланган жана анын өзү билим берүү катары каралган, ал азыркы заманбап коомдо турмушка ылайыкташуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылууга башталган. Заманбап үзгүлтүксүз билим берүү концепциясынын негизинде кесиптик билим берүүнүн адистикти жогорулатуунун ар башка деңгээлдердеги жалпы билим берүү менен бул же тигил формада бириктирүү идеясы жатат.

Буржуазиялык авторлор үзгүлтүксүз билим берүүнү жашоонун сапатын жакшыртуунун куралы катары карашат. Алардыкы да өз алдынча алганда туура. Себеби кошумча билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ адамда жакшы төлөнчү кызмат ордуна баруу мүмкүнчүлүгү көбүрөөк болот, б.а. мында үзгүлтүксүз билим берүүнүн маңызына карата таза прагматикалык мамиле байкалат. Ошондой эле үзгүлтүксүз билим берүүнүн маңызына карата башка да мамилелер бар. Мисалы, үзгүлтүксүз билим берүү ар тараптуу жана

гармониялуу өнүккөн адамды калыптандыруунун жолу катары каралат. Ушунда үзгүлтүксүз билим берүүнү системалуу толуктоо, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өркүндөтүү катары мектепти, ЖОЖду аяктоо менен үзгүлтүккө учурабоочу билим берүү катары трактоо каланат жана анын маани-маңызы «кылым жашап, кылым үйрөн» деген элдик акылман кепте чагылдырылган жупуну чындыкка барып такалат.

Күн сайын колдонгон тилибизде «үзгүлтүксүз» сөзү «аралык абалы, үзгүлтүгү жок» дегенди билдирет. Билим берүү процессинин үзгүлтүксүздүгүн укканындай түз маанисинде түшүнгөндө болбойт. Илим тилинде үзгүлтүксүздүк түшүнүгү айрым бир дискреттик элементтерден туруучу системалардын бүтүндүгүн бекемдеп, каттоого алат.

Ишмердүүлүктүн сарамжалдуу курулган процессинде алдын ала аныкталуучу максаттарга жетишүү менен элементтер карама-каршылыктардын биринен кийинкисине өтүүчү биримдигин түзүп турушат. Ошол себептүү үзгүлтүксүздүк принцибинде билим берүү системасын өркүндөтүүнүн башкы багыт алуу чекити – билим берүү процессинин бүтүндүгүнө, бардык анын этаптарынын жана тепкичтеринин (мектепке чейинки даярдоодон баштап, диплом алгандан кийинки билим менен аяктаган) интеграцияланышына жетишүү чагылдырылган өзүнүн маңызы боюнча үзгүлтүксүз билим берүүнүн бутуна туруу процесси – бул билим берүү процессинин формалдуу үзгүлтүксүздүгүнөн анын фактылык бүтүндүгүнө өтүү процесси.

Жалпы билим берүүчүлүк жана кесиптик даярдоонун деңгээлин жогорулатуунун азыркы учурда практикаланып жаткан формаларынын бардыгы эле инсандын чыгармачылык деңгээлинин байып-артылышына бирдей өлчөмдө өбөлгө боло бербейт. Бүгүнкү күндө чоңдордун билим алуусу бул билим берүүнүн кандайдыр экинчи этабы сыяктуу. Эмгектене турган убактын алдында алынган билим менен өндүрүп чыгаруу ишмердүүлүгүндө алектенген адамдардын билиминин ортосунда төмөндөгүлөрдөн көз карандылыкта туруктуу байланыштар түзүлөт: чоңдордун билим алуусундагы иштин коюлушунан жалпы билим берүүчүлүк жана кесиптик даярдоонун мурдараак өтүлгөн этаптарынын социалдык кайтарымы көз каранды. Илимий адабияттарда билим берүүнүн экинчи этабын белгилөөдө баарыга айкын терминологиялык ажырымдар жашап келет. Авторлордун кайсы бирлери аларды *экинчилик*, башкалары – *кошумчалык*, ...*үчүнчүлөрү* – *постбазалык* деп аташат. Бул түшүнүктөрдүн ичинен көбүрөөк жалпы болуп экинчилик билим берүү түшүнүгү эсептелинет. Чоңдордун

билим алуусунун экинчилигинен келип чыгып, А.П.Владиславлевдин «Үзгүлтүксүз билим берүү. Проблемалар жана перспективалар» деген китебинде анын үч функциясы бөлүнүп көрсөтүлөт жана баяндалып жазылат: 1) *компенсатордук* – чоңдорго билим берүү функциясы адамга балалык курагында кайсы бир себептер менен албай калганынын ордун толтуруу мүмкүнчүлүгүн берет; 2) *адаптациялык* функция индивиддин өзгөрүүдөгү дүйнөгө карата дайыма ыңгайлашуусунан көрүнөт; 3) *өнүктүрүүчү* функция инсандын чыгармачылык күч кудатынын үзгүлтүксүз байып турушунан көрүнөт.

Ар башка тарыхый этаптардагы компенсатордук, адаптациялык жана өнүктүрүүчү функциялардын мазмунундагы айырмачылыктар көргөзмөлүү коомдук эң бир маанилүү керектөөлөрдүн мүнөзү аркылуу каралат, булардын канааттандырылышына жооптуу катары окуу жайлары каралат, мындагы ишмердүүлүктө функциялардын ар бири үстөмдүк маанилүүлүккө ээлик кылат. Качан билим берүү компенсатордук функцияны аткарганында, окуу ишмердүүлүгүнүн субъекти коомдун башка мүчөлөрү буга чейин ээлик кылып келген билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өзүнө алууга жетишет. Мында ал өзүнүн курбулаштарын кубалап жетүү абалы сыяктуу. Адаптациялоочу функцияда билим берүүнүн түздөн-түз максаты болуп индивиддин коомдук болумуштун өзгөрүп туруучу шарттарына ыңгайлашуусу, өндүрүштүк жана дагы башка жамааттардын мүчөлөрүн, жалпы эле коомдун мүчөлөрүн жумушчу күчү катары натыйжалуу аракеттенүү жөндөмдүүлүгүн калыбына келтирүү чыгат.

Адепки эки функция – компенсатордук жана адаптациялоочу – чоңдордун азыркы заманбап шарттардагы билим алуусунун милдеттеринин айрым гана бөлүгүн чагылдырат. Таза түрүндө алар өткөндүн чаңында калган же мындайынан, тигиндейинен алганда да, перспективада инсандын бүтүндүк өнүгүүсүн камсыз кылууга жөндөмдүү мекемелерге орун бошотууга тийиш болгон мекемелер үчүн мүнөздүү.

Ошол эле учурда биз үзгүлтүксүз билим берүүнүн транзиттик мезгилдеги адаптациялоочу функциясынын маанисин белгилеп кетпей коё албайбыз, социалдык экономикалык кырдаал кесиптин айрым бир бөлүгү же толук алмашуусунун зарылдыгын айтып турганда адамга эмгектин жаңы шарттарына, жаңы өндүрүштүк мамилелерге көнүгүүгө (адаптацияланууга) туура келет. Мисалы, рыноктук мамилелерге өтүүдө кошумча билим берүү эсебинде бүт бири да калбай экономикалык, юридикалык жана компьютердик билиминин болушу зарылдыгы алдыга коюлган. Кайрадан даярдоонун жана адистикти

көтөрүүнүн ар түрдүү борборлорун жана институттардын популярдуулугу мына ушундан улам. Экинчилик (чондордун) билим берүүнүн бир түрү болуп кошумча билим берүү жана базалыктан кийинки билим берүү эсептелинет, булардын ар бири өзүнүн сапаттык бөтөнчөлүктөрүнө ээ. Кошумча билим берүү көбүнчө тар кесиптик мүнөздү алып жүрөт жана кызматкерди алдыга кадам таштаган техниканын жана өндүрүп чыгаруу технологияларынын талаптарынын деңгээлине чейин кошумчалап окутууну же болбосо бул же тигил кесиптин, адистиктин жоюлушуна байланыштуу аны кайрадан окутууну алдына өзүнүн милдети катары коёт. Бул типтеги билим берүүнүн мазмуну өндүрүштүк-техникалык зарылдык аркылуу аныкталат. Ал адамды жумушчу күчү катары өркүндөтүүгө багытталган, бирок анын инсандыгын бардык тарабынан бүтүндүктө, гармониялуу жана уланмалуулукта өнүктүрүүнү камсыз кылууга жөндөмсүз.

Экинчилик билим берүүнүн сапаттык жагынан башка бир түрү катары базалыктан кийинки билим берүү чыгат. «Базалыктан кийинки» термини билим берүү адистигинин инсандыгын калыптандыруудагы эки башкы этаптарынын ортосундагы биринен экинчисине өтүүчүлүк учурларын каттоого алат. Базалыктан кийинки билим берүүнүн айырмалоочу белгилери болуп, төмөндөгү мүнөздөмөлөр эсептелишет: 1) анын мазмуну милдеттүү түрдө мурдагы билим берүү мезгили менен байланышат; 2) өздөштүрүлүүгө тийиш болгон билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн татаалдашуусу өсөт; 3) жеке адамдын окуулук жана коомдук-практикалык ишмердүүлүгү инсанды андан ары өнүктүрүүнүн бүтүндүк процессине (жалпы орто билим берүү, бакалавриат, магистратура, аспирантура, адистикти жогорулатуу институту, докторантура) интеграцияланат.

Үзүлтүксүздүк принциби инсанды дегеле окуунун башталышынан тартып андан ары окутуунун милдеттүү шарты катары түптөлөт. Ушунда үзгүлтүксүз билим берүү системасынын баштапкы чегин аныктоо абдан эле оор. Е.В.Калининдин пикирине ылайык, «ал болочок ата-энелерди даярдоо жана окутуу жолу менен адамдын төрөлгөнүнө чейин эле башталуусу керек». Азыркы учурда заманбап үзгүлтүксүз билим берүү системасынын жогорку тепкичи болуп, докторантура эсептелинет. Эгер илимий-педагогикалык кадрларды даярдоонун бул формасын алардын аттестацияланыш позициясынан карай турган болсок, анда бул жөндүү. Үзгүлтүксүз билим берүүнүн процесс катары маселесине келсек, мында билим берүүнүн деңгээли, окутуунун түрү, интенсивдүүлүгү жана багытталгандыгы коомдун ар бир мүчөсүнүн мүмкүнчүлүктөрү жана каалоолору менен аныкталат.

Мисалы, Британдык ачык университетте 1989-жылы 92 жаш курактагы студент аял окуган. Белгилеп кетүү керек, белгилүү бир этаптарда билим берүүнүн үзгүлтүксүздүгү адамдын социалдык ролунун өзгөрүүсүнүн (карьеранын, коомдогу абалынын жогорулашы ж.б.) ордун толуктап турат, ошол эле маалда бош убактыны пайдалануунун маанилүү каражаты катары кызмат кылат ж.б. Андыктан үзгүлтүксүз билим берүүнүн эң бир маанилүү элементи болуп өз алдынча билим алуу жана бул үчүн зарыл шарттар, мисалы, кайсы гана учурда болбосун, мамлекеттик же мамлекеттик эмес жана формалдуу эмес окуу жайларынын кызматынан пайдалануу мүмкүндүгү эсептелинет. Мында, үзгүлтүксүз билим берүүнүн бүтүндүк системасын, биринчиден, коомдук жана жекече керектөөлөрдөн чыгып, коомдун ар бир мүчөсүнүн жалпы билим берүүчү, табигый илимий жана атайын окуу предметтерин үйрөнүүнүн туруктуу мүмкүнчүлүктөрүн сунуштоо катары; экинчиден, билим берүүнүн өз ара органикалык жактан байланышкан жана окутуудагы кийинкиге өтүүчүлүктү камсыз кылуучу динамикалуу өнүгүүдөгү бөлүмдөрүнүн жыйындысы катары; үчүнчүдөн, айрым жарандар кандай болсо, так эле ошондой коомдук өндүрүштүн экономикалык жана социалдык кызыкчылыктын негизинде эл чарбасынын реалдуу адистик күч кубатын туруктуу жогорулатууга өбөлгө түзүүчү рычагдардын жана стимулдардын комплекси катары караган ылайык. Мына ошондо гана, үзгүлтүксүз билим берүү идеясы болушунча көбүрөөк жалпы түрүндө билим берүү процессинин вертикалдык структурасын иретке салуудагы бышып жетилген коомдук муктаждыкты жана билим берүүнү жаңы элементтер менен акырына жеткирип курууну чагылдырып турат. Анын жогоруга кеткен тепкичтери аркылуу ырааттуулукта алга жылуу менен, адам баласынын прогрессивдүү тажрыйбасын өздөштүрүү менен гана (жалпы билим берүүчү мектептегидей болуп) чектелбестен, ошондой эле өз жеке салымы менен аны байытуу жөндөмдүүлүгүнө (базалыктан кийин, кошумча, экинчилик билим алуу) ээ болушу керек. Инсандын чыгармачылык потенциалын андан ары өнүктүрүү үзгүлтүксүз билим берүүнүн теориясындагы жана практикасындагы эң башкысы болуп эсептелинет.

6.2. Үзгүлтүксүз билим берүү процессин куруунун принциптери

Үзгүлтүксүз билим берүүнүн социалдык натыйжалуу системасынын башкы белгиси – адамды бирдиктүү, бүтүндүк билим берүү процесси менен эмгектик жана коомдук ишмердүүлүккө базалык жана андан кийинки даярдоонун жуурулушуп кошулуусу. Үзгүлтүксүз билим берүү принцибинин маңызы мына ушунда камтылган. Үзгүлтүксүз билим берүүнү көбүрөөк же азыраак толук жана бүтүндүктө мүнөздөө үчүн, анын курулушунун негизги принциптерин бөлүп көрсөтүүгө болот: 1) үзгүлтүксүздүк, 2) алдыга умтулуучулук, 3) пландуулук, 4) интеграциялангандык, 5) бири-бирине өтүүчүлүк, 6) өз алдынча билим алуу.

Үзгүлтүксүздүк принциби бул системанын негизги маңызын түзүп турат, буга себеп болуп жогоруда баяндалган айрым элементтерден туруучу билим берүүчүлүк системанын бүтүндүгү камсыз кылынат.

Буларга удаа келчү принциптер болуп анын мазмунун этап-этабы менен конкреттештирүүнүн баскычтары эсептелинет жана иерархиялык уланмалуулукта проблеманын негизги кырлары ачып берилет.

Алдыга умтулуучулук принциби билим берүү процессинин адамдын социалдык, жарандык жана кесиптик жетилүүсүнүн бир тепкичинен башкасына, көбүрөөк бийигине карай ырааттуу кыймылын камсыз кылуучу жогорулап жылуу мүнөзүн карайт. Бул принцип үзгүлтүксүздүк принциби менен байланыштуу жана инсанды өнүктүрүүдөгү алдыга умтулуучулукту, өздөштүрүүгө багышталган билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн ырааттуулукта өсүп туруучу татаалдыгын көңүлгө алат. Дидактикалык принциптердин системасы окуучунун инсандыгын өнүктүрүүнүн жогорулап жылуу мүнөзүн камсыз кылат. Андыктан көп нерселер жалпы билим берүүчүлүк жана кесиптик мектептин ортосундагы бири-бирине өтүүчүлүк байланышты күчөтүү үчүн жасалат. Реалдуу алганда алдыга умтулуучулук билим берүүнүн баштапкы этаптарында, б.а., мектепте гана орун алат, андыктан азыркы заманбап үзгүлтүксүз билим берүү системасынын милдети базалык жана базалыктан кийинки билим берүүнүн алдыга умтулуучулугун камсыз кылууда турат. Билим берүүнүн алдыга умтулуучулук принцибине негизденген жаңы стратегияга өтүүнүн маңызы инсанга билим берүүнүн жаңы, ага удаа келчү этабын өздөштүрүүдөгү активдештирүү проблемасы катары түшүнүлөт.

Пландуулук – бул үзгүлтүксүз билим берүүнүн үчүнчү принциби жана билим берүүчүлүк процесстин алдыга умтулуучулугуна же

тишүүнүн башкы шарты. Ушул принципке ылайык, мезгил-мезгили менен аракетке келтирилип туруучу, эмгек ишмердүүлүгүнөн ажыратылып же ажыратуусуз кесиптик окууга мыйзамдаштырылган эреже болуп калат. Мында биз билим берүүнүн таза прагматикалык багытталгандыгы – кызматкерлердин квалификациясын өнүгүүдөгү техниканын жана технологиянын талаптарынын деңгээлинде кармап калуу менен иш алып барабыз жана ушуну менен алардын экономикалык жактан натыйжалуу өндүрүштүк ишмердүүлүккө карата жөндөмдүүлүгүн сактап калабыз.

Коом жана анын билим берүүчү структуралары азырынча акырына дейре бышып жетиле элек илимий-практикалык муктаждыктарга өз убагында туура жооп берип турушу керек, ошол эле учурда ал тарыхый өнүгүүнүн объективдүү логикасынын көрсөткөнүнө ылайык милдеттүү түрдө өзү тууралуу билдирип туруусу зарыл. Демек, үзгүлтүксүз билим берүүнүн алдыга умтулуучулук принцибин ишке ашыруунун эң башкы шарттарынын бири болуп «адамдык элементти», б.а., өндүрүп чыгаруучу күчтөрдү алардын материалдык-техникалык элементине байланышта алдыга өстүрүп өнүктүрүү эсептелинет. Тарбиялоо системасы эгер ал кесиптик ишмердүүлүктүн технологиялык мазмунундагы болуп жаткан өзгөрүүлөрдүн артынан жөн гана үлгүрүп калуу менен чектелбей, окутуунун мазмуну келечектүү муктаждыктарды эсепке алуу менен алардан өсүп кете ала турган болсо, коомдук эмгектин натыйжалуулугун жогорулатууга ийгиликтүү жана максималдуу өбөлгө боло алат. Жумушчу кадрларын даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу проблемасы эгер аны үзгүлтүксүз билим берүүнүн позициясынан карасак, алдыга өсүп билим берүүнү түзүүнүн, б.а., ЖОЖдо технологиялык процесстер жана техникалык конструкциялар үйрөнүлгөн ушундайча окутууну камсыз кылуунун проблемасы катары көрүнөт, булар так ушул маалда тажрыйбалык өндүрүп чыгаруу өсүү баскычынан али чыга элек болот.

Интегративдүүлүк принциби – билим берүүчүлүк процесстин жогорулоо сызыгы боюнча үзгүлтүксүз өнүгүүдөгү пландык башталышты киргизүүнү жана, бул базалык даярдыктын жөнөкөй гана кошундусу эмес, алардын интегралдык бүтүндүгүн көңүлгө алат. Билим берүүчүлүк процесстин интеграциясынын маани-маңызы билим берүүнүн ар түрдүү баскычтарынын ортосундагы жалпы жана жекече окуу-тарбиялык милдеттерди оптималдуу бөлүштүрүүдө турат.

Интегративдүүлүк принциби боюнча курулган ЖОЖдук билим берүү структурасы негизги элемент катары чыгат, мында болочок кесиптик ишмердүүлүктүн өнүмдөрү бышып жетилет. Акыл жана күч

эмгегинин ортосундагы айырмачылыктардын андан ары карай жоюлуусу менен кызматкерлерди кесиптик даярдоо жана алардын жалпы эле билиминин ортосундагы орун алып келген айырмачылыктар да жоюла баштайт, бул фундаменталдык, дүйнөгө көз караштык билимдердин колдонмолуу практикалык билгичтиктер, көндүмдөр менен сарамжалдуу айкалышуусунун зарылдыгын алдыга жылдырат. Ушуну менен катар адамдын жекече жөндөмдүүлүктөрүн жана коомдун кызыкчылыктарын көңүлгө алуу менен адистештирүүнү тереңдетүү жүрөт.

Интегративдүүлүк принциптерин ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн жогорку билим берүү системасында окутулуучу интегративдик курстардын проблемаларын чечүү максатка ылайыктуу. Мисалы, болочок кесиптик статусунан көз карандысыздыкта бардык студенттер ЖОЖдук даярдоонун биринчи деңгээлинде илимдин ар башка тармактарынын – социалдык предметтердин, кибернетиканын, табият таануунун, тилдердин жана башка предметтердин жалпы илимий, фундаменталдык билимдерин алышат.

Бири-бирине өтүүчүлүк принциби билим берүү процессинин үзгүлтүксүздүгүнө, алдыга умтулуучулугуна, пландуулугуна жана интегративдүүлүгүнө жетишүүнүн зарыл шарты болуп эсептелинет. Бири-бирине өтүүчүлүк принцибин ишке ашыруу – билим берүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуудагы каражаттарды үнөмдөөнү жана кыйла кыска мөөнөттө кызматкерлерди сапаттуу даярдоону камсыз кылуучу эң бир маанилүү фактору. Бири-бирине өтүүчүлүк ар бир басып өтүлгөн этаптарда жетишилгенди максималдуу пайдаланууну көңүлгө алат. Бул үчүн предмет аралык байланыштарды, айрым дисциплиналарды, бөлүмдөрдү жана темаларды үйрөнүүнүн ырааттуулугун ишке ашыруу, жалпы теориялык билимдердин, атайын жана колдонмолуу дисциплиналардын мазмунундагы сарамжалдуу өз ара катышы эмгектик операцияларды өздөштүрүүдөгү этаптуулук талап кылынат. Белгилеп кетүүчү нерсе, үзгүлтүксүз билим берүү системасында бири-бирине өтүүчүлүк принцибинин мааниси сезилерлик өсөт. Азыркы күндө мектептеги жалпы билим берүүчүлүк даярдоодо жана колледждердеги андан аркы кесиптик окутуунун ортосундагы бири-бирине өтүүчүлүккө жетишүүдө кыйынчылыктар келип чыгууда. Бул принциптин негизги дайындалышы болуп билим берүүнүн бир тепкичинен башкасына жумшак, табигый түрдө өтүүсүн камсыз кылуу эсептелинет, бул туурасынан бири-бирин түз өтүүчүлүктү менен катар (предмет аралык жана ички предметтик байланыштар, жалпы жана атайын билим берүүнүн байланышы) тигинен бири-бирине

өтүүчүлүктү – окуу ишмердүүлүгүнүн ырааттуулукта өсүп туруучу татаалдыгын жана үзгүлтүксүз билим берүү системасындагы билим берүүнүн мазмунун жүзөгө ашырууну көңүлгө алат.

Өз алдынча билим алуу принциби – бул үзгүлтүксүз билим берүүнүн бешинчи принциби. Анын мааниси көбүнчө апыртып көрсөтүлөт, андан да ушунчалык даражага чейин дейсиң, ага үзгүлтүксүз билим берүүнүн идеяларын практикалык жактан ишке ашырууда дээрлик чечүүчү роль ойнойт.

Өз алдынчалуу билим алуу атайын уюштурулган окутуунун дискреттүү улануучу тепкичтеринин ортосундагы байланыштыруучу, билим берүүчүлүк процеске үзгүлтүккө учурабоочу, жогорулап жылуучу, бүтүндүк-жыйынтыктоочу мүнөз берүүчү бөлүм катары каралат. Билим берүүнүн заманбап этабы өз алдынча билим алууга эмне жаңыны тартууларын көрүү маанилүү өз алдынча билим алуунун мааниси канчалык салмактуу болсо, атайын билим берип окутуунун этаптарынын ортосундагы убактылуу ажырымдар ошончолук узакка созулат өз алдынча билим алуу билим алуучулук жана кесиптик даярдыгынын деңгээлин көтөрүүнү өндүрүштүк ишмердүүлүк менен айкалыштыруучу же кезектештирүүчү адамдардын окуу ишмердүүлүгүнүн мүнөздүү өзгөчөлүгү болуп эсептелинет. Билим берүүчүлүк процесстин бөлүмү байланыштыруучу тепкичи эсебинде чыгуу менен ал бир эле учурда коомдун мүчөлөрүнүн окуулук, эмгектик жана коомдук ишмердүүлүгүн бирдиктүү бүтүндүккө интеграциялайт.

6.3. ЖОЖдун үзгүлтүксүз билим берүү системасындагы орду жана ролу

Белгилеп кеткендей, үзгүлтүксүз билим берүү акырындык менен татаалдашуучу билим берүү системасы катары көрүнөт, анын структурасына мектепке чейинки тарбия, жалпы орто, кесиптик-техникалык, атайын орто, жогорку билим, магистратура, аспирантура, докторантура, квалификацияны жогорулатуу жана кадрларды кайра даярдоо кирет.

Сөзсүз түрдө бул системанын ар бир өз алдынчалуу бөлүмү анын коомдогу ролу, ошондой эле окутуунун буга чейинки жана ага удаа келчү тепкичтерине байланышы, окутуунун сапатына карата өзгөрүүдөгү талаптар менен шартталган өз алдынча милдеттерине ээ. Ошол эле маалда бөлүмдөрдүн ар бири салыштырмалуу окутууну бүткөндүгүн камсыз кылышы жана бүтүрүүчүлөрдүн аттестациясы менен жыйынтыкталышы керек.

Жогорку окуу жайлары жалпы билим берүүчү мектеп менен дипломдон кийинки билим алуунун ортосундагы өткөөл абалды (базалыктан кийинки, кошумча) ээлеп турат. Андыктан жогорку мектепти кайра куруунун натыйжалары анын эл чарбасы, илимди өнүктүрүү үчүн жогорку квалификациялуу адистерди даярдоо ишине кошкон салымынын өлчөмүнөн гана эмес, ошондой эле олуттуу даражада бүтүндөй билим берүү реформаларынын ийгиликтерин аныктаганынан да көрүнөт. Бул үзгүлтүксүз билим берүү системасында жогорку мектептин интеграциялоочу функциясы улам чоң мааниге ээ боло баштаарын билдирет. Жогорку мектептин интеграциялоочу ролу бүткүл билим берүү системасында көзөмөл астында турат жана бул анын билим берүү системасынын башка бөлүмдөрү менен байланышын ЖОЖдор тарабынан аткарылуучу спецификалык функцияларын ачуу максатында анализдөөдөн өткөрүүгө милдеттендирет.

Жогорку мектеп коомдун жашоо ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүнө ар тараптуу таасирин тийгизет. Көбүрөөк көрсөтмөлүү болуп бул эл чарбасынын квалификациялык потенциалын өндүрүп чыгаруу ишинде жана элге билим берүүнүн башка бөлүмдөрүнүн иштөөсүн педагогикалык жана илимий-педагогикалык кадрларды даярдоо, илимдин ар башка тармактары боюнча илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү жолу менен ошондой эле окуу китептерин, окуу-методикалык басылмаларды даярдоону камсыз кылуудан көрүнөт.

Бирок анткен менен жогорку мектептин үзгүлтүксүз билим берүү системасындагы эң бир башкы социалдык функциясы ал өзүнүн кадрларды даярдап чыгаруучу катары ролун канчалык сапаттуу аткарып жаткандыгы, окумуштуулардын илимий-техникалык прогресси өнүктүрүүгө кошкон салымы, жаштарды интеллектуалдаштыруу коэффициентинин көрсөткүчтөрү (ЖИК) ж.б. менен аныкталат.

Жогорку мектептин азыркы заманбап этаптагы актуалдуу милдеттеринин ичинен ошондой эле ЖОЖдо окугандардын контингентин таап чыгуунун психологиялык-педагогикалык проблемаларын бөлүп көрсөтүүгө болот. Бул милдеттин чечилиши адистештирилген мектептерди, айрым предметтерди тереңдетип үйрөтүү класстарын түзүү жолу менен, ошондой эле ЖОЖдордун алдында бардык окуучулар үчүн жеткилең мектептерди, лицейлерди уюштуруу аркылуу жүзөгө ашырылат. Бул ЖОЖдорго өздөрүнүн кесиптик жактан багыт алган абитуриенттерин табууга, демек адистерди даярдоонун сапатын жогорулатууга жардам берет. ЖОЖдордун жөндөмдүү, таланттуу жаштарды окутуунун ЖОЖдукка чейинки формаларында тандоого багыт алуу адистерди даярдоонун профилине ылайык келет жана студент-

тердин арасында иргеп алууну ийгиликтүү жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Азыркы учурда бул үчүн бир нече жолдор бар: студенттерди окутуунун жекече пландарына которуу, окутуу мөөнөтүн бир жылга узартуу, окуусун аяктоо үчүн ата мекендик кандай болсо, так эле ошондой чет өлкөлүк жетектөөчү ЖОЖдорго жөнөтүү. Практика көрсөткөндөй, жөндөмдүү студенттер канчалык көп болсо, ЖОЖдон кийинки окугандардын контингентин түзүүдө тандоого, б.а., андан ары билим алуу үчүн магистратурага жана аспирантурага тапшырууга талапкерлерди иргеп алууга мүмкүнчүлүк ошончолук чоң болот.

Үзгүлтүксүз билим берүү системасынын толук кандуу бөлүмдөрү болуп көбүрөөк жөндөмдүү адистердин жана илимий кызматкерлердин эсебинен жогорку квалификациялуу илимий жана илимий-педагогикалык кадрларды даярдоочу аспирантура жана докторантура эсептелишет. Илимий-педагогикалык кадрларды даярдоонун жанаша формалары болуп изденүүчүлүк, ошондой эле илимдин кандидаттарынын докторлук диссертацияларын бүткөрүү жана коргоо үчүн ЖОЖго же илимий мекемеге бекитүү эсептелинет.

Жогорку мектептин үзгүлтүксүз билим берүү системасына таасири анын көп максаттуу ишмердүүлүгүнүн башка багыттары менен өз ара байланыштуу. Андыктан жогорку мектептин жалпы мүмкүнчүлүктөрүн, анын коомдун социалдык-экономикалык потенциалындагы ордун аныктоо анын жогорку квалификациялуу адистерди даярдоого кошкон салымын таап чыгуу эле эмес, ошондой эле башка социомаданий милдеттерди чечүү үчүн да зарыл. Илимий-педагогикалык кадрлар, ошондой эле илимий тейлөөдө алектенген кызматкерлер, ЖОЖдордун эксперименталдык, илимий-лабораториялык базалары, ЖОЖдук илимдин жетишкендиктерин чагылдыруучу илимий-педагогикалык маалымат өлкөнүн илимий-техникалык потенциалынын олуттуу бөлүгүн түзүп турушат. Мисалы, бардык докторлордун жана кандидаттардын дээрлик жарымы жогорку мектепте иштешет.

Жогорку мектеп өлкөнүн социалдык-экономикалык күч кубатын түзүүгө жогорку квалификациялуу кадрларды даярдап чыгаруу, коомдук өндүрүштүн бардык чөйрөлөрү үчүн илимий-изилдөөчүлүк жумуштарды аткаруу, калктын билим алууга, маданиятка жана илимге карата социалдык муктаждыктарын канааттандыруу жолу менен катышат. Демек, жогорку мектеп материалдык өндүрүштөгү жана өндүрүштүк инфраструктурадагы (жетектөөчү кызматкерлер, ИТК, бухгалтерлик кадрлар, материалдык-техникалык жактан жабдуу кызматкерлери, мамкызматчылар ж.б.) ишмердүүлүктүн бардык түрлөрү үчүн кадрларды даярдап чыгарат жана мына ушунусу менен

өндүрүштүк күч кубатын арттырышат жана квалификациялуу кесиптик ишмердүүлүк үчүн шарттарды түзөт. ЖОЖдордун материалдык базасы ар түрдүү илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү үчүн пайдаланылат. ЖОЖдордо эмгектенген окутуучулардын олуттуу бөлүгү түздөн-түз илимий ишмердүүлүккө тартылат. Илимий-педагогикалык кадрлар ар түрдүү комиссияларда, илимий конференцияларда катышышат. Мына ушундайча жогорку мектеп өлкөнүн илимий-техникалык күч-кубатын бекемдөөгө жана үзгүлтүксүз билим берүү процессин камсыз кылууга түздөн-түз таасирин тийгизет.

6.4. Адистикти жогорулатуу үзгүлтүксүз билим берүүнүн бөлүгү катары

Үзгүлтүксүз билим берүүнүн сапаттык мүнөздөмөлөрү коомдук өндүрүштүн кызматкерлери үчүн багышталган жана балалык-өспүрүмдүк билим берүүнүн структурасында окшошпогон адистешкен окуу жайларынын пайда болушу жана кеңири таркатылышы менен байланышкан. Буга адистикти жогорулатуучу курстар жана институттар, алдыңкы тажрыйбанын мектептери, кадрларды өркүндөтүү жана кайра даярдоо институттары ж.б. кирет. Биздин мисалыбызда мурдараак калыптанган билим берүү системасы жаңы кабаттар менен толукталып курула баштаган сыяктуу, аларда чоңдордун билим алуусу үчүн ар башка деңгээлдеги окуу жайлары жайгашышат.

Эгер чоңдордун компенсатордук билим алуусу балалык-өспүрүмдүк билим алуунун жөнөкөй модификациясы (кечки сырттан окутуучу жалпы билим берүүчүлүк мектептер) катары, көрүнүп жана контингенттин бөтөнчөлүктөрүн эсепке алуу негизинде анчалык маанилүү эмес четтөөлөрү менен дээрлик толук түрдө анын уюштуруучулук формаларынын алкактарында институтташтырылат, мында адистиги жогорулатуу системасы өндүрүштүк ишмердүүлүктүн ар түрдүү чөйрөлөрүндө алектенүүчү чоң адамдарды окутуу менен шартталган өзүнүн атайын уюштуруучулук билим берүүчүлүк проблемаларына ээ. Баарыдан мурда чоңдордун билим алуусу экинчи, адамдын инсандык күч кубатын алдыга умтулуп өнүктүрүүнүн сапаттык жаңы этабы болуп эсептелинет.

Белгилей кетүүчү маанилүү нерсе – үзгүлтүксүз билим берүү концепциясы кызматкердин кесиптик потенциалын бир жолу жана өмүрү өткүчө кылып түзүп коюу мүмкүн эместигинен келип чыгат. Ал инсандын кесиптик калыптанышынын жыйынтыкталышын анын эмгектик ишмердүүлүгүнүн башталыш учуру менен кескин байла-

ныштырбайт жана базалык билим алуунун этабында билим берүүчүлүк процесстин түпкү максаттарына жетишүүнү көңүлгө түйүп албайт. Үзгүлтүксүз билим берүү концепциясы жогорку адистиктери кадрларды даярдоо процессин эмгектик ишмердүүлүк мезгилин да камтуучу, ырааттуулукта жогору көтөрүлүүчү процесс катары карайт. Чоң адамдын жашоодогу экономикалык зарылдык жана ИТПны өнүктүрүүнүн объективдүү керектөөлөрүнөн улам келип чыккан окуу жана эмгектик ишмердүүлүгүнүн кезектешүүсү үзгүлтүксүз билим берүүнүн негизги шарты болуп эсептелинет. Эгер чоңдордун билим алуусуна кошумча билим алуу катары карай турган болсок, анда башкы максат катары кызматкердин анын жумуш ордундагы өзгөргөн талаптарга карата адаптацияланышын таануу ылайык болот, себеби кошумча билим алуу өзүнүн мазмунунда мурда ээ болгон билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө кошумчалануу, кызматкердин өзүндөгү кесиптик күч кубатын андан ары өнүктүрүлүшү эсебинде болушу керек.

Чоңдордун кошумча билим алуусуна карата башкы талаптардын бири болуп анын алдыга озуу мүнөзү эсептелинет, ал объективдүү социалдык заказдан жана илимий-техникалык прогресстин адам факторуна карата мамилесине байланыштуу жүрөт өзүнүн алдыга озуу мүнөзүнөн улам базалыктан кийинки (дипломдон кийинки) билим алуу экономикалык жана социалдык натыйжалуулук өзүнө ийгиликтүү айкалыштырууга жана органикалык жактан бириктирүүгө жөндөмдүү. Алдыга озуучу кесиптик билими бар кызматкер эмгектин заманбап жабдыктарынын жана каражаттарынын мүмкүнчүлүктөрүнүн диапазонун кыйла натыйжалуу пайдаланат. Ал аткаруу жагынан кыймылдуу, эмгектин өндүрүмдүүлүгүн төмөндөтпөй бир операциядан башкасына өтүүгө жөндөмдүү, эмгектик операциялардын мүнөзүндөгү өзгөрүүлөрдө өзүн жоготуп, алдастап калбайт. Илимий-педагогикалык кадрларга келсек, убагы менен өзүнүн адистигин жогорулаткан же алдыга озуучу кесиптик билим берүү менен алектенген адистер илимий-техникалык прогресстин өзгөрүүдөгү шарттарына мыкты жана эртерээк даярданган болушат. Мындай ишмердүүлүктөн экономикалык жана билим берүүчүлүк натыйжа жогору, себеби окутуучулар көп маалыматтуу, ал эми алардын кесиптик компотенттүүлүгү абдан жогору.

Адистердин квалификациясын жогорулатуу боюнча азыркы заманбап билим берүү ар кыл түрдүү ведомстволук мекемелерде топтоштурулган, анын бирдиктүү башкаруу борбору жана методикалык колдонмосу жок, бул ушул тармактагы бирдиктүү, максатка багытталган саясаттын жүзөгө ашырылышын кыйындатат. Кошумча билим

берүү мекемелеринин эл чарбачылыгы ишканалары менен тыгыз байланышынын айрым терс натыйжалары да жок эмес, бул окуу процессинин тар, жалаң практикалык өндүрүштүк-техникалык милдеттерди чечүүгө багыт алгандыгынан көрүнөт.

Ведомстволук ажырымдыктардын шарттарында чоңдордун билим алуусу жана аны өркүндөтүү процесси кыйла өлчөмдө башаламандык мүнөздү алып жүрөт, белгилүү бир максатка багытталбаган жана бирдиктүү генералдык планга баш ийдирилген эмес. Кошумча окутуу (квалификацияны жогорулатуу системасы) практикасында үзгүлтүксүз билим берүү концепциясынын жалпы талаптарын толук көңүлгө албоо билим берүүчүлүк процесстин бөлүнүп-жарылышына, билим берүүнүн ар башка тепкичтеринин ортосундагы бири-бирине өтүүчүлүктүн бузулушуна алып келет.

Адистикти жогорулатуу жана кадрларды кайра даярдоо системасынын структурасы жетиштүү татаал. Ал узак убакыт бою коомдук өндүрүштө иштеген бардык категорияларды камтууга, айрым тармактардагы билимдердин жетишсиздигин жоюуга умтулуу менен тармактар аралык жана ведомстволук мамилелердин таасири астында түзүлүп калыптанган. Андыктан системаны өнүктүрүү айрым-айрым багыттар боюнча жүрүүдө. Биринчиден, бул окуу жайларында (бөлүмдөрдө) жетекчи кызматкерлердин жана адистердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо; экинчиден, адистердин экономикалык жана илимий-техникалык билимдерин дайыма жаңылоону жана толуктоону камсыз кылуучу үзгүлтүксүз өндүрүштүк-экономикалык окутуу, кызматкерлердин кесиптик чеберчиликтерин жогорулатуу; үчүнчүдөн, укук, медицина, эсептөөчү техниканы пайдалануу ж.б. тармактарда эмгектенген адистерди максаттуу окутууну уюштуруу.

Кадрлардын адистигин жогорулатуунун жана кайра даярдоонун саналып өтүлгөн багыттарынын ар бири белгилүү бир өз алдынчалыкка жана автономияга ээ. Ошол эле учурда акыркы эки багыт кызматкерлердин бардык категорияларын камтый алат, же болбосо бул же тигил даражада билим берүү системасынын бардык бөлүмдөрүндө катышат.

Үзгүлтүксүз билим берүү системасын түзүүчүлөрдүн айрымдары негизинен калктын ар кыл түрдүү маданий-билим берүүчүлүк муктаждыктарын жана суроо-талаптарын канааттандырууга багытталган. Бул – жалпы билим берүүчүлүк билимдерди алуу жана толуктоо, булар инсандын кесиптик калыптануусу менен түздөн-түз байланышпоосу же коомдук өндүрүштө колдонуу үчүн дайындалбашы ыкты-

мал. Мисалы, чет тилдерин үйрөнүү, компьютерде иштөө көндүмдөрүн алуу ж.б.

Ушунун баары билим берүүнүн үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылуу үчүн окуу жайларынын белгилүү бир системасы керек экени тууралуу айтып турат. Учурдагы билим берүү системасы ушул жашап келген абалында бүгүнкү күндө бул милдетти бүткүл көлөмүндө талаптагыдай аткарууга мүмкүнчүлүгү жетпейт. Билим берүүчүлүк процесстин формасы өзүнүн дайым татаалдашуудагы мазмунуна максималдуу дал келүүсүнө жетишүү үчүн, билим берүү системасын эки башкы багыт: аракеттеги окуу жайларын бүгүнкү күндүн талаптарына ылайык жаңы бөлүмдөр менен толуктап куруу жана кайрадан өзгөртүп түзүү боюнча уюштуруучулук иштесин өркүндөтүүнү жүргүзүү зарыл.

Адистикти жогорулатуу жана кайра даярдоо системасы үзгүлтүксүз билим берүү системасынын курамдык бөлүгү катары каралып келет жана аны андан ары өнүктүрүү билим берүү системасын түзүүчү бардык бөлүмдөр менен тыгыз өз ара байланышта жүзөгө ашырылуусу керек. Жыйынтыктап айтсак, үзгүлтүксүз билим берүү системасы денелик жана психологиялык абалынын өзгөчөлүктөрүн, жаңы билимдерди алууга карата жөндөмдүүлүктөрүн, даярдыктарын жана да аларды социалдык-экономикалык прогресстин талаптарына ылайык коомдук өндүрүштө ишке киргизүү мүмкүнчүлүктөрүн эсепке алуу менен, инсанды өнүктүрүүнүн үзгүлтүксүз процессинин негизи болуп калышы керек.

Өз алдынча иштөө үчүн суроолор:

1. Үзгүлтүксүз билим берүүнүн функциялары?
2. Үзгүлтүксүз билим берүүнүн сапаттык мүнөздөмөлөрүн аныктагыла?
3. Үзгүлтүксүз билим берүүнүн проблемалары боюнча пикир алмашкыла?
4. Адистикти жогорулатуу жана кадрларды кайра даярдоо системасынын структурасы айтып бергиле?
5. Адаптациялоочу функциянын милдеттерин аныктагыла?
6. Үзгүлтүксүз билим берүүнүн принциптери?
7. Тема боюнча кызыктуу суроолорду түзгүлө.
8. Тема боюнча пикир алмашкыла.

Сунушталган адабияттар:

1. Алферов С.Ю. Непрерывное образование: опыт развитых стран [Текст] / С.Ю. Алферов. Советская педагогика № 8, 1990.
2. Бутенко Н.Ю. Воспроизводство специалистов с высшим образованием [Текст] / Н.Ю. Бутенко. – Киев, 1990.
3. Владиславлев П.А. Непрерывное образование. Проблемы и перспективы [Текст] / П.А. Владиславлев. – М., 1982.
4. Высшая школа в новых условиях хозяйствования. /Сборник научных трудов. – М., 1990.
5. Калинин Е.В. Высшая школа в системе непрерывного образования [Текст] / Е.В. Калинин. – М, 1990.
6. Образование в мире на пороге XXI века. /Сб. научных трудов. Под ред. Мальковой З.А., Вульфсона Б.Л. – М., 1991.
7. Образование и культура Кыргызстана в транзитный период. Сб. актов Президента Кыргызской Республики и Правительства Кыргызской Республики. – Бишкек, 1998.
8. Теоретические основы непрерывного образования. /Под ред. Онушкина В.Г. – М., 1987.
9. Мелехина Е.А. Роль непрерывного образования в профессиональном развитии педагогики [Текст] / Е.А. Мелехина. // Пед. Образования и наука. – 2008. – №2 – с. 20 – 25.
10. Концепция непрерывного образования в КР.// Кутбилим. – 2009. – №6.
11. Михайлова Е., Ревякина, В. Инновационные формы послевузовской подготовки [Текст] / Е. Михайлова, В. Ревякина.// Высшее образование в России. – 2007 – №8 – с. 109 – 111.
12. Павлови О.В. Социально – дидактические аспекты непрерывного образования взрослых [Текст] / О.В. Павлови. Человек и образование. – 2011. – №2. – с. 13 – 18.

ЖОЖОРКУ МЕКТЕПТЕРДЕГИ ПЕДАГОГ ЖАНА ПЕДАГОГИКАЛЫК ЧЕБЕРЧИЛИК

7.1. ЖОЖдордогу педагогикалык кесип, анын өзгөчөлүктөрү жана талаптары

ЖОЖдордогу окутуучулардын педагогикалык ишмердүүлүгү өз ичине илимий жана педагогикалык иштерди камтыйт. Педагогикалык процессти (кыймылды) ишке ашыруучу нерсе бул дыкат илимий изилдөө иштери болуп саналат. Илимий иш менен алектенбеген, бирок ЖОЖдун мыкты мугалими болуп саналган окутуучу педагогикалык практикада миңдин бири болуп эсептелет. Себеби, илим менен педагогика биргеликте ЖОЖдордун талабына ылайыктуу педагогду жаратат.

ЖОЖдордун илимий-педагогикалык ишмердүүлүгүндө илим менен педагогиканы чыгармачыл айкалыштыра билүү зарыл болгондуктан, окутуучуда мындай өзгөчөлүктөрү болуусу зарыл. Жогоркулардан сырткары орто мектептерге салыштырмалуу ЖОЖдордо окутуучунун жеке изилдөөсүндөгү материалдар да маанилүү болуп саналат. Ошол эле учурда ЖОЖдо илимий изилдөө иштеринде шык берип, активдүү кыймылдатып туруучу нерсе – бул педагогикалык ишмердүүлүк. Алсак, студенттер менен баарлашуу аркылуу окутуучунун айланасында студенттик проблемалардын тобу топтолот д.у.с. Илим менен педагогикалык чыгармачылыкты айкалыштырып колдонуу менен ЖОЖдогу жеке окумуштуу жана тарбиячы катары көрсөтүп турган эң негизги фактор – бул окутуучунун педагогикалык шыгы, иш алып баруусу, жана педагогикалык чеберчилиги болуп эсептелет.

Педагогдун студенттер менен окуу үстүндө баарлашуусу – анын ыкчамдык менен ар кандай шарттарга жараша маек кура алуусун, пикир алышууда максатка ылайык, туура сөздү, сүйлөмдү, мугалимдин жана студенттердин жеке өзгөчөлүгүнө ылайык келген так, адекваттуу маектешүүнүн түрүн тандап алуусун туюнтат, бардык учурда аудиториядагы кайра кайтарылган жоопту сезет жана колдойт.

ЖОЖдордогу окутуучулардын педагогикалык чеберчилиги өз ичине кандайдыр бир деңгээлде психологиялык түзүлүштүн компоненттеринин илимий изилдөөсүн жана ишмердүүлүктү да камтыйт.

Ал – илимий-педагогикалык иштин жалпы продуктусу болуп саналат. ЖОЖдун окутуучуларынын педагогикалык чеберчилигинин деңгээли анын талантына жана ыкмасына байланыштуу болот.

Адистигин жогорулатуу учурунда окутуучулардын педагогикалык чеберчилигинде төмөндөгүдөй өсүштөр болушун айтсак болот: 1) илимий изилдөө жана педагогикалык иштеринин биримдиги; 2) окутуучулук иште психологиялык-педагогикалык аспектиде баалоого үйрөнүү; 3) педагогикалык баарлашуунун негиздерин ар түрдүү формада колдонууга үйрөтүү 4) өзүнүн аткарган ишинин негизинде өзүнө-өзү анализдөө жана сыноосун калыптандыруу; 5) каталарды жоюу жана студенттер менен баарлашуу боюнча жаш окутуучулар менен иш алып барууну уюштуруусу.

ЖОЖдогу окутуучулар үчүн студенттерди окутуп гана тим болбостон, алар менен абдан тыгыз байланышта болуп, алардын жеке инсан катары аларда жашап калуусу зарыл. Мындай дегенибиз, мугалим системалуу гана өзүнүн темасын таанытып, окутуп-үйрөтпөстөн, студентке жекече да мамиле кылып, аны түшүнүүсү зарыл. Мисалы, сөздөрдү жакшы тизмектештирип сүйлөгөн, тилди жакшы билген окутуучу болушу мүмкүн, ал бир кубулушту башка сөздөр менен түшүндүрүп коюшу мүмкүн. Бул учурда ал жана анын угуучулары ал кубулушту ошол гана өңүттө түшүнүп калышы мүмкүн. Мындай учурда студенттин өз алдынча ойлонуусу калып калат, т.а. өз алдынча ойлонуусу ойгонбой калат. Таанып билүү системасы – адамдын өмүрүнүн акырына чейин өнүгүп-өсүп, толукталып туруучу нерсе жана ага максаттуу багыт берүү – орто жана жогорку билим берүү системасындагы негизги өзөк. Ошондой эле тил билүү жана аны колдонуу чектелбеген түрдө пайдаланылат.

Маектешүү – бул жөн гана маанилерди колдонуу жана бир адамдын башка бир адамга бир нерсе жөнүндө маалымат берүүсү эмес. Баарлашуу – жеке маанилерди (ойлорду) билдирүүнүн жолу болушу керек. Эгер бул билдирүү мүмкүн болбосо анда субъект өз максатына жетпейт дагы, ал башкаларга маанилик жактан жетишпегендиктен улам өзүнүн жеке оюн жеткире албай калат. Эгер педагог студенттин психологиясын, анын кызыкчылыктарын, жаш өзгөчөлүгүн, өткөн иштери, анын перспективасы жана кыйынчылыктары менен эсептеше алса анда маанилик жетишпестикти (барьер) жеңсе болот. Студенттер менен баарлашууну, же аны үйрөнүүнү каалабагандык бул окутуучулардын субъективдүүлүгү болуп саналат.

Окутуучу өзүнүн субъективизми жөнүндө билбеши мүмкүн, бирок ошентсе да, аны студенттер арасында колдонуу – педагогдун эн

чоң катасы болуп эсептелет. Кээ бир окутуучулардын субъективдүүлүгү студенттердин баарлашуусу боюнча эксперименталдык изилдөөдө билинген. Экспериментатор баарлашуунун техникасы (натыйжалуу маалымат берүү үчүн колдонулган ыкмалардын биримдиги, мимика жана пантомимикага бай болуусу, сүйлөм куруу шыгы, интонация колдонуудагы ийкемдүүлүгү жана көңүл буруусу) маалыматтарды берүүдөгү канчалык деңгээлде студенттерге таасир этээрин аныктаган. Атайын сүйлөшүүнүн техникасын мыкты билген «А» группасындагы жана жакшы билбеген «Б» группасындагы студенттер бөлүнгөн. Сессиянын жыйынтыгында «А» группасындагы студенттер «Б» группасынан жакшы тапшырган. Муну тастыктоо үчүн жазуу түрүндө да экзамен алынат. Бул жолу изилдөөчү студенттердин сүйлөшүүнүн техникасын (ыгын) билүүсү окуу сабактарында да оң таасирин тийгизээрин аныктады. Башкача айтканда, сүйлөшүүнүн ыкмасын билүү менен студент предметти жакшы биле тургандай иллюзияны пайда кылат, окутуучуну өзүнө көңүл бурдурат жана ушуну менен субъективдүүлүккө таасир этет.

Психологиялык механизм жактан алып караганда, педагогдун субъективизмдүүлүгү бул – субъект тарабынан белгисиз бир нерсени кандайдыр бир жол менен кабыл алынган орнотум (установка). Установканын феномени грузин психологу Д.Н.Узнадзе жана анын кесиптештери тарабынан изилденген. Өзгөчө эң жогорку установка адамга адам тарабынын билинет, т.а. педагогикалык баарлашуу сыяктуу кырдаалдарда билинет. Адамга адам тарабынан кабыл алынып жаткан учурдагы орнотумду эксперимент аркылуу А.А.Бодалев изилдеген. Сынакка алынып жаткан адамдарды эки топко бөлүп, алардын биринчисине кишинин сүрөтүн беришип, анын интеллектуалдык деңгээлин аныктагыла дешкен. Экинчисине ошол эле кишинин бирок көз айнек тагынган сүрөтүн берип, аларга да интеллектуалдык деңгээлин аныктатышкан. Албетте, айырмачылык болгон. Экинчи портрет сыналып жаткандардын деңгээлинин жогору болушуна өбөлгө түзгөн. Белгилүү болгондой, белгисиз очки сыналып жаткандар үчүн психологиялык орнотумду калыптандырган, т.а. алар көз айнекчен кишини интеллектуалдык деңгээли алда канча жогору адам катары кабыл алышкан. Экинчи топто калыптанган установка жалпы жонунан социалдык турмуштук көз караштардан же сыналуучулардын жеке тажрыйбаларынан улам негизделбеген чечим чыгарышкан.

Позитивдүү жана негативдүү орнотумдар педагогикалык баарлашууда окутуучунун субъективизмине келип такалат. Америка психологдору тарабынан төмөндөгүдөй эксперимент жүргүзүлгөн. 400 экс-

перт-окутуучуларга студенттердин жеке иштерин (анкета, автобиография, сүрөт жана жазуу иштеринин үлгүлөрү) копиялап таратышкан. Ар бир эксперт атайын схема боюнча өзүнүн колуна тийген иш боюнча студентке ар тараптан мүнөздөмө бериш керек эле. Качан бардык студенттерге мүнөздөмө берилип бүткөндөн кийин, ал ишти экиге бөлүп кароо мүмкүн экендиги билинди. Эксперттердин бир бөлүгү жалпы жонунан «оң» деп баа берсе экинчиси «терс» деген баа койгон. Эксперименттин мааниси эмнеде болгон? – деген суроо туулат. Бардык 400 адам бир эле адамдын жеке иш кагазынын көчүрмөсүн алышкан. Болгон айырмасы – 200 адамга келишим түзүлгөн, ойчул жана токтоо баланын сүрөтү салынган иш кагазы, калган 200нө ошол эле жаштагы бирок, анча келишимдүү эмес баланын сүрөтү салынган. «Оң» деген бааны биринчи сүрөттөгү бала алган, ал эми «терс» деген бааны экинчи бала алган. Ошентип, эл масса менен түйшөлгөн жумушту жөнөкөй эле бир «сүрөт» чечип кетти. Эч ким эксперттерден студенттин тышкы келбетин кароосу айтылган эмес. Көрсө, так ошол сырткы келбет мааниге ээ болуп, экспертизанын жыйынтыгын дифференциациялаган.

Тилекке каршы, педагогикалык иште субъективдүүлүк студенттин сырткы келбетине жараша бааланбайт. Жыйынтыгында, экзамен өтүп жаткан предмет боюнча студенттин эч билими жок болгондуктан, студент үчүн жагымсыз орнотум пайда болот. Ошондуктан, студент кыздар экзамен алдында косметика колдонушпайт, себеби жыйынтыгы кандай болоорун билишет. Ошентип, орнотумдардын калыптануусуна тигил же бул стереотиптердин таасири чоң.

Жогорку мектептердеги педагогика башка тармактагыдай эле, илим-таануу иштери аркылуу колдонмо искусство болуп саналат. Мындай деп жатканыбыздын себеби: практикалык жактан окутуу жана тарбиялоо иштерине бир эле теориялык негиз аздык кылат. Жаштарды окуткан окутуучуга жана тарбиялоочуга педагогикалык чеберчилик жана педагогикалык талант керек. Педагогикада мындай ишмердүүлүктү эң жогорку деңгээлде К.Д. Ушинский («Адам тарбиянын предмети катары») негиздеген. Бирок, педагогикага илим катары туура эмес таасирлерин тийгизет дешип кийинчерээк көпчүлүгү унутта калып келген. Жыйынтыгында чындап эле таасири тийген бирок, башка жагынан. Болгону педагогикалык искусство менен кээ бир педагогикалык факторлор аралашып кеткен. Кадимки педагогикалык тажрыйбалардын технологиясы жөнүндөгү китептерди биз көп эле окуп келебиз. Анда колдонмо педагогиканын функциялары, же педагогикалык искусстводогу педагогдун жеке чеберчилиги жөнүндө сөз

болот. Педагогиканын мыйзам ченемдүүлүктөрү жөнүндө бул жерде кеп да болушу мүмкүн эмес, же бул башка педагогика. Алсак, педагогика искусство катары. Баарыбызга белгилүү болгондой, кандай гана иштин тармагы болбосун ал жерде илим эмес, шык жана көндүм маанилүү орунда турат. Бул педагогикада да керек. Айтылгандардын баары илим менен искусствонун педагогикадагы карама-каршылыгы деп талкуулоого болбойт. Теорияны, практиканы жана тарбияны – бири-биринен ажыратып кароого мүмкүн эмес. Илимде педагогика төмөндөгүлөрдү: 1) окуунун негизин, пайда болушун, педагогикалык процесс катары студенттерди тарбиялоону, 2) анын мыйзам жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн; 3) мыйзамдар аныктала ала турган шарттарды; 4) педагогикалык процесстин жыйынтыктарын алдын ала көрө ала турган ыкмалар жана шарттарды ачат. 5) педагогикалык системадагы элементтердин эриш-аркак иштөөсүнүн структуралары. Жалпысынан, педагогика психология жана социология ж.б.д.у.с. илимдер менен биргеликте биринчи курстун студентин жаш адис катары калыптануусун көрсөтүшү керек.

Педагогиканы искусство катары айтып жаткан учурда биз негизги бири-бири менен байланышкан 3 кыйынчылыкты (проблеманы) айтышыбыз керек: педагогика колдонмо илим катары, педагогика чеберчилик катары жана педагогика искусство катары.

Колдонмо илим катары кабыл алынган педагогика баарынан мурда К.Д. Ушинскийдин тар маанисинде педагогика менен айкалыштырган тарбиялык иштердин жыйнагына жакын турат. Педагогикалык чеберчилик педагогикалык искусствону ар бир педагогко ылайыктуу эң баалуу жана эң керектүү тарбия менен окутуунун искусствосу катары даңазалап келет.

Педагогиканын, элдик билимдин тарыхы жана практикасы: окутуунун жана тарбиялоонун сапаттуулугу жеке педагогко же тарбиячыга байланыштуу деп тастыктайт. К.Д. Ушинский баса белгилегендей эч кандай токтом жана программа, эч кандай имараттагы жасалмалуулук канчалык деңгээлде куулук менен жасалбасын тарбияда жеке инсандык мамиле алмаштырылгыс. Жалгыз гана инсан (личность) инсандын инсан болуп калыптанышына жана өсүш-өнүгүшүнө таасир эте алат. Жалгыз гана мүнөз мүнөздү жарата алат. К.Д. Ушинский педагогикалык искусствону искусстволордун эң кеңири, эң татаал жана эң керектүүсү деп атаган. А.С. Макаренко «тарбиялоонун техникасы катары» үн, мимика, жесттер жана тарбиячынын турган турпаты маанилүү экенин айткан. Мунун баары педагогикалык чеберчилик тууралуу айтылган ойлор.

Жогорку мектептердин тарыхында педагогикалык таланттар тууралуу көптөгөн жаркын мисалдар бар. Биз алардын бирөөсүнө гана токтололук. таанымал хирургия тармагындагы окумуштуу, операция искусствосу боюнча эч кимге ат салдырбаган профессор С.С. Юдин өзүнүн эмгегинде баалуу жана кызыктуу ойлорду калтырган. Ал Станиславдык системанын катарына жогорку мектептин окутуучуларынын педагогикалык системасын койгон. Ал театрдагы актер менен ЖОЖдогу лектордун жумушунун окшоштугун айткан. Тагыраак айтканда С.С.Юдин К.С.Станиславдын актердун сүйлөө искусствосун колдонуу чеберчилигин ачып бергендигин баса белгилеп айткан. К.С.Станиславский: «Ар бир учурда маани ар башка болот, ал биздин басым жасаган сөзгө жараша» – дейт. Басым бул көңүлдүн борбору. Анда бүт фразанын мааниси жашайт жана көңүлдөн, сезимден, үндөн, ойдон чыккан сөз артист тарабынан топко жетип, аны жандандырат. \3,18\.

Бул оюн К.С.Станиславский андан ары кесиптештерине мындайча айтат: «Биринчи негизги баскыч, эң оору бул – топтоштуруу (ойду бир жерге топтоо). Аны билүү менен силер бардык күчтүү белгилүү бир бөлүккө жумшайсыңар, муну менен өзүңөр да оюңардан «оттуу шардай» нерсени жасаганды үйрөнөсүңөр. Эгер сиздин оюңуз болушунча топтоштурулуп, ал чын дилиңиз жана керектүү ыргак менен айтылган болсо, ал бардык тоскоолдуктарды жеңип угуучунун так жүрөгүнө барып орнойт. Эгер сиз ыргак жана оюңузду топтомун акыл менен айкалыштырып, аны сезим менен кыймыл-аракетке келтире алсаңыз анда сиз үчүн эч кандай жеңе албай турган кыйынчылыктар болбойт»

Албетте, К.С.Станиславскийдин актерго карата айтылган мындай ойлору толугу менен жогорку мектептин педагогдорунда да тиешелүү. Ошондой эле булар педагогикалык адистикке да төп келет. А.С.Макаренко педагогикалык чеберчиликтеги маанилүү элементтеринин бири-бул педагогикалык сезгичтик деп белгилейт. Буга кошумча тарбиячыга педагогикалык такт, чыдамкайлык, жөнөкөйлүк, адилеттүүлүк, талаптуулук, тамашакөйлүк, эрудиция, жогорку маданият, сезимдүүлүк, адамгерчиликтүүлүк, гумандуулук, чынчылдык керек. Чынчылдык боюнча айта кетсек, эң мыкты деген педагогикадагы теориялар жана концепциялар дагы жан дүйнөсү жок, мээримсиз адамдардын колунда эч кызмат кыла албайт. Ар бир эле педагог педагогикалык чеберчиликти жана окутуу менен тарбиялоонун искусствосун өздөштүрө алабы? Бул суроого А.С.Макаренко жана башка белгилүү педагогдор «ооба» деп жооп беришкен. Бирок тарбия иштерине байланыштуу адамда табигый талант керек экендигин алар танган эмес.

Педагогикалык искусствонун түзүлүшү (структурасы) татаал. Тарбиялоо – практикалык шык менен билгичтиктен сырткары, педагогикалык мыйзамды жана мыйзам ченемдүүлүктү билүүнү да талап кылат. Бул тарбиялоонун негизи болуп эсептелинет. Тарбиялоочу өзүнүн максатын даана билиш үчүн азыркы замандагы студенттин жеке социологиялык абалын билүүсү зарыл. Тарбиялоочу адамды чыныгы жашоодо кандай экендигине, анын кемчиликтери менен артыкчылыктарына, керектөөлөрү менен ички талаптарына жараша окутууга тийиш деген ойду К.Д.Ушинский айткан. Тарбиялоочу адамды качан адамзатынын сөзү таасир этпей калган учурда кандай гана жашта болбосун, кандай гана класста болбосун, кандай гана абалда болбосун, кубанычта, кайгыда, уятта жана сыйда, күчтүү жана күчсүз кезде, чексиз үмүттөрдүн жана өлүм алдында, үйдө, коомдо, элдин арасында, өзүнүн ыйманынын алдында кандай экенин билиши зарыл. Ал адамдын эң жаман жана жакшы иштерди кылуусуна эмне түрткү бергенин билүүсү керек. Ошол кылмыш же улуу ойлордун жаралыш тарыхын, өнүгүшүн, ага болгон кызыгуу кайдан келип чыкканын билүүгө мажбур. Муну менен ал тарбиялоо иштерин адамдын табиятына жараша изилдөөгө керектүү жолдорун үйрөнөт. Ал эми андай жолдор абдан көп.

Эгер педагогикалык ишмердүүлүктү окутуучу менен студенттин ортосундагы активдүүлүктүн жыйынтыгы деп биле турган болсок, анда тигил же бул курстагы студенттер педагог тарабынан анын аткарган ишинин жакшы же начар экендиги тууралуу берилген маалыматка жараша алдын ала сактанууга даярданат. Бул учурда студент же өзүнүн кемчиликтерин катканга, же психологиялык жактан өзүнүн калыбынан чыкканга даярданат. Мисалы, тажрыйбалуу экзаменатор экзамендик столдун үстүнө койгон студенттин зачеттук китепчесинин ичинде баалар жакшы же начар экенин алдын ала биле алат. Эгер, ал аны окутуучуга жабык бойдон (андан мурунку семестри боюнча баракчалар кыпчыткыч менен бекемделген болсо) берсе анда ал мурдагы сабактары үчүн алган баалары начар экенин билсе болот. Эгер студент коркуп, окутуучунун алдында уятка калганын сезсе, анда ал жакшы. Бирок ошентсе да ЖОЖдордогу педагогдордун субъекттүүлүгүн жана жеке кызыкчылыгына жараша мамиле кылуусун канткенде жоюуга болот?

Биринчиден, студенттин ийгилиги окутуучунун ийгилиги катары эсептелиш үчүн педагог менен студенттин ортосундагы бирдиктүү окуу-тарбия иштери болуусу зарыл. Бул учурда социалдык-психоло-

гиялык жактан жогорку өнүгүш деңгээлиндеги феномендер жаралып, окутуучунун субъективдүүлүгүнүн пайда болушуна өзүнөн-өзү бөгөт коюлат. Качан окутуучу менен студент бири-бирине жоопкерчиликтүү мамиле жасаганды жана ар күнү чогуу иштегенди үйрөнсө, алардын ортосундагы пикир алышуудагы тоскоолдук жоголот. Экинчиден, пикир алышууну туура уюштуруу жана өзүнүн оюн тануулабоо үчүн социо-психологиялык жана педагогикалык билимдердин системасын билүүсү керек.

7.2. Педагогикалык шык жана педагогикалык чеберчилик

Азыркы учурда адистерди даярдоо кеңейтилген мазмунда жалпы жана атайын теориялык, практикалык багыттарда даярдоо, анын композициясы, эреже катары саналбаган курстардагы дублердук, курстардагы предметтер арасындагы логикалык байланыштар, жума, ай, семестр ичиндеги сабактардын жадыбалын ыргактуу алмаштыруу, окуу процессин жана программалоо элементтерин техника менен камсыз кылуу, жыйынтыктоочу сурамжылоолор, рейтинг чыгаруу ж.б. жолдор аркылуу жүрүп жатат. Булардын баары кесипкөй адистерди даярдоодо эң чоң теориялык жана практикалык билим берет.

Кесипкөйлүк – бул адистин билимин, шыгын жана ыгын учурдун илимий жана техникалык талабына ылайык ишке ашыруусу. Ар бир тармак миңдеген чечилбеген суроолордон турат. Мындай учурда кесипкөйлүк аткарган иши, маселелерди чечүү үчүн ылайыктуу илимий жана методикалык ыкмалары колдонгондугу, баалоо жана тандоону туура жүргүзгөндүгү менен байкалат. Ушундан улам биздин эң негизги максат – сапаттуу (күчтүү) адистерди даярдоо болуп саналат. Ал эми сапаттуу адис дегенибиз бул – тийиштүү талаптарды аткара алган кесипкөй, интеллектуалдык жана чыгармачылык деңгээли жогору адам. Мындай жыйынтыкты кесипкөй окуу бөлүмдөрүнүн анализдеринин негизинде айтсак болот. Мындай окуу жайлардын (кесипкөй орто окуу жайлары, колледж, ЖОЖдор) негизги максаты алынган билимдин негизинде адистерди дароо өндүрүштүк ишкердикке кошуу.

Кесипчилик педагогиканын предмети болуп – өзүнүн граждандык ордунан (позициясынан) чыгып, кесибин мыкты билген адам катары өндүрүштүк тапшырмаларга жооп берип жана алардын чечилишине таасир эте ала турган педагогикалык системадагы мыйзамченемдүүлүктү үйрөнүү болуп саналат.

Бул аныктама төмөндөгүлөргө: биринчиден, педагогикалык маселелерди чечүүдө чечкиндүү мамиле жасоого; экинчиден, педагоги-

калык системанын майнаптуулугунун критерийлерин жөнгө салууда андагы эвристиканын ийгиликтерине таянууга; үчүнчүдөн, өзүн-өзү уюштуруу системасындагы башкаруу идеяларын кеңири колдонууга негиз болот.

ЖОЖдо педагогикалык системаларды башкаруучу – мыйзамченемдүүлүктөрдү үйрөнүүчүлөр катары сапаттуу билими, шыгы, бар, билимге, илимге жана маданият искусствого байланыштуу маселелерди чечип, ага жоопкерчилик ала ала турган адистерди даярдоо болуп саналат. Бул «Келечектеги адистерди калыптандыруунун системасы» деп аталат. ЖОЖ, факультет, адистик, студент менен окутуучунун ишмердүүлүгү булар белгилүү бир максаты бар «агрегаттар», алар көптөгөн мүмкүнчүлүктөрдүн ичинен кээ бирлерин гана аткарууга мүмкүнчүлүктөрү бар, алардын ишмердиги белгилүү гана кырдаалда ишке ашат. Педагогикалык системаны башкаруучу звенодон биринчиден, аткарууга мүмкүн боло тургандай экинчиден, коюлган максатка жете ала тургандай иш-аракеттердин системасын уюштуруу талап кылынат. Мындай изилдөөгө системалуу түрдө кылдат мамиле кылуу үчүн төмөндөгүдөй шарттар керек: 1) ар бир конкреттүү жумуштан кийин таасирдүүлүгүнө жараша тигил же бул иш-аракетке карата баа жана критерий тандалып алышы керек; 2) эң таасирдүүсүн тандап алуу үчүн иш-аракеттердин тизмеси болуш керек; 3) кээ бир кокус-туктарга көз жумуп коюуга болбойт; 4) изилденип жаткан объектиге карата субъектинин аң-сезимдүү же аң-сезимсиз карама-каршылыктарын эске алуу зарыл.

Операцияларды изилдөө – математикадагы жаңы тармак, а педагогикалык маселелер абдан татаал. Ал ар түрдүү позициялардан турсат, ар дайым бир канча таасирдүүлүк критерийлери болот, мүмкүн боло турган иштердин саны көп, кокусунан тизилген кырдаалдар чыгат, субъект менен объектинин ортосунда карама-каршылык-дайым болуп туруучу көрүнүш ж.б. Бирок системалуу түрдө мамиле жасоо төмөндөгүдөй мүмкүнчүлүк берет: бардык педагогикалык маселелерди динамикалуу түрдө калыпка салуу менен илимде материалдарды топтоп, кийинчерээк аларга математикалык аппараттарды колдонуп, жаңы чечилбеген маселердин топтомун калыпка салууга мүмкүндүк берет. Кесипкөй окуу жайларынын негизги милдети өз алдынча өндүрүштүк ишкердикке даярдоо болгондуктан, таасирдүүлүктүн эң негизги критерийи болуп – кесипкөй бүтүрүүчүлөрдүн деңгээли эсептелинет. Бирок анда бул деңгээлдин белгилери кандай деген татаал суроо жаралат. Кесипкөй орто окуу жайларынын кызматкерлери үлгүлүү жумушчунун профиограммасы тууралуу, агартуу система-

сындагы жетекчилер мугалимдин жекелигиндеги профессионалдык жана салттуу түгөнбөгөн кагаздар жөнүндө кыялданышат. Бирок биз мындай кагаздарды алып жатып, алар менен эмне кылууну билбей кыйналабыз. Андан керектүү эч нерсе таппайсың.

Биз кесипкөй педагогика предметинин таасирдүүлүгүнүн негизги критерий катары, анын бүтүрүүчүлөрү граждандык позициядан чыгып, өндүрүштүк маселелерди профессионалдуу чечүүсү деп аныктай алабыз. Демек, алар маселелерди нукка салганды, профессионалдуу чечим чыгарганды жана ал чечимдин тууралыгы үчүн өзүнө жоопкерчилик алганды билиш керек. Кесипчилик педагогикада негизги маселе болуп, педагогикалык чеберчилик эсептелет. Азыркы учурда көбү калыпка салына элек. Биринчиден, көп кесип боюнча чеберчиликтин критерийлери аныктала элек, экинчиден, чеберчиликтин негизин үйрөнүүнүн жолдору изилдене элек, жада калса чеберчиликти окутуу мүмкүнбү же жөн гана ыкма менен үйрөнүүгө болобу, а чеберчилик тажрыйбалардын негизинде топтолобу деген курч суроолор бар. Ага аныктама берип көрөлүк. Чеберчилик бул – кесиптик билим, шык жана билгичтиктин негизинде кырдаалды жакшы аныктап, калыпка салып, максатка ылайык өндүрүштөгү маселенин чечилиши. Мындай учурда чеберчиликтин критерийлери катары өз учурунда болжолдуу изилдөө процессинде табыла турган маселелердин чечилиши боюнча байма-бай алгоритмдер болушу керек.

Бул алгоритмдерди издөө менен биз кайрадан көптөгөн чечилбеген маселелерге киришебиз. Алгоритм бул – көптөгөн чечилбеген маселелердин ортосунда чечүүдөгү эрежелердин системасы. «Алгоритмдер» деген түшүнүктү тигил же бул адамдын конкреттүү жүрүм-туруму менен алмаштырууга болбойт. Жүрүм-турумдун сан жеткис түрлөрү бар. Алар чанда гана бирдей формада болушу мүмкүн. Алгоритм бул – эрежелердин системасы болгондуктан, ал ар кандай шартта ар кандай жаңы жүрүм-турумдардын формасын түзө берет.

ЖОЖдор келечек адистерин өндүрүштүк маселелерди ошол замат чечүүгө үйрөтүүсү керек. Бирок мындай учурда кесипкөйлүктүн мааниси эмнеде деген суроо туулат, мисалы, инженерликте же педагогикада? Баарыдан мурда, бизди ЖОЖдордогу педагогика багыты боюнча адистерди даярдоодо кандайча ишке ашуусу кызыктырат. Бул суроого жооп бериш үчүн биз ишмердүүлүктү эки топко бөлдүк. Профессионалдуу эмес жана педагогикалык профессионалдуу деп. Профессионалдуу эместер – кадимки эле балдарын жана бири-бирин тарбиялоочу адамдар. Профессионалдар – атайын билими барлар. Профессионал эместер тапшырманы тапшырма катары көрө албайт

а педагогикалык кырдаалдарда интуициясына таянып гана иш кылат, кээде өзүлөрүнүн дагы эмне үчүн андай чечим кабыл алгандарын билбей калышат.

Педагогикалык тапшырмаларды профессионалдуу чечүүдө адис толук аң-сезими менен төмөндөгүдөй кырдаалдарда: 1) жумушуна байланыштуу кырдаалды анализдөөдө (диагноз); 2) колдогу маалыматка жараша тапшырманы чечүүдө жол издөөнү тандоодо (прогноз); 3) өзүнүн иш-аракеттерин ыкка салууда; 4) өзүнүн таасир этүүсүнөн кийинки жыйынтыкты анализдөөдө; 5) жаны тапшырмаларды калыпка салууда керектүү ык жолдорго таянат. ЖОЖдордун милдети болуп профессионалдуу тапшырмаларды чечүү байма-бай ык-жолдорун үйрөтүү саналат.

Эгер бул ишмердикти миндеген тапшырмаларды чечүүчү деп билсек, анда алгоритмдерди аныктоо бирден-бир адистин маселе чечүүдөгү туура жолду тандоого даярдагандык болуп эсептелет. Анткени, алгоритмдер адиске керектүү функцияларды аткарат. Балким, алгоритмдерди изилдөөнү уюштурууда профессионалдуу ишмердик адистин чеберчилигине жараша ишке ашат окшобойбу. Ошентип бизге чеберчиликтин жана педагогикалык ишмердүүлүктүн 5 деңгээлин бөлүп кароо мүмкүнчүлүгү түзүлдү:

1. репродуктивдүү (педагог өзү кандай билсе башкага ошондойчо билгенин айтып бере алат);

2. адаптивдүү (педагог маалыматы жөн гана айтып бербестен, сөз болуп жаткан объект элестүү кылып жеткире алат);

3. локалдуу моделдөөчү (педагог маалыматты айтып, жеткирүүдөн сырткары өзүнүн окуучуларынын билим системасын ар түрдүүчө моделдей алат);

4. системалуу моделдөө билими (педагог окуучулардын предмети боюнча билим системасындагы шарттарын жана ишмердиктерин моделдей алат);

5. система-моделдүү жүрүм-турум (педагог окуучуларынын жеке адаттарына байланыштуу керектүү системаларды моделдей алат).

Ар бир деңгээл негиздүү жана көрүнүп тургандай бири-бири менен тыгыз байланыштуу. Репродуктивдүү деңгээл – адис эсептелинген илимдин тармагындагы билим деңгээли. Бул деңгээлди билүү абдан маанилүү. Бирок предмет боюнча эң жогорку билим да педагогикалык адистиктин чеги эмес. Жогоруда көрсөтүлгөн ар бир педагогикалык деңгээлдердин ар биринде өзүнө тийиштүү эрежелери бар экени көрүнүп турат. Бирок кээ бир окутуучулар бул деңгээлдин улам кийинки тепкичке чыга албай тургандай кылып, абдан катуу колдонушат.

Келечектеги адистерди кесиптик чеберчиликтин негиздерине даярдоо үчүн кесиптик тапшырмаларды аткаруунун жогорку класстагы адистер тарабынан кабыл алынган «сырларын» билүү керек.

Буга байланыштуу абдан татаал эки маселе келип чыгат. Биринчиси – кесиптик милдеттердин байма-бай чечилиш ыкмаларын алып чыгуу; экинчиси – кесиптик чеберчиликтин жана чыгармачылыктын негиздерине кантип үйрөтүү керек экендигин кароо.

Иш жүзүндө педагогдор көбүнчө педагогикалык ишмердүүлүктүн принциби менен аныктамаларына караганда, өзүнүн практикалык тажрыйбасына жана кабыл алуусуна таянат. Ошондуктан профессионалдуу чеберчиликке окутууда принцип жана эрежелер аң-сезимдүү түрдө гана эмес, интуитивдүү түрдө да үйрөтүлүүгө тийиш. Мындай жыйынтыктарга жетиш үчүн профессионалдуу чеберчиликтин негиздерин окутууну келечектеги адис жыйынтык чыгара ала тургандай мыкты система аркылуу окутуш керек.

Мындай олуттуу системаны түзүү, аларды убакытка жана аралыкка бөлүштүрүү, студенттер менен иштөөдө алардын үстүнөн көзөмөлдөө, тизмеге, көзөмөлгө, баалоонун жолдору – булардын бардыгы өзүнө жол ачып берилишин күтүп турган ЖОЖдогу педагогиканын татаал жана кызыктуу милдеттеринин бири. Кесиптик (профессиональный) чеберчиликтин негиздерин үйрөтүү педагогикалык ЖОЖдордо азыркыга чейин эле предметтердин тегерегинде гана окутуп келишет. Алсак, психология, педагогика, жеке методика жана педпрактикалар. Азыркы мезгилде атайын предметтерди окутуу (физика, химия, математика ж.б.) көбүнчө ПедЖОЖдордо техникалык ЖОЖдордогудай эле өтүлөт. Тагыраак айтканда студенттерге өзүнүн багытына жараша эмес, атайын предметтерди азыркы илимдин деңгээлинде үйрөтүүгө аракет жасап келишет. Албетте, мындай маселелер чечилиши керек. Физика жана математика багыты боюнча практикалык иштерди келечектеги инженер жана педагогго өтүүнүн айырмасы бар. Алардын жардамы менен инженер өзүнүн инженердик маселелерин, ал эми мугалим педагогикалык иштерди чечет. Мисалы, физика мугалими илим катары физиканы гана билүүгө эмес, аны окуучу жаш өзгөчөлүгүнө жараша кандай кабыл алып, өздөштүрүп жатканын, кызыкчылыктары, шыгы, кыйынчылыктары жана аларды кандай учурда кантип чечиш керек экенин да билүүсү абзел. Азыркыга чейин (физика, химия) мектеп мугалимдери өз алдынча педагогикалык ишмердүүлүк менен гана алектенип келишет. Педагогикалык чеберчиликтин негиздерин тигил же бул багыт боюнча «атайын» жана «педагогикалык» предметтерди чектеп, педагогикалык багыттагы атайын дисциплиналар аркылуу окутууга болот.

Кесиптик (профессионалдуу) чеберчиликтин негиздерин окутуунун системасын иштеп чыгууда, биз студенттер үчүн окутуунун жаңы формаларын издөөгө аргасыз болдук. Лабораториялык жана табигый шарттарда (ЖОЖдо, мектепте, лагерде) жумушчу оюндардын тегерегинде изилдөө иштери башталды. Мындай изилдөөлөрдүн бардыгы өз учурунда предметтерди психо-педагогиканын тегеринде уюштурулушун кароого мажбур кылды. Ошентип, жогорку мектептин адистерин даярдоодо бардык система алардын билимин, ыгын, шыгын өстүрүүдөн сырткары, алардын кесиптик багыттуулугун да өркүндөтүүгө аракет кылуу керек. Ал ЖОЖдун педагогикалык системасынын денгээлин көрсөтүп турат.

Багыттуулук дегенибиз – психология илиминде кеңири колдонулуучу түшүнүктөрдөн. Кесиптик багыттуулукту көбүнчө кесипке болгон кызыгуу жана жөндөм деп түшүндүрүлөт. Ал өзүнө максат жөнүндөгү түшүнүктөрдү, багытка болгон кызыгууну ойготуучу себептерди жана эмоционалдык (сүйүүнү, канаттаангандыкты, талаптуулукту) сезимдерди талап кылат. Багыттуулук – кесиптик гана болушу мүмкүн эмес. Ал саясий, коомдук же өзүмчүлдүк багытта да болушу мүмкүн. Ушундан улам биз багыттуулук тууралуу ар түрдүү өңүттө мүнөздөмө бере алабыз. Багыттуулуктун баалуулугу катары биз төмөндөгүлөрдү бөлүүгө мүмкүн деп ойлойбуз.

Негизинен, багыттуулук көбүнчө маанилүү объекттерге карата пайда болот. Көпчүлүк учурда изилдөөдө субъектин бизге белгилүү саясий, коомдук же педагогикалык багыттарынын бар же жок экендиги, же жок болуп туруп аны билгизбей катып жаткандыгы билинбей калышы мүмкүн. Кыйыр түрдөгү сурамжылоонун жардамы менен бизди кызыктырган багыттуулукту байкадык.

Багыттуулуктун объектиси. Бул – субъектинин объект менен байланышы, аны сезип-туюусу менен түшүндүрүлөт. Бул параметрлерди аныктагандан кийин аларды салыштырып көрсө болот. Багыттуулук боюнча биз педагогикалык маселелерди чечүүдө келечекте мугалимдик кесипти тандаган жана тандабаган студенттерди салыштырдык. Багыттуулуктун негизги объектиси сөзсүз түрдө адамдын ички жан дүйнөсүнө таасирин тийгизет.

Спецификалуулук жана жалпылоочулук. Бул – объекттен чыккан туунду параметрлер. Бул – багыттуулук бар болгон объекттин көлөмүн аныктайт. Негизинде багыттуулукта бизди кызыктырган нерсе: кандайча жана канчалык денгээлде педагогикалык багыт саясий багыттуулукка өтөт жана канчалык денгээлде педагогикалык маселелерди чечүүдө саясий маселелерди чечүү негизги жол болуп саналат.

Ынандыруунун дифференциясынын деңгээли. Бул – багыттуулуктун аң-сезимдүүлүгүнүн өзгөчө (исключительно) деңгээли. Адамдын мамилеси канчалык аргументтү болсо, ошончолук ал негиздүү жана бекем болот деп болжолдосо болот.

Валенттүүлүк. Бул – педагогикалык багыттуулук менен башка объектилерге болгон багыттуулугу менен байланышы. Алсак, искусство, адабият, илим жана коомдук ишмердүүлүктөр. Булардын арасындагы байланыш канчалык бекем болсо ошончолук педагогикалык маселелерди чечүү ар тараптуу жана майнаптуу болот. Анткени, ар тараптуу билим педагогдун эң негизги жардамчысы десек жаңылышпайбыз. Эгер мындай байланыш жок болсо, анда педагогикалык багыттуулук да начар деп эсептелет.

Канааттануучулук. Бул – адамдын кесибине болгон эмоциясынын күчтүүлүгү менен түшүндүрүлөт. Адам канчалык өзүнүн кызматынын баалуулугун билсе, ошончолук ал педагогикалык маселелерди ийгиликтүү чече алат. Ушундан улам адамдын жумушуна болгон жоопкерчилиги жогору жана мамиле бекем деп эсептелинет. Тескерисинче, канчалык адам кесибине кызыкпай, маселелерди чечүүдө көңүл кош мамиле жасаса, ошончолук анын кесибине болгон кызыгуусу жоголот.

Туруштук берүүчүлүк – Педагогдун ишиндеги кыйынчылыктарды жеңүүсү менен түшүндүрүлөт. Канчалык кыйынчылыктар көп болсо, ошончолук сапат (педагогдун ишине тийиштүү) жогору болот.

Сан жана сапаттуулуктун байланышы. Бул – багыттуулукту которууда каралуучу параметр. Профессионалдуу багыттуулукта баалуулукка байланышкан байланыштар канчалык көп жана күчтүү болсо, ошончолук ал өзгөрмөлүү болот.

Борбордуулук. Бул – педагогикалык багыттуулук менен педагогдун жеке (окутуучунун шыгы жана мүнөзү) баалоосунун салыштырмасы. Педагогдун окутуучу катары өзүн-өзү баалоосу канчалык жогору болсо, ошончолук анын педагогикалык багыттуулугу бекем болот.

Максаттуулук. Бул – коюлган маселелерди ич ара байланыштырып, аны негизги максатка багындыруу.

Студенттердин багыттуулугунун илимий мааниси жана мүнөзүнүн булагы катары студенттердин өз оюң да эсептесе болот. Алсак, алардын баасы, ойлору, мамилеси, педпрактика учурунда окутуучулардын алардын ишмердүүлүгү тууралуу айткан ойлору ж.б. Багыттуулукка толук мүнөздөмө бериш үчүн бул илимдин бардык булактарын салыштырып, андан комплекстүү баа чыгарыш керек.

Биздин изилдөөбүздөгү басымдуу салмакты кыйыр байкоо жана рейтинг аркылуу аныктоо методу ээледі.

Тарбиялык жана дидактикалык маселелерди чечүүнү студенттер менен байма-бай пикирлешүүсүз ишке ашырууга болбойт. Окутуучулук иштеги пикир алышуу төмөндөгүлөрдү аныктайт: биринчиден, окуу маселелерин чечүүдө жардамы тийет; экинчиден, тарбия иштерин жүргүзүүдө социо-психологиялык система катары камсыз кылат; үчүнчүдөн, окутуучулар менен студенттердин ортосундагы карым-катышты уюштуруучу система болуп саналат. Пикир алышуусуз окуу-тарбия иштериндеги жемишти жана адистин жеке чыгармачылык өсүшүн элестетүүгө болбойт. Педагогикалык пикир алышуу маалымат алмашуудагы студенттик коллектив менен педагогдун ортосундагы карым-катнашты ык-жолдору жана педагогдун окуучуларга өзүн жеке инсан катары көрсөтүүсү жана жеке «чагылышы». Жогорку мектептин педагогу кыймылдын демилгечиси, уюштуруучусу жана башкаруучусу болуп саналат.

Көптөгөн изилдөөлөр студент менен окутуучулардын ортосундагы карым-катыштын начардыгынан улам, жаңы баштоочу окутуучулар дал ушул багытта кыйынчылыктарга дуушар болуп жаткандыгын көрсөткөн. Алар педагогикалык пикир алышууну жөнгө сала албай кыйналышкан. Мына ушул багытта студенттер өзүлөрүнүн талаптарын коюп келишет. Професионал-педагогикалык пикир-алышуунун негиздерин үйрөнүү үчүн анын мазмунун жана процессуалдык мүнөздөрүн билиш керек.

Педагогикалык пикир алышуу бул – карым-катышты уюштурууда жана окуу-тарбиялык иштерди чечүүдөгү чыгармачылык иш-аракет. Эгер ЖОЖдогу педагогикалык ишмердүүлүктү окутуучунун чыгармачыл иш-аракети (процесс) деп биле турган болсок, анда бул чыгармачыл мүнөз педагог тарабынан конкреттүү педагогикалык маселелерди чечүүчү акт болуп эсептелгенден сырткары, ошол чечимдин келип чыгышын ишке ашыруучу процесс экенин белгилеп кетүүбүз керек. Муну кандайча түшүнсө болот? Эгер ЖОЖдогу туруктуу окуу формасын алып карай турган болсок, ал өз ичине белгилөө бир коммуникативдүү структураны камтыйт.

Пикир алышуудагы татаалдыктар тууралуу изилдөө окутуучунун чыгармачылык иш-аракети менен байланыштуу төмөнкүлөрдү бөлүп кароого мүмкүндүк берет: 1) педагогдун даярдануу учурунда группа, студенттик аудитория менен пикир алышуусун алдын-ала моделдештирүү (болжолдоо этабы); 2) аудитория, студенттик группа менен пикир алышуудагы алгачкы мамилени уюштуруу (пикир алышуунун баштапкы учуру); 3) педагогикалык процесс учурундагы кайнап жаткан пикир алышууну башкаруу (лекцияда, семинарда ж.б.); 4) атка-

рылган пикир алышууну анализдөө системасы жана алдыдагы пикир алышууну моделдөө системасы.

Окуу ишине даярдык көрүүдө пикир алышууну моделдештирүүдө (лекция, семинар, оозеки маек ж.б.) алдыдагы ишке карата төмөнкүлөрдү камтыган коммуникативдүү структураларды: а) педагогикалык максат жана маселелерди; б) студенттик аудиториядагы жалпы педагогикалык жана психо-нравалык кырдаалдарды; в) педагогдун жеке чыгармачылыгын; г) студенттердин жеке өзгөчөлүктөрүн камтышы керек (көбүнчө семинардык сабак учурунда); д) окутуу жана тарбиялоонун керектүү методдорун.

Булардын биримдиги педагогикалык пикир алышуунун алдын алуу стадиясы болуп саналат. Бул элементтер педагогго студенттер, аудитория менен тыгыз өз ара байланышка кирип, сабактын багытын алдын-ала көрүүгө жана кийинки сабактын болжолдуу түрдө пикир алышуудагы багытын аныктоого мүмкүнчүлүк берет.

Педагогикалык пикир алышуудагы экинчи чыгармачыл этап бул – эң алгачкы мезгилде аудитория менен болгон байланышты уюштуруу. Бул тарбиялык системадагы жана социо-психологиялык багыттагы иш-аракеттердин ийгиликтүү өнүгүшүнө чоң таасирин тийгизет. Анын негизги элементтери болуп: а) алдын-ала пландаштырылган пикир алышуунун конкреттүү модели; б) алдыдагы пикир алышуунун шарттарын жана структураларын аныктоо; в) түздөн-түз пикир алышуунун алгачкы баскычтарынын ишке ашырылуусу эсептелинет. Пикир алышуунун бул этабынын психо-педагогикалык мааниси алдыдагы окуу иштерине ылайыктуу методиканын багытын оңдоп-түзөө болуп саналат. Пикир алышуунун алгачкы мүнөттөрүндө педагог тандалып алынган методдун аудиторияга ылайыктуу же ылайыктуу эмес экенин аныкташы керек. Алгач демилгечи катары педагогдун өзүнүн ою так болуш керек. Педагогдун демилгечилиги анын чыгармачылык иш-аракети менен бирге студенттер арасында же аудиторияда пикир алышуунун жана окуу-тарбиялык иштерин башкаруунун жолу болуп саналат.

Педагогикалык пикир алышуудагы үчүнчү этап бул – педагогикалык процесстин өнүгүшүн жолго салуу. Бул – тийиштүү окутуунун методикасын жана пикир алышуунун системасын билүүгө жетишүү дегендик. Уюштурууда дидактикалык жана методикалык талаптардан сырткары (мисалы, лекцияда) ага маселелерден улам келип чыгуучу жана педагогикалык пикир алышууда чечилүүчү социо-психологиялык талаптар да бар. Алардын ичинен маанилүүлөрү: 1) маалыматты берүүдө жана аны группа тарабынан кабыл алуудагы аудитория ме-

нен болгон психологиялык контакт; 2) психологиялык жактан негизделген лекциялардын «партитурасын» иштеп чыгуу (маектешүүнүн элементтерин, риторикалык суроолорду ойлондуруучу кырдаалдарды пайдалануу), логикалык жана жалпылагыч фактылар, тирүү мисалдар жана теориялык материалдар – булардын баары биригип, студентти психологиялык байланышка жана кабыл алуусун алда канча жогорулоосуна таасир этет; 3) психологиялык система аркылуу аудиторияда проблемалык окутуунун иш жүзүнө ашыруусу. Тажрыйба көрсөткөндөй, проблемалуу окутуу мазмундук, методикалык гана эмес коммуникативдик компоненттерди дагы өз ичине камтыйт. 4) окутуучу тарабынан ийгиликтүү тандалып алынган пикир алышуунун стили студенттин психологиялык жалтандоосун жоготуп, жаш өзгөчөлүгүнө карабастан кызыгуу менен чыгармачыл ишти уюштуруп берүүсү; 5) ЖОЖдогу окутуучу менен студенттин ортосундагы жеке жана иш-тиктүү мамилесинин биримдиги лекцияда маалыматты гана эмес, окутуучунун жекелигин да кимдигин билдирүүсү; 6) окуу процессинде окутуучу менен студенттин ортосундагы максаттуу жалпыланган педагогикалык карым-катыштардын системалуулугу болуп саналат. Ал студентти мугалимге жана анын илимине көңүлүн бурдурат.

Ошентип, максаттуу уюшулган педагогикалык пикир алышуу өзүнө гана тийиштүү функцияларды (коммуникация) аткарабастан, ал студенттин дүйнө таанымын, жеке профессионалдык багыттуулугунун калыптанышында педагогдон талап кылат.

Жыйынтыгында, төртүнчү этапта педагог аудиторияда колдонгон пикир алышуунун системасын анализдеп, тактап, андан улам кийинки окуудагы пикир алышуунун болжолдуу түрүн аныктайт. Негизинен, бул этап айланып отуруп кайра биринчи этапка барат. Анткени, бул тактоочу этап болуп саналат.

ЖОЖдор мектептерден окутуунун жана тарбиялоонун формасы менен айырмаланбайт. Анын негизги милдети – педагог менен тыгыз карым-катышты түзгөн адистин жеке калыптанышын аныктайт. Ошондуктан, ЖОЖдордогу педагогикалык пикир алышуу системасындагы «окутуучу-студенттин» карым-катышы мектептегиден жогору болот. ЖОЖдогу «ведомость» деген түшүнүк педагог менен студенттин ортосунда өзгөчө бир эмоционалдуу сезим тартуулап турат. Дал ушул түшүнүк студенттин ийгиликке (илим менен алектенишин, өз алдынча окуусун, кесипке болгон кызыгуусуна) жетишине түрткү берип турат. Окутуудагы жана тарбиялоодогу эң жемиштүү процесс болуп карым-катыштардын системасы эсептелет. Ага негизги талаптар төмөндөгүдөй: 1) тарбия ишинде «ведомостту» жана

кызматташтыкты уюштуруунун карым-катышы; 2) ЖОЖдогу педагог менен студенттин профессионалдык сезиминин жалпылыгы; 3) педагогикалык пикир алышуунун аң-сезими толук өөрчүгөн адамга карата тоскоолдуктарды жеңүүгө ориентациялоо (болжолдуу багыт табуу) системасы; 4) тарбиялоо жана профессионалдык кызыгууну арттырууну башкаруу менен анын негизинде педагогикалык пикир алышууну жана тарбиялык иштердин бардык системасын ишке ашыруу; 5) студенттерди ар түрдүү изилдөө иштеринин формалары менен байланыштыруу; 6) студенттин коомдук-саясий активдүүлүгүн арттыруу үчүн шарттарды түзүп берүү (чогулуштарга, деканаттагы чогулуштарга, кафедранын отурумдарында, илимий семинарларга ж.б. чыгарып сүйлөтүү жана катыштыруу); 7) студент менен окутуучунун ортосунда илимий кызматташтыкты түзүү: биргелешкен илими-изилдөө иштерин жүргүзүү, биргелешип китептерди жарыялоо, конференцияларга катышуу ж.б.; 8) окутуучу менен студенттин ортосунда официалдуу эмес, регламентте жок карым-катыштарды ишке ашыруу; 9) окутуучу-профессордук топтун катышуусу менен студенттердин таймашын (кароолор, конкурстар, кечелер, спорттук мелдештер ж.б.) өткөрүү.

Педагогикалык карым-катыштын негизги өзгөчөлүктөрү болуп, анын системалуулугу жана тынымсыздыгында жатат. Алсак, аудиториялык формадан аудиториялык эмес формага, багытталган окуудан илимий изденүүлөргө, атайын регламенттелген пикир алышуудан жөнөкөй пикир алышуунун түрүнө өтүү. Педагогикалык пикир алышууда ЖОЖдогу окутуучуга өзгөчө талап кылынган нерсе – бул окумуштуу окутуучунун студентке этика-психологиялык негизде мамиле кылуусу. Бул багытта алып айтсак, окутуучу менен студенттин пикир алышуудагы стили жогору мааниге ээ.

Стиль дегенибиз бул: а) педагогдун коммуникативдүүлүгү; б) максатына жеткен карым-катыш; в) педагогдун жеке чыгармачылыгы; г) студенттик коллективдин өзгөчөлүгү.

Педагогикалык пикир алышуудагы стиль педагогдун конкреттүү системанын өкүлү экенин да көрсөтүп турушу керек. Пикир алышуунун стили анын кесибине тыгыз байланыштуу болот.

Педагогикалык пикир алышуунун стилдерин изилдөөнүн негизи, аны эки түргө бөлүүгө мүмкүндүк берет. Оптималдуу стиль катары студенттин жана педагогдун кызыгуу менен чыгармачыл иштөөсү эсептелинет. Педагогдун кызыгуучулугу илимди органикалык жактан майдалап, жашоодо колдонууга ылайыкташтырып, андан алда канча эсе көп майнаптуу жыйынтык алып келет. Педагогикалык пикир алышуунун бул стилинде эки негизги фактор бар. Биринчиси 0 илимди

изилдөө жана сүнгүп кетүү; экинчиси – илимий изилдөөнүн жолун студенттерге педагогикалык иш аракеттерди жасоонун материалына айландыруу.

Окумуштууга өзүнүн толгон билимин студенттерге берүүдөгү негизги шарт – анын пикир алышуудагы туура стилди тандап алуусу. Башкача айтканда, ЖОЖдогу окутуучулардын ишмердигинин негизи – «аз, бирок саз» болгондугунда. Жалпысынан студенттердин жана педагогдордун ишиндеги кызыгуучулук бул – эмпатиянын (бул – өзүн жана башка адамдардын ички сезимин туура баалоо жана түшүнүү) булагы, ошону менен бирге илимге болгон кызыгуу бирдиктүү мамилелердин негизинде кесипке болгон чыгармачыл изилдөө жаралат. Эскерте кетчү нерсе, студент менен окутуучунун ортосундагы мамиле тууганчылык ж.б.д.у.с. эмес, педагогикалык максатта болуш керек.

Окутуучу менен студенттин ортосундагы этика-психологиялык мамилелер акырындык менен орнойт. Ал коомдон, жашоодон, окуудан алынган мол тажрыйбалардын жана педагогдун жеке педагогикалык багыттуулугунун негизинде болот. Жогорку билим берүү педагогикасы тууралуу көптөгөн изилдөөлөрдө ЖОЖго тапшырган жаш бала дароо эле студент боло калбайт деп ишендирет. Ал акырындык менен социо-психологиялык механизмдердин негизинде көнө баштайт. Анын көнүшүнө жаңы социалдык наам (статус), окуу жана көзөмөлүн жаңы формалары жана албетте, ЖОЖдогу аба ырайы (атмосфера) таасир этет. Мына ушул мезгилден тартып окумуштуу-окутуучулар менен биринчи курстун студенттеринин ортосундагы карым-катыштын туура жолун баштоо керек. Мектептеги мамилелерди ЖОЖдо пайдалануу студент менен окутуучунун ортосундагы мамилелердин андан ары туура эмес өнүгүшкө алып барат.

Өз алдынча иштөө үчүн суроолор:

1. Педагогикалык карым-катыштын негизги өзгөчөлүктөрү боюнча пикир алмашкыла.
2. Тема боюнча класстер түзгүлө.
3. «Эмпатия» аттуу темада эссе жазгыла.
4. Педагогикалык пикир алышуунун этаптарын атагыла.
5. Мугалимдин чеберчилиги боюнча кыскача баяндама жазгыла.
6. Чеберчиликтин жана педагогикалык ишмердүүлүктүн деңгээлин айткыла.
7. Педагогикалык шык жана педагогикалык чеберчиликке тийиштүү өзгөчөлүктөрдү атагыла.

Сунушталган адабияттар:

1. Андриади И.П. Основы педагогического мастерства [Текст] / И.П. Андриади. // М.-Академия, 1999.-160с.
2. Коджаспирова Т.М. Педагогика [Текст] / Т.М. Коджаспирова. – М.:издательство «КНОРУС». 2010.
3. Основы педагогического мастерства: учеб. пособие / И.А.Зяюн,М.,1989.
4. Педагогика. Под ред.Сластенина В.А.– М.: Школа-Пресс, 2000.– 512с.
5. Питюков В.Ю. Основы педагогической технологии.М.: Российское педагогическое агенство [Текст] / В.Ю. Питюков. 1997.-176с.
6. Пидкасистый П.И., Портнов М.Л. Искусство преподавания [Текст] / П.И. Пидкасистый, М.Л. Портнов. – 2008.
7. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. Во 2 кн. [Текст] / И.П. Подласый. – М.:ВЛАДОС,2000. – 256с.
8. Ризз Г.И. Размышления о педагогической деятельности,культуре, мастерстве [Текст] / Г.И. Ризз. // Педагогика.1995.
9. Рыданова И.И. Основы педагогики общения [Текст] / И.И. Рыданова. // Минск: «Белорусская наука». – 1998.
10. Столяренко Л.Д., Самыгин С.И., Столяренко, В.Е. «Психоглогия и педагогика» [Текст] / Л.Д. Столяренко, С.И. Самыгин, В.Е. Столяренко. // Изд-во Ростов-на Дону.– Феникс .– 2012г.
11. Ткачева М.С. Педагогическая психология [Текст] / М.С. Ткачева. – М., Высшее образования. 2008.
12. Якушева С.Д. Основы педагогического мастерства : учебник для студ. сред. Проф. Учеб. Заведений [Текст] / С.Д. Якушева. – М.: Издательский центр «Академия»,2008.

ЖОГОРКУ МЕКТЕПТЕ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН МАЗМУНУ

8.1. Жогорку окуу жайларда билим берүүнүн мазмуну жана анын структурасы

1. Билим берүүнүн мазмуну – дидактиканын негизги маселелеринин бири. Билим берүүнүн мазмуну «кимге?», «кандай?» көлөмдөгү билимди «кандай?» деңгээлде берүү керектигин аныктайт. Демек, тигил же бул окуу мекемеси үчүн билим берүүнүн мазмунун алдын – ала белгиленген билимдин, билгичтиктин жана көндүмдөрдүн системасы. Жогорку мектепте билим берүүнүн мазмуну студенттердин адистик билимдеринин өнүгүшүнө, алардын ойлонуу, ой жүгүртүү ишмердүүлүгүнө жана эмгектенүүсүнө шарт түзүүсү зарыл.

Билим берүүнүн мазмунун аныктоо үчүн ага таасир этүүчү факторлорду аныкташат. Педагогикалык илимий-изилдөөлөрдүн негизинде окуу процессинин мазмунун аныктоочу башкы факторлор аныкталган. Алар төмөнкүлөр:

- окутуу процессинин максаты;
- студенттердин өздүк муктаждыгы;
- алыскы жана жакынкы өлкөлөрдөгү билим системасы;
- мамлекеттин мүмкүнчүлүгү;
- техниканын жетишкендиктери;
- улуттук жана дүйнөлүк маданият;
- жалпы коомдук муктаждык.

Окутуу процессинин мазмуну эң биринчи ирээтте билим берүүнүн максатына ылайык аныкталат. Ал эми билим берүүнүн негизги максаты социалдык талаптан келип чыгат. Билим берүүнүн мазмунунун негизги максаты өз алдынча, эркин, маданияттуу, адеп-ахлактуу, ар тараптан өнүккөн инсанды калыптандыруу, тарбиялоо болуп саналат.

Кыргыз Республикасында билим берүүнүн максаттары «Билим жөнүндө» негизги закондо, мамлекеттик деңгээлде кабыл алынган «Билим», «XXI кылымдын кадрлары» жана башка директивалык документтердин негизинде аныкталган.

Билим берүү мазмунун аныктоочу факторлор

Окутуу процессинин мазмуну илимдин жетишкендиктеринен улам келип чыгат. Бирок, илимдин азыркы жетишкендиктери окутуу процессинин мазмунуна түздөн-түз айланбайт. Атайын ыкмалар менен дидактикалык жактан иштеп чыгуудан кийин гана мазмунга киргизилет. Демек, тигил же бул предмет боюнча билим мазмуну тиешелүү илимдин негиздери болуп саналат. -

Окутуу процессинин мазмуну студенттердин өздүк талаптарына ылайык тандалышы зарыл. Анткени, окуу мазмуну студенттердин кызыгуусун, ойлонуусун пайда кылышы керек. Билим мазмунун иштеп чыгууда студенттердин өздүк муктаждыгы дагы эске алынышы керек.

Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында билим мазмунун аныктоо жакынкы жана алыскы мамлекеттердин окутуу мазмунун аныктоодогу тенденцияларын эске алууну талап кылат. Себеби, билим берүүнүн мазмунунун аныктоочу факторлордун бири – техниканын жетишкендиктери. Себеби, биринчиден, техниканын жетишкендиктери окутуу мазмунунда чагылышы керек; экинчиден, техниканын жетишкендиктерин колдонуу билим мазмунунун берилишинин жаңы деңгээлин түзүшү мүмкүн.

Билим берүүнүн мазмунун аныктоодо азыркы мезгилдеги негизги тенденциялардын бири – аны гуманизациялоо жана табигый,

так предметтерди гумандаштыруу. Бул багытта Ата-Мекендик жана дүйнөлүк маданияттын элементтери окутуу процессинин мазмунунда каралышы зарыл. Анткени, билим мазмунунда аныкталган билимдин системасы менен бирдикте адамзаттын жалпы руханий байлыктары жана баалуулуктары дагы орун алышы керек.

Окутуу процессинин мазмуну жалпы коомдогу өзгөрүүлөрдү эске алуу менен тандалат. Себеби, билим мазмунунун негиздери мамлекеттин өнүгүшүнүн башкы багыттарына байланыштуу болот. Жалпысынан алганда, билим мазмунун төрт курамдык бөлүккө бөлүшөт:

- дүйнө, адамзат, коом жана ишмердүүлүк жөнүндөгү билимдер системасы;
- ишмердүүлүктү белгилүү болгон ыкмалардын негизинде жүргүзүү жөнүндөгү билимдер, башкача айтканда репродуктивдүү ишмердүүлүктөрдүн жыйындысы;
- чыгармачылык менен өз алдынча изденип ишмердүүлүк жүргүзүүнүн негиздери;
- айлана-чөйрөгө, адамдарга боорукердик менен, сарамжалдуулук жана адилеттүүлүк менен, адамгерчиликтүүлүк жана гумандуулук менен мамиле кылуунун тажрыйбасынын жыйындысы.

Жогорку мектепте билим берүүнүн мазмуну дайыма толукталып, байытылып турат. Бул процесс кайсы бир дисциплиналардын мазмунунун өзгөрүшү менен гана чектелбестен, окуу курстарынын жана башка дисциплиналардын кириши менен дагы коштолот. Процессин мындай өзгөрүшүн тереңирээк карасак карама-каршы эки тенденцияны – системанын компоненттеринин дифференциациясын жана интеграциясын байкоого болот. Дифференциация дегенибиз – бул абдан маанилүү деп саналган жаңы курстардын окуу дисциплинасы катары киргизилиши. Мисалы, кийинки кезде жогорку окуу жайлардын окуу программаларына «Манас таануу», «Кыргызстан тарыхы», «Информатика» ж.б. курстар киргизилди.

Жогорудагыдай жаңы курстардын окуу процессине киргизилиши мурда окутулуучу айрым бир нече курстардын биригишип – интеграцияланышынын натыйжасында кыскарган сааттардын эсебинен киргизилет. Буга мисал болуп, жогорку окуу жайларда окутулуучу математика, физика, биология, химия жана диалектика боюнча жалпы теориялык билимдердин мазмунун камтыган «Азыркы табият таануу концепциясы» деп аталган интеграцияланган курс эсептелет.

Бүгүнкү күндө мындай процесстер жогорку мектепте билим берүү процессинде кеңири колдонулуп келе жатат.

8.2. Жогорку окуу жайларда билим берүүнүн мазмунун калыптандыруу деңгээлдери

Билим берүү мазмунунун теориялык негиздеринен аны калыптандыруунун үч негизги деңгээлин аныкташкан:

1. Жалпы теориялык түшүнүк деңгээли.
2. Окуу предметтик деңгээл.
3. Окуу материалдык деңгээл.

Жалпы теориялык түшүнүк деңгээлинде студенттер зарыл болгон билимди социалдык тажрыйбалардын негизги компоненттеринин жалпыланган түрүндө кабылдашат. Педагогикалык көз караш менен алганда, бул деңгээлде студенттер өз адистиги боюнча системалык компоненттердин функциясын, алардын бири-бири менен болгон байланыштарын ажырата билүүгө үйрөнүшөт.

Ал эми окуу предметтик деңгээлде сунуш кылынуучу жалпы мазмундун максаты, функциясы атайлап деталдаштырылып, мазмундун айрым элементтерин ачып, ажыратуу иштери жүргүзүлөт. Бул жерде педагогикалык процесстеги берилген мазмунду ишке ашыруунун негизги формалары конкреттешет жана калыптанат. Кийинчерээк бул берилген мазмун тиешелүү нормативдик документтерге – окуу пландарына жана программаларына киргизилет.

Окуу материалдык деңгээлде студенттин окуу ишмердүүлүгүнүн түздөн-түз предмети же каражаты болгон материалдын мазмунуна, составына жана мүнөзүнө негизги көңүл бурулат. Бул айтылган нерсе окуу дисциплинасынын мазмунун чагылдыруучу, тиешелүү социалдык тажрыйбалардын компоненттерин өздөштүрүүнү камсыз кылуучу окуу китептеринде, окуу колдонмолордо, маселелер жыйнактарында, методикалык жетектөөлөрдө ачык көрүнүүсү зарыл.

Жалпылап алганда, бул үч деңгээлди социалдык заказга жооп катары берилген педагогикалык модель катары кароого болот. Мында билим берүүнүн мазмуну окутуу тарбиялоо процессинде ишке ашыруучу берилген норма же социалдык мамиле катары жыйналат.

Билим берүүнүн мазмуну окуу предметинин деңгээлинде конкреттештирилет дагы, анын максаты, милдеттери окуу планында жана окуу программаларында чагылдырылат.

Жогорку мектептин педагогикасы тармагындагы алдыңкы адистердин (А.В. Петровскийдин) ою боюнча, окуу предмети – бул билим, билгичтик, көндүмдөрдүн педагогикалык ыңгайлашкан жыйындысы жана бул билим, билгичтик, көндүмдөрдүн окуу процессинде кандайдыр бир иш-аракет түрүндө пайдаланылып, өздөштүрүлүшү.

Окуу предмети – бул билим берүүнүн мазмунун ишке ашыруунун бирден-бир негизги каражаты болуп саналат да, өздөштүрүлө турган мазмунду өздөштүрүүнүн каражаттары менен байланыштырып турат. Бул айтылган нерседен улам, окуу предметинин дидактикалык модели эки блоктон турары айкындалат: негизги, мында адистерди даярдоого багытталган, окуу планында көрсөтүлгөн окуу предметинин мазмуну камтылса, экинчиси, каражаттардын блогу же процессуалдык блок деп аталат да, студенттердин инсандык өсүп өнүгүшүнө жана тарбияланышына багытталган билимдердин өздөштүрүлүшү, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн калыптанышын камсыз кылат.

Тактап айтканда, билим берүү мазмуну – бул индивидге берилген жана ал өздөштүрө турган: «ачык» түрүндө – окуу материалынын мазмуну аркылуу, «жабык» түрүндө – ишмердүүлүктүн түрлөрү, формалары, методдору аркылуу билим алууну процесс катары программалоосу.

Белгилей кетүүчү нерсе: ар бир окуу предмети көп функционалдуу, көп максаттуу мааниге ээ, бирок ар бир предмет окуу планынын составына кирип, анын типологиялык негизинде жетектөөчү функцияга ээ болуусу керек. Бул функция ар бир дисциплинанын мазмунунун негизги компоненттерине, андагы жардамчы жана процессуалдык блокторго жараша аныкталат.

Ал эми окуу предметинин негизин тиешелүү илимдер түзөт. Илимдердин негизи болуп, эң башкы кубулуштар, түшүнүктөр, мыйзамдар, теориялар, методдор, тил илимдери, алардын маселелери, практикада колдонулушу саналса, булар окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө, окутуунун максатына карай тандалып алынып, окуу предметине киргизилет. Бирок, окуу предмети менен илимдин негиздерин толук барабарлап коюу туура эмес. А.В.Петровский белгилеп айткандай: «...адистин профессионалдык ишмердүүлүгүн жана илимий мазмунду аныктаган кубулуштар, түшүнүктөр, теориялар окутуу процессине көз каранды эмес. Бирок, булар тигил же бул окуу дисциплинасынын мазмундук составына кирип, жаңы сапатка ээ болот дагы, окуу предметинин дидактикалык бирдигине айланат.» (5.196). Мындай илимий мазмундун профессионалдык ишмердүүлүк жана окуу предметине айлануусу абдан татаал процесс, себеби, окутуу процессин уюштуруунун психологиялык-педагогикалык негиздери, адистик даярдоонун максаттары жана милдеттери эске алынышы керек.

Бул көз караш менен алып караганда, жогорку билим берүүнүн мазмуну көп деңгээлдүү процесс экени, коомдун жогорку билим берүүгө койгон социалдык талаптарынын педагогикалык анализинен

жана социалдык тажрыйбаларды ишке ашыра билүүсүнөн көрүнөт. Билим берүүнү калыптандыруунун бардык деңгээлдеринде жогорку квалификациялуу адистерди даярдоого багыт берилет.

Окуу предмети ар түрдүүлүгүнө карабастан, төмөндөгүдөй жалпылыктарга ээ:

1) негизги тармактык ишмердүүлүктү, анын функциясын, берилген тармактык ишмердүүлүктүн предметтик мазмунун, социалдык тажрыйбанын негизги элементтерин чагылдыруучу мазмун;

2) негизги тармактык ишмердүүлүктү баяндоо, ачып берүү логикасы жана аны өздөштүрүү менен шартталган мазмун;

3) окутуунун методдору менен шартталган мазмун;

4) окутуу процессинин жүрүшүндө коммуникативдик ишмердүүлүк менен шартталган мазмун;

5) тарбиялоонун максаттарына туура келген, берилген тармактык ишмердүүлүктүн атайын окуу материалы менен шартталган мазмуну.

Теориялык түшүнүк катары берилген окуу предметинен окуу материалын так айырмалоо керек. Себеби, окуу материалына белгилүү бир убакыт ичинде өздөштүрүлө турган билимдин мазмунунун ишке ашышы. Мисалы, лекция, семинардык сабактар, лабораториялык иштер ж.б. Ошондуктан, окуу материалына маалымат берүүчү текст гана кирбестен, окуу тапшырмалары, көнүгүүлөр, көрсөтмө куралдар, чыгармачылык тапшырмалар, башкача айтканда, бүткүл окуу ишмердүүлүгү кирет. Окуу материалы – бул окуу китептери, студенттер үчүн жазылган дидактикалык колдонмолор, мугалимдер үчүн жазылган методикалык колдонмолор аркылуу конкреттүү ишке ашырылуучу окуу предмети.

Мындай материалдар кайсы бир предметтер үчүн аз же көп болушу мүмкүн. Бирок, дайыма бир дидактикалык маселе келип чыгат, лекция, практикалык ж.б. сабактар үчүн билим мазмунунун кайсынысы конкреттүү деп тандоого туура келет.

8.3. Жогорку окуу жайларда билим берүүнүн мазмунун аныктоочу документтер

Билим стандарты. Билим мазмунун аныктоочу нормативдик документтердин бири – билим стандарты. Билим стандарты мамлекет тарабынан кабыл алынган билим берүүнүн негизги мүнөздөмөлөрүнүн жыйындысы. Стандарт негизинен алганда бирдей мааниге ээ болгон нерселерди, объектилерди салыштыруунун «нормасы», «үлгүсү» жана «эталону» болуп саналат. Билим стандарты мамлекет менен анын граждандарынын ортосундагы билим берүү сферасы боюнча өз

ара келишимди чагылдырат. Мамлекет өзүнүн социалдык, техникалык, экономикалык мүмкүнчүлүгүнөн улам аныкталган деңгээлдеги билим берүүнү сунуштайт, уюштурат, жүргүзөт. Ал эми коомдун ар бир жаш мууну мектептин, жогорку окуу жайлардын жана коомчулуктун, мугалимдердин жана ата-энелердин жардамы менен сунушталган билимди кайсы бир деңгээлде өзүнүн мүмкүнчүлүгүнө ылайык кабыл алуу менен бирдикте, инсан катары коомдун аныкталган мүчөсү болуп калыптанат.

Билим стандартын практикага киргизүү – окуу процессин башынан аягына чейин катуу текшерүүдөн өткөзүү эмес, тескерисинче аныкталган окуу мазмунунун негизинде ар түрдүү варианттардагы программаларды жаңы технологиялар менен, ар түрдүү окуу китептери менен жогорку чыгармачылыкта эмгектенүүгө шарт түзөт. Анткени, стандартта окуу процессинин акыркы жыйынтыгы көрсөтүлөт, ал эми ага жетүүнүн багытын, жолдорун жана формаларын ар бир педагог өзү тандап ала алат.

Окуу системасына билим стандартты киргизүү бул – окуу процессинин мазмунун, анын түзүлүшүн, студенттерге берилүүчү билимдин көлөмүн сапатын аныктоого багытталат. Ушундан улам, билим стандарты төмөнкү талаптарга жооп берет:

1. Стандарт социалдык чөйрөнүн абалына, окуу процессине катышуучу тараптардын каалоосуна жана мүмкүнчүлүгүнө туура келип, эки тараптын макулдугу менен кабыл алынышы керек;
2. Стандарт эң биринчи ирээтте окуу процессинин жыйынтыгынын нормасы катары каралашы зарыл;
3. Стандарт билим системасынын баскычтарын улануучулугун жана байланыштуулугун камсыз кылышы керек;
4. Стандарттын мазмуну жана түзүлүшү ар бир билим системасынын баскычында инсандын аныкталган өнүгүшүнө алып келиши зарыл;
5. Стандарт окуу процессиндеги мамлекеттин кызыкчылыгын жана компетенциясын эске алуу менен бирге, эң биринчи ирээтте окуучунун мүмкүнчүлүгүнө жана талабына жооп бериши керек;
6. Стандарт жогорку деңгээлдеги технологиялык мүнөздөмөлөргө, жөнөкөй жана түшүнүктүү текшерүү жана баалоо каражаттарына ээ болушу зарыл.

Билим стандарты окуу мазмунунун нормативдик документи болуу менен бирге төмөнкү функцияларды аткарат:

- билим берүүнүн сапатын аныктайт. Стандарт билим мазмунун, окууларга тиешелүү болгон окуу көлөмүнүн, окутуу процес-

синин жыйынтыгынын бааланышын, окуу-тарбиялоо мекемелерин жана окутуучуларды аттестациялоонун нормасы болуп саналат.

- республикабыздын ар бир жаш муунунун билимге ээ болушунун гаранты болуп саналат. Республикабыздагы Конституция, Закондорго ылайык студенттердин тиешелүү билим системасынын баскычтарында кандай укуктук базада жана кайсы билимдер окутула тургандыгы ачык жана так көрсөтүлөт.

- билим берүүнүн жалпы багытын аныктайт. Республикабыздагы билим берүүдөгү өзгөрүүлөр жалпы дүйнөлүк билим берүү системасынын өнүгүү тенденциялары менен айкалышып, бүткүл дүйнөлүк билим берүүнүн мейкиндигине интеграциялоо мүмкүнчүлүгүн түзөт.

- билим системасынын ийкемдүү башкарылышына шарт түзөт. Алдын-ала даярдалган текшерүү жана баалоо критерийлеринин негизинде билим системасын жалпы мүнөздөмөлөрүн так аныкталышы жогорку окуу жайларда окуу методдорун, каражаттарын жана формаларын тандоого шарт түзөт.

- билим берүү системасындагы билим берүү деңгээли менен студенттердин даярдык деңгээлинин ортосундагы айырманы аныктайт. Стандартта ар бир предмет боюнча билимди берүү деңгээли абдан так аныкталат. Ошол эле учурда студенттерге ар биринин өзгөчөлүгүнө, мүмкүнчүлүгүнө жараша даярдануу деңгээлинин эң зарыл төмөнкү чеги аныкталат. Ошентип, билим берүү процессинин сапаты бекитилет.

Мамлекеттик билим стандартынын киргизилиши ар бир студенттин алдын ала белгиленген билимдин деңгээлине жетишине шарт түзөт. Мамлекеттик билим стандартын сактоо жана аткаруу жалпы билим берүүнүн сапатын тийиштүү деңгээлге көтөрөт.

Окуу планы. Билим мазмуну төмөнкү нормативдик документтерде: окуу планы, окуу программасы, окуу китептери аркылуу иш жүзүнө ашат. Окуу процессин тигил же, бул окуу жайында жүргүзүү үчүн окуу планы бекитилет. Окуу планы окуу жайы үчүн окуунун мөөнөтүн, окулуучу предметтердин тизмегин, алардын окутулуу ыраатын, окутууга берилген жумалык сааттын жалпы санын жана ошондой эле, окуу графигин аныктайт.

Жогорку окуу жайынын окуу планы – бул жогорку квалификациялуу адистерди даярдоонун негизги мазмунунун жалпы багытын, студенттерди окутуунун формаларын, окулуучу предметтердин тизмегин, окуунун мөөнөтүн, билимдерди текшерүүнү аныктоочу мамлекеттик документ. Окуу планы мамлекеттин ичиндеги ар башка жогорку окуу жайларынын бир профилдеги адистерди даярдоодо бир-

дей талапты камсыз кылат да, окутуунун тартибин, окуу мезгилин, семестрдин узактыгын, экзамендик сессияны, каникулду, практика-ны, курстук, дипломдук иштердин санын аткаруу убактысын регламенттеп турат.

Окуу планынын ичине фундаменталдык жана социалдык илимдер кирет, алар студенттин жогорку билим алуусунда зор мааниге ээ. Анткени, бул илимдердин негиздери бардык адистиктерге методологиялык база болуу менен бирге жаратылыш жөнүндө, коом жана коомдогу адамдардын ээлеген орду жөнүндө көз караштардын системасын калыптандырууга багытталган. Ушул максатта история, философия, социология, культурология, дин таануу, педагогика, психология, экономикалык теория жөнүндө окуу, этика жана эстетика ж.б. дисциплиналар окутулат. Бул предметтерди окутуу 1-курстан баштап киргизилип, коомдук өнүгүүнүн мыйзамдарын конкреттүү жашоо кырдаалдарында аталган билимдерин негиздерин туура түшүнүп, туура пайдаланууну камсыз кылат.

Техникалык жогорку окуу жайларында фундаменталдык дисциплиналар катары: жогорку математика, физика, химия, чийүү геометриясы, черчение эсептелет. Бул предметтер жаратылыштын жана социалдык чөйрөнүн негизги мыйзам ченемдүүлүктөрү жөнүндө билимди берүү менен бүтүрүүчү адистин илимий базиси боло турган жалпы профессионалдык жана социалдык циклдеги дисциплиналарды өздөштүрүүсүнө жол ачат.

Жалпы профессионалдык циклдеги дисциплиналарга студенттердин келечектеги ишмердүүлүк сферасына тиешелүү дисциплиналар кирет. Мисалы, техникалык адистиктерге машиналар жана механизмдер теориялары ж.б. кирсе, педагогикалык адистиктерге – психология, педагогика ж.б. кирет.

Атайын циклдеги дисциплиналарга студенттин кайсы бир адистиктеги окуган тармагына түздөн-түз байланышкан дисциплиналар окутулат. Алар жогорку квалификациялуу адистин жогорку профессионалдык мобилдүүлүгүн камсыз кылуучу атайын даярдоонун бардык суроо-талаптарын канааттандыруусу керек.

Атайын циклдеги дисциплиналар адистердин профессионалдык функцияларына түздөн-түз дал келүүчү билим, билгичтик, көндүмдөрдү калыптандырат. Атайын циклдеги дисциплиналардын мазмуну жалпы илимий жана профессионалдык дисциплиналардын мазмунуна караганда тез өзгөрүп, тез алмашып турууга мүмкүнчүлүгү бар. Эреже боюнча бул предметтер акыркы курстарда окутулат.

Окуу планына белгилүү бир педагогикалык талаптар коюлат.

1) Окуу планы көп предметтүү болбош керек; көп предметтүүлүк окуу планын ирээтсиз, чаржайыт кылат. 5 жылдык окуу мезгилинде дисциплиналардын саны 45-50 чейин болуш керек. Ал эми айрым учурда алардын саны 28-30 чейин төмөндөйт.

2) Ар бир семестрде 7-10 ар түрдүү мүнөздөгү дисциплиналар окутулат.

3) Ар бир предмет өзүнүн окуу темасына ээ болуп, окуу предметтердин графигине тегиз жайгашуусу керек.

4) Окуу предметтери семестрлер, курстар боюнча аяктоосу зарыл. Бул студенттердин көңүл буруусун, кайсы бир курстарга ориентир алуусуна мүмкүндүк берет.

5) Окуу расписаниесин түзүүдө оор дисциплиналар жеңилерээк дисциплиналар менен айкалышуусу керек.

6) Окуу планына кирген дисциплиналар белгилүү бир ырааттуулукта, өз ара байланышта, жөнөкөйдөн татаалга карай түзүлүүсү зарыл.

Ар бир 4-5 жылда жогорку окуу жайлардын окуу планы топтолгон окутуу жана тарбиялоо тажрыйбаларына, илимдин, техниканын, өндүрүштүн, маданияттын өнүгүшү жана келечектеги өзгөрүүлөргө таянып, өзгөрүүгө муктаж болуп турат.

Ошентип, окуу планы – бул, кайсы бир жогорку окуу жайында окутулуучу предметтердин составын, алардын жылдар боюнча бөлүнүшүн, жумалык жана жылдык сааттардын санын белгилеп көрсөтүүчү мамлекеттик документ.

Окуу программалары. Билим мазмунунун берилиши теориялык деңгээлде окуу планында көрсөтүлсө, анын түздөн-түз практикада иш жүзүнө ашырылышы окуу программаларында жана окуу китептеринде чагылдырылат.

Окуу предмети илимдин, маданиятын жана өндүрүштүн негизги жоболорунан келип чыккан атайын багыттагы илимий билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн жаш курактык өзгөчөлүгүнө ылайыкташкан системасы болуп саналат. Окуу предметинин максаты, мазмуну жана түзүлүшү окуу программалары менен аныкталат.

Окуу программасы ар бир окуу предмети боюнча билимдин, билгичтиктин жана көндүмдөрдүн мазмунун бекитүүчү, негизги илимий көз караштарды үйрөнүүнүн логикасына ылайыкташкан окуу темаларын, алардын удаалаштыгын, өздөштүрүүгө бөлүнгөн убакыт өлчөмдөрүн бекитүүчү негизги нормативдик документ болуп саналат. Окуу программасы окуу предметинин илимий жана руханий бирдиктүүлүгүн камсыз кылат. Окуу программасынын типтүү мамлекеттик, жумушчу жана автордук түрлөрү бар.

Типтүү окуу программасы бардык педагогдордун, окумуштуу дидакттардын, коомчулуктун катышуусу менен даярдалып, официалдуу түрдө Билим жана илим Министрлиги тарабынан бекитилет. Ар бир мектеп типтүү программанын негизинде жумушчу окуу программасын иштеп чыгып жана педагогикалык кеңешке бекитилет.

Окуу программасы негизинен алганда үч бөлүктөн түзүлөт. Окуу программасынын түшүндүрмө бөлүгүндө окуу предметинин максаты, анын милдеттери, студенттерге берилүүчү билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн системасы көрсөтүлөт.

Окуу программасынын кийинки бөлүгү – негизги бөлүгү болуп саналат. Ал бөлүктө окуу предметинин мазмуну, тематикалык планы жана темалардын чечилиши көрсөтүлөт. Ар бир теманын негизги түшүнүктөрү, билим, билгичтик жана көндүм боюнча окуу бирдиктери, окутуунун формалары белгиленет. Мындан тышкары, ар бир теманы өздөштүрүү боюнча окуу убактысы бөлүнөт.

Окуу программасынын үчүнчү бөлүгүндө окуу предметине тиешелүү методикалык көрсөтмөлөр, башка окуу предметтери менен байланыштар, окуу предметине керектелинүүчү материалдык-техникалык база, көрсөтмө куралдар жана ошондой эле, окуучулардын даярдык деңгээлине коюлуучу негизги талаптар көрсөтүлөт. Мындан тышкары колдонулуучу адабияттардын тизмеси берилет.

Мамлекет тарабынан бекитилген окуу программасынын негизинде тиешелүү предметти терендетип, же тескеринче жеңилдетип окутуу боюнча жеке автордук, же коллективдик окуу программалары даярдалат. Адатта автордук окуу программасы, кошумча курстар, мектептин педагогикалык кеңеште талкууланып бекитилет.

Окуу китеби жана куралдары. Окутуу процессиндеги эң негизги окуу куралы – окуу китеби болуп саналат. Окуу китеби – окуу программасына ылайык студенттер өздөштүрүүгө тийиш болгон маалыматтарды жана методикалык материалдарды толук камтыйт. Окуу китеби ар бир дисциплина боюнча түзүлөт жана билим берүүчү, өнүктүрүүчү, тарбиялоо, мотивация түзүү, маалымат берүү, текшерүү жана башкаруу функцияларын аткарат. Окуу китебине төмөнкү дидактикалык талаптар коюлат:

1. Окуу китеби мамлекеттик билим стандартында көрсөтүлгөн билим деңгээлин камсыз кылуучу окуу материалы менен жабдылышы керек. Демек, окуу китебинде аныкталган татаалдыктагы жана зарыл көлөмдөгү окуу материалы берилет.

2. Окуу китеби студенттин интеллектуалдык, руханий жактан тынымсыз жана үзгүлтүксүз өнүгүшү үчүн ар тараптуу материалдар

менен камсыз болушу зарыл, ошондуктан окуу китебинде ар бир маалымат абдан кылдат тандалып өз ордуна коюлушу маанилүү болуп саналат.

3. Окуу китебиндеги материалды өздөштүрүү менен студент аныкталган сапаттарга, мүнөздөргө калыптанышы керек. Окуу китебиндеги көлөмүнө коюлган талаптар менен анын тарбиялоо таасирлерин жогорулатуу абдан оор маселелердин бири болуп саналат.

4. Окуу китебиндеги окуу материалдары студенттерде кызыгууну пайда кылышы керек. Окуу предметинин студент тарабынан өздөштүрүлүүсү китептеги материалдын мотивди түзүүдөгү таасирине көз каранды болот.

5. Окуу китебинин мазмунун өздөштүрүү үчүн сөзсүз түрдө кошумча маалыматтарды издөө зарылчылыгы келип чыгышы керек. Себеби, окуу китеби билимди өздөштүрүү үчүн зарыл мазмундун эң минималдуу бөлүгүн гана камтыйт. Ар бир студентте китептеги материалдарга кошумча материалдарды өз алдынча издөө, табуу системалык ишмердүүлүккө айланышы керек.

6. Окуу китебинде материалдардын берилиши жана жайгашышы мугалим менен студент тарабынан текшерүүгө, окуу жетишкендиктерин баалоого мүмкүнчүлүк түзүшү зарыл. Ошондуктан, аныкталган билгичтикке жана көндүмдөргө ээ болуу үчүн сөзсүз түрдө аткарылуучу көнүгүүлөр жана тапшырмалар орун алат.

7. Окуу китеби таанып-билүү ишмердүүлүгүн өзгөрүүсүн аныктоого, ага өз убагында багыт берүүгө мүмкүнчүлүк түзүүсү зарыл. Демек, берилип жаткан окуу мазмунунун татаалдыгына жана көлөмүнө жараша көмөк көрсөтүүчү методикалык сунуштар, көрсөтмөлөр орун алышы зарыл.

Окуу китебинде мындан тышкары төмөнкү методикалык шарттар сакталууга тийиш:

- ар бир окуу китебинин мазмунун студенттердин адистик, кесиптик өзгөчөлүгүнө ылайык түзүлүшү;
- өзгөчө маанилүү материалдардын айырмаланышы;
- тиешелүү деңгээлдеги сүрөттөрдүн, иллюстрациялардын, чиймелердин жана таблицалардын орун алышы;
- атайын өз алдынча кайталоого арналган материалдардын камтылышы;
- методикалык материалдардын орун алышы.

Окуу китептери жеке автор же болбосо автордук коллектив тарабынан даярдалып, атайын билим жана илим министрлигинин чечими менен официалдуу түрдө жогорку окуу жайларына сунушталат.

Окуу куралы – берилген предметтин мазмунун чагылдырып, эркин түрдө жазылган китеп болуп саналат. Анда программадан сырткары материалдар дагы кошулушу мүмкүн. Окуу куралдары мугалимдин көрсөтмөсү боюнча окуу китеби менен катар сунуш кылынат. Окуу материалынын мазмуну жана аларды өздөштүрүүнүн жолдору кошо көрсөтүлгөн адабият окуу-методикалык курал деп аталат. Адатта, алар мугалимдер жана студенттер үчүн өз өзүнчө даярдалат. Окуу методикалык куралдарга адабият жана тарых боюнча хрестоматиялар, математика, физика, биология, химия боюнча көнүгүүлөрдүн жыйындысы, география, биология боюнча атластар, тилдер боюнча ар түрдүү жыйналмалар жана башка түрлөр кирет.

Өз алдынча иштөө үчүн суроолор:

1. Жогорку окуу жайында билим берүүнүн мазмуну жана структурасы кандай?
2. Билим берүүнүн мазмуну кандай компоненттерден турат. Ар бир компоненттерге мүнөздөмө бергиле.
3. Жогорку окуу жайында билим берүүнүн мазмунун калыптандыруунун кандай денгелдери бар?
4. Билим берүүнүн мазмунун аныктоого кандай факторлор таасир тийгизет?
5. ЖОЖдо билим берүүнүн мазмуну менен техниканын жетишкендиктери кандай байланышта болот.
6. Билим берүүнүн мазмунун аныктоонун негизги принциптери кайсылар?

Сунушталган адабияттар:

1. Вербицкий А.А. Активное обучения в высшей школе: контекстный подход: [Текст]./ А.А Вербецкий. Методические пособие. -М:Высш. шк., 1991.-207с.
2. Жигалев Б.А. Качество образования в современной школе: учебное пособие для студентов вузе. [Текст]. /Б.А.Жигалев.– Ниж. Новгород: НГЛУ им. Н.А.Добролюбова, 2007.-115с.
3. Жигалев Б.А. Педагогическая система оценки качество образования в современном вузе. Моногр. [Текст]./ Б.А. Жигалев.– Ниж. Новгород: НГЛУ им. Н.А.Добролюбова, 2011.-123с.
4. Кобыляцкий И.И. Основы педагогики высшей школы. [Текст]./ И.И. Кобыляцкий. Киев-Одесса, 1998. 81-89с.
5. Кулюткин Ю.Н. Образовательная технология и педагогическая рефлексия. [Текст]./ Ю.Н. Кулюткин.СПБ. ГКПМ. 2002.-46с.

6. Медведев В. Подготовка преподавателя высшей школы: компетентный подход. [Текст]. / В. Медведев, Ю. Татур. Высшее образование в России. 2007. №11. 46-56с.

7. Педагогика. [Текст]. / Под. ред. Сластенина В.А. – М.: Школа-Пресс, 2000.-512с.

8. Питюков В.Ю. Основы педагогической технологии. [Текст]. / В.Ю. Питюков. – М.: Российское педагогическое агенство. 1997.-176с.

9. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. [Текст]. / И.П. Подласый. В 2 кн. -М.: ВЛАДОС, 2000.-256с.

10. Полот Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. [Текст]. / Е. Полот. -М., 2002.

11. Русинова Л.П. Учебное пособие. [Текст]. / Л.П. Русинова. Педагогический словарь по темам. – Саракуль, 2010.

12. Ризз Г.И. Размышления о педагогической деятельности, культуре, мастерстве. [Текст]. / Г.И. Ризз. // Педагогика.-1995.

ОКУТУУНУН МЕТОДДОРУ

9.1. Окутуу – максатка багытталган окутуучу менен студенттин ортосундагы өз ара аракеттенүү процесси

Окутуу – бул окуучулардын илимий билимдерин, таанып-билүү жана чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн, ошондой эле алардын жалпы, адеп-ахлактык жана эстетикалык көз караштарын калыптандыруу боюнча жүргүзүлгөн жана таанып-билүү иш аракетин стимулдаштыруу максатында уюштурулган педагогикалык процесс (Харламов И.Ф. Педагогика М., 1990, 149.б.) – деп берилген. Бул аныктама айтууга татаал болгону менен окутуу процессинин эң негизги максатын, маңызын даана жана так көрсөтүп турат.

Аныктаманын өзөгүн окутуу процесси студенттерге билим жана тарбия берүү максатында атайын жүргүзүлө турган студент менен окутуучунун ортосундагы биргелешкен иш-аракет экендиги түзөт. Ошол эле мезгилде студенттердин иш-аракетин уюштуруу жана кызыктыруу (стимулдаштыруу) керектиги белгиленет. Эгерде окуу процессинде студенттер окууга кызыкпаса, анда окутуунун натыйжасы жокко эсе дегендикке жатат.

Бул аныктамага таянып окутуу процессинде төмөндөгүдөй дидактикалык маселелерди чектөөгө болот:

- студенттердин окуп таанып-билүү активдүүлүгүн арттыруу, стимулдаштыруу;
- студенттердин илимий билимдерди өздөштүрүү боюнча таанып-билүү иш-аракетин уюштуруу;
- студенттердин ойлоосун, чыгармачылык дараметин жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүү;
- студенттердин дидактикалык жана материалисттик көз караштарын калыптандыруу;
- студенттердин адеп-ахлактык, эстетикалык көз караштарын калыптандыруу;

• окутуу жөндөмдүүлүктөрүн өркүндөтүү жана башка кирет.

Окутуу процессин сөз кылып жатып, башка педагогикалык кубулуштар сыяктуу процесс экендигин белгилеп кетүү керек. процессин бир жагында окутуучу экинчи жагында студент турат. Эки тарап-

тын бири жок болгон учурда окутуу процесси жокко чыгат. Демек, окутуучусуз студентти, студентсиз окутуучуну элестетүү мүмкүн эмес. Эки тараптан бирдей активдүү биргелешкен иш-аракетинин негизинде гана окутуу процесси келип чыгат. Бул болсо эки тарапка мүнөздүү эки максат, эки түрдүү иш-аракеттердин бар экендигин далилдейт. Окутуучулардын студенттерге билим берүү, алардын таанып-билүү жөндөмдүүлүктөрүн арттыруу максатында жүргүзгөн иш аракети «окутуу» деп билсе болот. Ал эми студенттердин билим алуу, окуу ыкмаларын, жөндөмдүүлүктөрүн өздөштүрүү максатында жасаган иш аракеттерин окуу деп түшүнөбүз.

Бул эки тараптын ортосунда пайдалануучу эң негизги каражат болуп билимдин мазмуну эсептелет. Башкача айтканда, окутуучу студентке билимдин мазмунун берет, студент окутуучудан алган билимдин мазмунун өздөштүрөт. Ошондуктан, окутуу процессинин негизги элементтерин окутуучунун иш-аракети, билимдин мазмуну, студенттин иш-аракети түзүп турат десек «ОКУТУУЧУ – БИЛИМДИН МАЗМУНУ – СТУДЕНТ» болот.

Мындай үчилтиктин ортосунда кызмат аткаруучу каражат катары билимдин мазмуну эсептелет. Бул үч элементсиз окутуу процесси жок деп түшүнсө болот.

Окутуучу адамзат тажрыйбасында топтолгон билимди, тактап айтканда, билимдин мазмунун студенттерге жеткирет.

Адаттагы кандай окутуу керек деген дидактикалык суроодо окутуунун методдору деген педагогикалык категория келип чыгат. Методсуз окутуунун максатын, окутуунун мазмунун, анын таанып-билүү закон ченемдүүлүктөрүн ишке ашырууга мүмкүн эмес.

Метод – окутуу процессинин эң негиздүүсү – окутуучунун максатын жана натыйжасын байланыштыруучу бөлүгү. «Максат – мазмун-ыкма-форма-окутуунун каражаттары» системанын ичиндеги формуланын эң негизгиси десек жанылышпайбыз.

Метод – грек сөзүнөн *metodos* – келип чыккан которгондо – бир нерсеге жетүү жолу, ыкмасы дегенди түшүндүрөт. Философиялык сөздүктө төмөндөгүдөй аныктама берилген: «Метод жалпы маанисинде максатка жетүүнүн жолу, белгилүү мүнөздө иреттелген иш-аракет. Дидактикалык методдор деп көбүнесе билим берүүгө коюлган милдеттерди аткаруу үчүн колдонулуучу жолдордун биргелешкен тобу деп айтсак болот. Кээде педагогикалык адабияттарда методдорду педагогдун же студенттердин гана иш-аракети деп айтылат. Биринчи жагдайда билим берүүнүн, экинчиде болсо окуунун методдору деп түшүнгөн он. Эгерде педагог менен студенттин бир-

гелешкен иш-аракети жөнүндө сөз болгондо гана окутуунун методдору жөнүндө сөз болот.

Окутуунун методдорунун структурасында «ыкма, эреже» деген түшүнүктөр бөлүнүп турат. Ыкма – методдун элементи анын составдык бөлүгү.

Окутуу ыкмасы – окутуу методунун курамдык бөлүгү жана анын өзүнчө бир жагы башкача айтканда «метод» деген жалпы мазмунду толуктоочу түшүнүк эсептелет. Метод көптөгөн ыкмалардан турат.

Эреже – бул ыкманын сүрөттөчүлүк, нормативдик модели катары кызмат кылат.

Окутуунун эрежеси – окутуу процессинин типтүү педагогикалык кырдаалында кандайча аракет кылуунун конкреттүү көрсөтмөсү.

Аныкталган маселени чечүү үчүн колдонулган эрежелердин системасы – бул методдун нормативдик – сүрөттөчүлүк модели болуп эсептелет. Окутуунун методу көп кырдуу, көп сапаттуу, көп өлчөмдүү кубулуш. Окутуунун методуна билим берүүнүн, окутуунун максаты, мазмуну, принциптери, формалары, закон ченемдүүлүгү чагылдырылат.

Окутуунун методу – бул тарыхый категория.

Метод дидактиканын башка категориялары менен тыгыз байланышта болуп, ал категориялардан чыкса да (цель, содержание, форма, обучение) аларга чоң таасир берип, ошол категориялардын калыптанышына түрткү болот (взаимообратная связь). Максат, мазмун, форма өзүнчө методсуз ишке ашпайт, дидактикалык өсүм болбойт. Мындай мүмкүнчүлүктү метод гана ишке ашырат. Метод гана дидактикалык системанын өсүшүнүн темпине, тез алга жылышына мүмкүнчүлүк берет.

Окутуунун методикасынын структурасында, өзгөчө объективдүү жана субъективдүү жагдайлар бөлүнүп турат.

Объективдүү бөлүк – кайсы гана педагог колдонбосун сөзсүз түрдө катышуучу жоболордун болушу. Анда бардык дидактикалык жоболор, талаптар, закондор, закон-ченемдүүлүктөр, принциптер жана эрежелер, ошондой эле максат, мазмун, форма жана башкалар.

Методдун субъективдүү бөлүгү – педагогдун инсандык сапатына, өзгөчө студенттердин мүмкүнчүлүк шартына байланыштуу. Алигиче методдун объективдүүлүгү менен субъективдүүлүгү, эң татаал жана чечилбей турган маселе. Бул тууралуу ар түрдүү диапозондогу ой-пикирлер, позициялар бар. Кээ бирөө методду объективдүү кубулуш деп субъективдүү көрүнүштү таанып, педагогдун керт башына кайталангыс чыгармачылыгын санашат. Албетте, чындык эки кара-

ма-каршы концепциялардын ортосунда. Анткени, методдо туруктуу жалпылык бар, объективдүү бөлүк дидактарга методдун теориясын иштеп чыгып, практикага жол ашырууга, көпчүлүк учурда логикалык тандап алуу проблемаларын чечип, оптималдуу ыкманы ишке ашырат. Методдо педагогдун ишмердиги, чыгармачылык дарамети, профессионалдык касиети максималдуу түрдө ишке ашат десек да жаңылышпайбыз. Ошондуктан окутуунун методу ар дайым жогорку деңгээлдеги педагогикалык устаттык гана эмес, педагогикалык искусство дагы.

Дидактикалык адабияттарда метод-окутуунун планга ылайыкташтырылган, максатка жетүүгө умтулган искусствосу. Бирок методду искусство деп гана кароо туура эмес, себеби окутуунун логикасы, мыйзам ченемдүүлүк касиети бар. Ошондуктан, метод коюлган максатка жетүүгө ылайыкталган алгоритмаланган логикалык иш-аракеттин системасы, ошондой метод педагогикалык көрүнүштүн эн негизги иш-аракеттеринин бири. Анткени методдо окутуучу менен студенттин биргелешкен иш-аракети ишке ашат. Анын натыйжасы ийгиликтүү болгондо гана алга жылуу процесси диалектикалык өсүш калыптанат. Ошондуктан методго толук аныктама берүү өтө татаал нерсе.

9.2. Жогорку окуу жайларында традициялуу окутуунун методдорунун өзгөчөлүктөрү

Окутуунун традициялуу методдору кылымдар бою колдонулуп келе жатканына карабастан, окутуу башталгандан бери эле аларды ырааттуу иштеп чыгуу окумуштуу педагогдорду түйшүккө салып келе жатат. Мектептеги окутуу процессин байкоо аркылуу дидактар студенттер менен педагогдордун ишмердүүлүктөрүндөгү сырткы көп түрдүү көрүнүштөрдү баамдашкан. Ишмердүүлүктөрдүн ошол түрлөрүн окутуу методдору деп аташкан. Мисалы: Педагог материалды баяндап жатса айтып берүү методу, китеп окушса – китеп менен иштөө методу, педагог предметти же анын сүрөтүн көрсөтсө демонстрациялоо методу, маселе чыгарса – маселе иштетүү методу, жана башка ушундай сыяктуу.

Окутуунун методдору аябай көп, ошондуктан аларды классификациялоо дагы кыйынчылыкты туудурат.

Методдорду классификациялоо – бул кандайдыр бир белгилердин ичине камтылган, ыраатталган система. Азыркы убакта дидактикалык ой жүгүртүү ушундай деңгээлге жетишкендиктен, тигил же

бул классификациялоо сөзсүз түрдө универсалдуу жана туура деп айтууга болбойт. Окутуу – дидактикалык процесс, көп кырдуу, көп сырдуу. Ошондуктан окутуунун методдору да диалектикалык түрдө болушу максатка ылайык. Ошондуктан кээ бир авторлордун классификациясына токтолуп кетели. Окутуунун методдорунун окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүнө ылайык классификациясы (И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин).

Таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн мүнөзү – бул окуучулардын ой жүгүртүү активдүүлүгүнүн деңгээли болуп эсептелет.

Бул классификация боюнча окутуунун методдору төмөнкүчө бөлүштүрүлөт:

- түшүндүрмө иллюстрациялык метод (маалыматтама –рецептивдүү) (рецепция-түшүнүү): ангеме айтып берүү, лекция түшүндүрүү, китеп менен иштөө, сүрөттөрдү демонстрациялоо, кино-диафильм жана башка.

- репродуктивный метод – мында окутуучу маалыматты даяр түрүндө берет, түшүндүрөт, ал эми окуучулар аны даяр түрүндө кабыл алып, мугалимдин тапшырмасы менен иштеп чыгат. Репродуктивдүү методдун негизги артыкчылыгы болуп, окуу-иллюстрациялык методундагыдай эле убакыттын үнөмдүүлүгү эсептелет. Бул метод көлөмдүү билимди кыска убакыттын ичинде, өтө чоң эмес аракеттин негизинде берүү мүмкүнчүлүгүн түзө алат.

Бул эки метод тең өзгөчө ойлонуу операцияларын калыптандырууга, билим, билгичтиктерди байытууга багытталгандыгын мүнөздөөгө болот, бирок окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүүнү толук ишке ашырбайт.

- Проблемалык окутуу методу – бул аткаруу ишмердүүлүгүнөн чыгармачылык ишмердүүлүккө өтүүнүн жолу болуп эсептелет. Бул методдун негизги мазмуну – окутуучу астында максат коюп, аны чечүү үчүн таанып билүү процессинде ой жүгүртүүгө биринчи орун коюлушу керектигин көрсөткөндүгүндө жатат. Мында даяр билимди, жыйынтыктарды кабыл алып, түшүнүп, жаттап албастан, алар далилдөөлөрдүн логикасына, окутуучунун ой жүгүртүүсүнө же анын ордун алмаштыруучу, толуктоочу каражаттардын (кино, телевидение, китеп жана башка) кыймылына байкоо жүргүзүшөт. Мындай методдо окуучулар атайын катышуучу гана эмес, окутуучунун ой жүгүртүүлөрүнүн жүрүшүнүн байкоочулары болуу менен маселени чечүүнү үйрөнүшөт.

- айрым изилдөөчүлүк метод – (эвристикалык) бул метод окуучулардын татаал окуу проблемасын окуу ишинин башынан аягына чейин эмес, айрым бир убактарда өз алдынча чечүүсүн мүнөздөйт.

Мында мугалим окуучуларды изденүүнүн айрым кадамдарын аткарууга чакырат.

- Изилдөөчүлүк метод – бул метод билимди өздөштүрүп алууга, предмет же кубулушту изилдөөгө, жыйынтыктарды чыгарууга жана алган билимди турмушта колдонууга үйрөтүүгө багытталган. Бул методдун кемчилиги болуп, убакытты көп талап кылгандыгы эсептелет.

Азыркы жылдарда Ю.К.Бабанский сунуш кылган методдордун классификациясы кеңири колдонулуп келе жатат. Бул классификация үч чоң топко бөлүнгөн:

- Окуп таануу иш аракети жана уюштуруу ишин жүзөгө ашыруу методу;
- Окутуу-таануу иш-аракетин шыктандыруу (стимулирование) жана мотивациялоо методу;
- Таанып билүү иш-аракетинин натыйжалуулугун көзөмөлдөө жана өзүн-өзү көзөмөлдөө методдору;

Жогоруда биз карап өткөн методдор эч кемчиликсиз методдор деп айтуудан алыспыз.

Окутуу методдору окутуу процессинде окутуу, тарбиялоо, өстүрүү, текшерүү-көзөмөлдөө, кызыктыруу милдеттерин аткарат. Окутуунун методдору аркылуу окуунун максаты ишке ашат.

Эми билим берүүдө традиция болуп калган классификацияны бузбастан жогорку окуу жайларында кандай окутуунун методдорун беребиз.

Жогорку окуу жайларында окутуунун методдорун төмөнкүдөй классификацияласак болот:

1. Билимди түшүнүү жана кабыл алуусун камсыздандыруу метод буга мисалы: педагогдун лекциясы, студенттин өз алдынча иши, өндүрүш процессинде педагогдун ишине байкоо жүргүзүү, консультация, практиканын жетекчисинин инструктажы, теле жана радио берүүлөрүн кабыл алуу жана башка.

2. Алган билимди практикада колдоно билүү жана билимди бекемдөө, ык, машыгууга терең ынанууга үйрөтүү методдору.

Буга семинардык жана практикалык сабактар, лабораториялык иштер, контролдук тапшырмаларды аткаруу, программалык окуу кабинетинде, өндүрүштө иштөө, мектепте жана башка жерлерде өндүрүштүн жана окуу практикаларды өткөрүү кирет.

3. Студенттердин билимин баалоо жана кесиптик даярдыгына ынануусунун калыптанышына таасир этүүчү методдор. Буларга төмөнкүлөр кирет: күндөлүк окуу ишмердүүлүгүн үйрөнүү, коллоквиумдар, консультацияда аңгемелешүү, модуль, зачет, экзамен, мамлекеттик экзамен, дипломдук иш, дипломдук проекти коргоо.

Методдорду мындай бөлүштүрүү аябай туура жана, жана так деп айтуудан алыспыз. Практикадан белгилүү, биринчи группадагы методдор жаңы билимди кабыл алып, аны үйрөнүү, ишенимге тарбиялоо, алган билимди бекемдөө, ык, машыгууга калыптануу. Экинчи группадагы методдор билимди кабыл алуу аны бекитүү мүмкүнчүлүгүн берет жана ык, машыгууга ээ болот, билим алуусу кеңейет жана ынануусу тереңдейт.

Окутуунун методдорун негизги белгилерине карап, төрт группага бөлсөк болот.

1-чи группага билимди кабыл алуусу жана өздөштүрүүсү;

2-чи группага билимди практикада колдонуу жана бекитүү;

3-чү группага билим, ык, машыгууларды өздөштүрүүсүн текшерүү, аттестация;

4-чү группага таанып билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү кирет.

Жогоруда белгилеп кеткен окутуунун методдору, жогорку окуу жайларындагы окутуунун жүрүшүндө колдонууга логикалык жактан тоолук жооп берет.

Ойлонулган активдүү кабыл алуу, аң-сезимдүү өздөштүрүүгө алып келет, ошондуктан билимди максатка ылайыктуу колдоону, билимди бекем бекитүү, практикалык (профессионалдык) ык, машыгууларды иштеп чыгат.

Илим жана техниканын өсүшү, окуу процессинин жаңы каражаттар менен байытат, жаңы окутуунун методдору пайда болот (универсалдуу эмес). Ошону менен бирге мурунку колдонулуп жүргөн методдор жакшыртыла баштайт.

Мисалы: Жогорку окуу жайында лекция техникалык каражаттар менен толукталып – азыркы заманбап окутуунун методуна айланат. Бардык окуу методдору бир эле убакта окутуунун методдору болуп саналат, окутуучулар үчүн окутуунун методдору ал эми студенттер үчүн окуунун методдору.

Окуу методдорунун эки жактуу милдет аткарылышы, методдорду колдонуунун натыйжалуулугун көрсөтөт, мында педагог менен студенттин чыгармачылык активдүүлүгү окуу процессинде белгиленет.

Башка методдордон өзгөчө бөлүнгөн окутуунун методу студенттердин өз алдынча иштөө методу, бул метод акырындап чыгармачылык менен изденүүчүлүк методуна айланат. Өз алдынча иштөө методу башка методдор менен тыгыз байланышта жана бул метод окутуунун бардык формаларында колдонулат. (мисалы, күндүзгү, кечки, сырттан окуу).

Окуу ишмердүүлүгүн активдештирүү методдордун арасынан «проблемалык окуу методу» ишке ашат. Проблемалык окуу методу специалисттердин чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрүн өстүрөт. Билим берүүчү ишмердүүлүккө калыптандыруунун мотивине проблемалык окуу эмне жаңы маани киргизет.

Проблемалык окуу педагогдун студентке үстүртөн таасир тийгизүүчү жана билимди даяр информация катарында берүүсү деп кароого болбойт.

Проблемалык окуу – студенттердин ыклас менен ынтаалуу окуу-суна ар тараптан жетилүүсүнө жетекчилик, болгондо да өтө кылдат, өтө чебер жетекчилик. Тажрыйбалар көрсөткөндөй, окутуу процессинде студенттердин иш аракетке тартып турган ар кандай мотивдер кызыкчылыктар болот. Алар түздөн-түз таасир тийгизүүчү, келечекке багытталган мотивдер, интеллектуалдык, социалдык мотив болуп негизинен 4-кө бөлүнөт:

1. Түздөн-түз таасир тийгизүүчү мотивдерге негизинен педагогдун өздүк иш-аракети жана инсандык сапаттары жана өздөштүрүү үчүн тандалып алынган материалдардын кызыктуулугу кирет. Мындай, учурда биринчиден студент педагогду нааразы кылбоо үчүн, экинчиден, лекциянын кызыктуулугунун негизинде окууга көп көңүл коюп окуйт. Бул тышкы көрүнүштөр студенттин ички сезимин козгоп, ошол педагогдун лекциясын жакшы окууга түрткү берет да, таанып-билүү кызыкчылыгын арттырат.

2. Келечекке багытталган мотивдер өзүнүн тандамалуулугу менен айырмаланат. Алар көпчүлүк учурда келечектеги кесиптер менен байланыштуу болгондуктан, айрым сабактарга тыкандык жана тырышкандык менен мамиле жасоо мүнөздөлөт.

3. Интеллектуалдык мотив – мында студент өзүн кызыктырган суроолорго же проблемаларга өзү жооп табууга аракет кылышы жана ошол тапкан жообу аркылуу канааттанышы. Бул мотивдин үмүттөндүргөн негизи-таанып билүү кызыкчылыгын андан ары өсүшүнүн бекемделишинде.

4. Социалдык мотив – бул көпчүлүк учурда инсандын керт башына мүнөздүү болгон жоопкерчилик парыз, зарылчылык, жалпы көз караш, ички ынангандык сыяктуу коомго пайдалуу жалпы социалдык шарттар менен мүнөздөлөт. Бул мотивдерди жогорку көрсөтүлгөн мотивдердин жыйындысы катары караса болот. интеллектуалдык жактан жогору, адамга турмуштун багытын туура тандоо, коом алдында жоопкерчиликтүү болуу, инсандык милдет сыяктуу сапаттар мүнөздүү болот.

Мотивдерди мындай бөлүктөргө бөлүү шарттуу түрдө гана, алар турмушта бири-бири менен тыгыз байланышта.

Демек окутуу процессин таанып билүүнүн диалектикасына ылайык келген карама-каршылыктарга, ички законченемдүүлүктөргө мүнөздүү экендиги жана ал процесстеги студентке мүнөздүү болгон мотивдер – кыймылдаткыч күчтөрдү билбей туруп иш алып баруу натыйжасыз болорун белгилеп кетишибиз керек.

Өзгөчө белгилеп кете турган нерсе: студенттердин илимий изилдөө ишине проблемалуу мамилесин калыптандыруу, булар төмөнкү иштерде калыптанат, алсак: лекция, семинардык, практикалык, иштер.

9.3. Программалык окутуу методу жана дидактикалык оюндар

Программалык окутуу – дидактика илиминин теориясында жана практикасында өсүүнүн сапаттуу жаңы бөлүгү. Кибернетиканы окутуу процессинде, окутуу системасынын башкаруу, анализ үчүн пайдалануу, окутуу процессинин башка бөлүктөрүнөн сапаттуу айырмачылыгы.

Кибернетика эмнени ойлоп тапты, программалык окутууну түзүүдө кандай үлүш кошту?

Программалык окутуу – бул программалык материалдардын, окуу машиналарынын, программалык окуу куралдарынын жардамы менен окутууну ишке ашыруу.

Программалык окутуу методу – өз алдынчалыкты камсыз кылуучу атайын метод. Бул методдо жаңы традициялуу методдор шайкеш келет да, аны үчкө бөлүүгө болот;

- Информация берүү методу;
- Программаштырылган тапшырманы аткаруу;
- Жөнгө салуу жана тактоо (контроль жана коррекция).

Программалашкан метод машина жана машинасыз болушу мүмкүн. Биринчисинде окуу материалы программалаштырылган оку китебинде, ал эми экинчисинде болсо дисплей аркылуу экранда берилет. Негизинен программаланган окуу материалдарында үч система бар: линейная (сызыктуу), тармактуу (разветвленная) жана аралашма (комбинированная).

Линейная (сызыкча) программада окуу материалдары кичинекей бөлүкчөлөргө (дозага) бөлүнүп, ирети менен берилет, үйрөтүлөт.

Тармактууга (разветвленная) бөлүнгөн программасында кошумча материалдар берилет (студенттер жооп бере албай калганда жана

башка). Аралашма (комбинированная) программа – жогорку эки программаны бириктиргенде пайда болот.

Дидактикалык окуу оюндар – окуу процессинде башкаларга салыштырмалуу жаңы кубулуш десек да болот. Бул оюндун тамыры тереңде ал 17-кылымда аскер оюну катарында белгилүү болуп келген. 1932-жылы Ленинградда М.М.Бериштейн тарабынан иштелип чыккан. Бирок ал жашап кете алган эмес, ал кайрадан 1957-ж АКШда пайда болгон жана пайдаланылган. Бул – студенттердин ишмердүүлүгүнө продуктивдүүлүк (жемиштүүлүк) чыгармачылык, изденүүчүлүк мүнөз жараткан метод.

Дидактикалык оюндар келечектеги кесип элеринин предметтик жана коомдук ишмердүүлүгүнүн формасын жаңыдан түзүү, башкача айтканда ишмердүүлүктүн баарына мүнөздүү болгон мамиленин системасын моделдештирүү.

Дидактикалык оюнда бизге белгилүү каражаттардын жардамы менен (тил, графика, таблица, документтер) ар бир специалисттин ишмердүүлүгүн мүнөздөгөн чыныгы өндүрүштөгү абал түзүлөт.

Инсценизация методу ар кандай форманы алышы мүмкүн, мисалы: мурунтан даярдалган диалог түрүндө, белгилүү бир тема боюнча дисскуция, божомолдуу мурунку заманда өтүп кеткен окуяны театрылаштыруу.

Бул методдун түзүлүшү төмөнкү схемадай болот.

Оюндун этапы	Окутуучунун максаты	Студенттин максаты
1.Оюнга даярдык	Мазмуну жана план	Түшүнүү
2.Оюнду башталышы	Белгилүү тема жана максат	Мотивдешүү
3.Оюнду уюштуруу	Рольдорду бөлүштүрүү	Рольдорду түшүнүү
4. Инсценировкалоо	Байкоо, жетекчилик кылуу	Катышуу
5.Оюнга анализ кылуу	Жыйынтыгын чыгаруу	Түшүнүү

Генерация идеясы методу – көп методдорду өзүнө чогултуп алып, жогорку класстагы чыгармачыл специалисттерди даярдайт. Бул метод «мээге чабуул» (мозговую атаку) методун элестетет. Бул методдун жүрүшүндө катышуучулар «үйүлгөн» ошол маселени кантип чечүүнүн жолдорун айтуу менен оор маселени чечүүгө аракет кылышат.

Окутуу процессинде көптөгөн методдор колдонулат, методдордун бирөө универсалдуу ушул методду колдонсок эле окутуу процессинде баардык проблема чечилет деген ойдон алыспыз.

Таануу теориясы айткандай: предметти жакшы өздөштүрүп, аны баардык жагынан үйрөнүп, башка илимдер менен болгон байланышын, өсүүсүн, келечегин билиш керек.

Окутуунун методдорунун ар башкалыгы, студенттер келечекте толук, максималдуу ишмердүүлүккө ээ болушуна мүмкүндүк берет.

Бүгүнкү калыптанып калган көз караштан алганда, интерактивдүүлүк – термини латын тилиндеги интер (inter) – аралыгы, ортосу; актив (aktivus) – аракеттүүлүк, жигердүүлүк дегенди түшүндүрөт. Демек, мында кеп ортодогу студент менен студенттин, окутуучу менен студенттердин ортосундагы аракеттүүлүк, жигердүүлүк, өз ара активдүү аракеттенишүү. Окутуудагы интерактивдүүлүк – бул окуу процессинде студенттердин өз ара жана окутуучу менен дайым пикир алышууда болуусу, биргелешкен, демилгелүү иш аракеттери, жыйынтыгында иреттүү белгилүү бир тыянак-корутундуларга келиши.

Окутуунун интерактивдүү методдору – бул идеяларды түшүнүүгө жана окутуунун максатына жетүүгө жардам берүүчү каражат катары кызмат кылган методдор.

Жыйынтыктап айтканда метод – бул коюлган максатка жетүүгө ылайыкталган алгоритмаланган логикалык иш-аракеттин системасы. (И.П.Подласыйдын аныктамасы.)

9.4. Техникалык каражаттар окуу процессинде

Илимий-техникалык прогресс жогорку билим берүүнү үзгүлтүксүз жакшыртууну, окуу процессин интенсивдештирүүнү талап кылат. Окутуунун натыйжалуулугун жогорулатуу ар түрдүү жолдор менен ишке ашат, алсак, дайыма окутуунун методдорун жана каражаттарын жакшыртуу. Бул маселени чечүүдө көп каражаттардын арасында, техникалык каражаттардын дагы ролу зор.

Комплекстүү каражаттардын, бул милдеттерди чечүүдө өзүнө тарткан, негизги мааниге ээ болгон, техникалык каражаттар болуп эсептелет, ошондой эле техникалык каражаттардын жардамы менен окутуу процессин текшерет жана башкарат.

Азыркы заманбап техникалык каражаттарды окутуучу туура тандап, аны метод катары билим берүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк жана өнүктүрүүчүлүк функцияларды аткаруу менен студенттердин окуу таанып-билүү ишмердүүлүгүн ойготуп, башкаруу, текшерүү кызматын аткарышына көмөк көрсөтүш керек.

Каражаттардын системасын көрсөтмөлүү элестетип төмөндөгүдөй таблица түзсөк болот.

№	Техникалык каражаттар (аппаратуралар)	Окуу материалдары. (дидактикалык каражаттар)	Дидактикалык материалдар менен камсыздандыруунун жолдору.
1.	Кинопроектор	Фильмдер (16мм жана 8мм)	З, Д
2.	Диaproектор	Диaфильмдер, диапозитивдер	А,Д
3.	Эпидиаскоптор	Жалпак түшүрүлгөн сурөттөр	Тандап алуу
4.	Кодоскоптор	Пленкадагы жазуулар	А,Д
5.	Проигрывателдер	Пластинкалар	А
6.	Магнитофон	Магнитный пленкадагы жазуулар	А,Д
7.	Лингафондук кабинеттерди жаблуу	Магнитный пленкадагы жазуулар	З,Д
8.	Радиопремниктер	Окуу жана жалпы берүүлөр	Балким, магниттик пленкада жазылган берүүлөр.
9.	Телевизорлор	Окуу жана жалпы берүүлөр	Видиожазуулар
10.	Видиомагнитофон	Окуу жана жалпы берүүлөр, видео жазуулар	Өзүнүн видео жазууларында даярдалган
11.	Автоматташтырылган класстар, окутуу машиналары	Окутуу программа	А,Д
12.	Э.В.М.Маалыматты чагылдырган дисплейленген компьютерлер	Окутуу программа	А,Д

Шарттуу белгилер: А-алуу, алуу
З-казак берүү
Д-даярдоо

Ошентип, техникалык каражаттардын жардамы менен жогорку окуу жайларында окутуунун мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуу:

- Үйрөнүп жаткан кубулуштар, процесстер жөнүндө студенттерге так, толук маалымат берүү;
- Окутуу процессинде көрсөтмө техникалык каражаттардын ролун көтөрүү;
- Окутуу процессинин натыйжалуулугуна түрткү берүү;

Техникалык каражаттар окутуучулар менен студенттердин окуу

эмгегин натыйжалуулугун жогорулатууга көмөктөшөт, себеби студенттерди психологиялык жана практикалык жактан турмушка жана эмгекке даярдоонун каражаты болуп эсептелет.

Жыйынтыктап айтканда, окутуунун методдору – студенттерди билимге, ар кандай ыкмаларга, машыгууларга ээ кылат, алардын акыл күчтөрүн өстүрүү, дүйнөгө болгон көз караштарын калыптандыруу максатында окутуучу менен студенттин биргелешкен иш жолдору.

Өз алдынча иштөө үчүн суроолор:

1. Окутуунун методу деген эмне?
2. Методдун структурасында кандай составдык бөлүктөр бар?
3. Окутуунун методдорунун классификациясынын маңызын ачып бергиле.
4. ЖОЖдо кандай окутуунун методдору колдонулат?
5. Окутуу процессинде кандай мотивдерди билесинер?
6. Техникалык каражаттар кандай функцияны аткарат?

Сунушталган адабияттар:

1. Алимбеков А.А, Бекбоев И.Б. Азыркы сабакты даярдап аткаруунун технологиясы [Текст] / А.А.Алимбеков, И.Б.Бекбоев. Б-2011.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход [Текст] / А.А. Вербицкий. М., 1991.
3. Джуринский А.Н. Сравнительная педагогика [Текст] / А.Н. Джуринский. М., 1998. Стр. 43-46.
4. Кривицкий Б.Х. Технические средства контроля и управления обучением [Текст] / Б.Х. Кривицкий. М., 1986. Стр. 36-43.
5. Кобыляцкий И.И. Основы педагогики высшей школы [Текст] / И.И. Кобыляцкий. Киев-Одесса, 1998. Стр. 81-89.
6. Кайнова-Цельнер Ю.В. педагогические технологии активного обучения в начальной школе [Текст]: методическое пособие / Ю.В. Кайнова-Цельнер. Б: «Кутаалам»-2014.
7. Медведев В. Подготовка преподавателя высшей школы: компетентный подход В. Медведев, Ю. Татур. Высшее образование в России. 2007. №11. Стр. 46-56.
8. Полот Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования [Текст] / Е. Полот. М., 2002.
9. Саранцев Г.И. Методы обучения как категория методики преподавания [Текст] / Г.И. Саранцев. Педагогика №1. 2008. Стр. 13-18.
10. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии [Текст] / Г.К. Селевко. М. Народное образование. 1998.
11. Сиденко А. Игровой подход в обучении. Народное образование [Текст] / А. Сиденко. №8. 2000. Стр. 134-137.

ОКУТУУНУ УЮШТУРУУНУН НЕГИЗГИ ФОРМАЛАРЫ

10.1. Окутууну уюштуруунун формаларынын келип чыгышы

Илимдин, техниканын жана өндүрүш технологияларынын интеграциясынын азыркы учурдагы деңгээли, коомду өнүктүрүүнүн социалдык программаларынын чабыты, турмушубуздун бардык тараптарынын демократияланышы жана гумандаштырылышы мурдагыга караганда азыркы жогорку мектепке башкачараак талаптарды коюп жатат. Азыркы мезгил окутуучулардан жогорку мектепти өнүктүрүүнүн бардык башкы багыттарына багыт алууну талап кылат, анткени жогорку мектептердин алдына окутуу процессин ургаалдаштыруу жана экономикалаштыруу милдети коюлган. Окутуу ишин күч каржаты жана студенттердин мүмкүнчүлүктөрүн ылайыктуу жана үнөмдүү пайдаланып, жетишерлик ылдам өтүшүн камсыздагыдай кылып окуу материалын туура тандап жана педагогикалык жактан өзүн актагыдай кыйла натыйжалуу болгудай кылып уюштуруу талап кылынат.

Алгачкы общиналык коомдо эле бир адамдан экинчи адамга, улуулардан кичүүлөргө тажрыйба өткөрүүнүн жолу катары окутууну уюштуруунун индивидуалдуу формасы жаралган. Бирок мындай ыкма менен аз сандагы гана билим алуучуларды үйрөтүүгө мүмкүн болгон. Коомдун андан ары өнүгүшү билимдүү адамдарды көбүрөөк талап кыла баштаган. Ошондуктан, индивидуалдуу окутуунун ордуна окутууну уюштуруунун башка формалары пайда болгон. Бирок, анткени менен, индивидуалдуу окутуу деле өз маанисин жоготкон жок. Ал бүгүнкү күнгө чейин репититорлук, тьюторлук, менторлук, гувернерлик түрүндө жашап келет.

Кийинчерээк, илимий билимдин өнүгүшү деңгээлине жана адамдардын көбүрөөк тобунун билим алууга болгон мүмкүнчүлүгүнүн кенейе баштагандыгына жараша индивидуалдуу окутуу системасы индивидуалдык-группалык окутууга өткөн.

Индивидуалдык-группалык окутууда мугалим бүтүндөй группа менен иш алып барган, бирок окуу иши баягыдай эле индивидуалдык мүнөздө болгон. Мугалим даярдык деңгээли ар түрдүү болгон, ар кандай курактагы 10-15 баланы окуткан. Ал балдардын ар биринен өтүлгөн материалды кезек менен сурап, ошондой эле алардын ар бирине өзүнчө жаңы материалды түшүндүргөн, үй тапшырмасын дагы

өз-өзүнчө берген. Муну менен бирге, окуу ишинин башталышы жана аякташы, ошондой эле окуу мөөнөттөрү ар бир билим алуучуга ар башка болгон. Бул болсо билим алуучуга мугалимге жылдын каалаган мезгилинде, күндүн каалаган убагында келүүсүнө мүмкүндүк түзгөн.

Индивидуалдык-группалык окутуу белгилүү бир өзгөрүүлөргө дуушар болгону менен бул да бүгүнкү күнгө чейин сакталып келет.

Орто кылымдарда социалдык-экономикалык өсүшкө байланыштуу билимдүү адамдарга болгон керектөө өтө күчөп, билим берүү массалык мүнөзгө ээ боло баштайт. Мындай шартта бир группага бирдей курактагы балдарды тандап алуу зарылчылыгы пайда болот. Анткени, билим алуучулар бири-биринен жаш өзгөчөлүгү менен айырмалануусу мурда көңүл бурбай келгендиктен окутуу процессинин эффективдүүлүгү начар болгон. Бул болсо окутууну уюштуруунун класстык-сабак системасынын жаралышына алып келген. Бул система XVII к. Я.А. Коменскийдин «Улуу дидактика» эмгегинде теориялык жактан негизделген.

Я.А. Коменскийден кийин окутууну уюштуруунун бул формасына орус окумуштуусу К.Д. Ушинский маанилүү салым кошкон.

Окутуунун класстык-сабак системасы азыркы мезгилде баардык өлкөлөрдө колдонулат жана 400 жыл чамасында негизги касиеттери жагынан өзгөрүүгө учурабай келатат.

Анткени менен XVIII к. аягында класстык-сабак системасы сынга алына баштаган. Окутууну уюштуруунун бул формасын бүткүл дүйнө кабыл алгандыгына карабай, кемчиликтери да жок эмес. Алардын кээ бирлерин атайлы:

- билим алуучулардын санынын чектелүүсү;
- орто окугандарга карата түзүлгөн окуу процесси;
- жетише албагандар үчүн окуунун оордугу;
- мыкты окугандардын өнүгүү мүмкүнчүлүктөрүнүн жоктугу;
- билим алуучулардын жекече жөндөмдүүлүгүн өстүрүү жана эсепке алуунун жоктугу.

Мына ошондуктан ушул кезге чейин окутуунун, сабактын башкача түрлөрүн издөө, өркүндөтүү процесси жүрүп келет.

Класстык-сабак системасын реформалоо аракетин XVIII к. аягында XIX к. башында англиялык чиркөө кызматкери А.Белл жана мугалим Дж. Ланкастерлер жасашкан. Алар жумушчулар арасында элементардык билимди кеңири жайылтуу кызыкчылыгы менен окутууга жана мугалимдерди даярдоого кетирилген каражаттын аз санда сакталып калышынын ортосундагы карама-каршылыкты жоюуга аракет кылышкан.

Бул жаңы система макулдашып окутуунун «белл-ланкестерлик системасы» деген наам алып бир эле мезгилде Индия жана Англия мамлекеттеринде колдонулган. Анын маңызы жашы жогорку студенттер алгач мугалимдердин жардамы менен өздөрү окуу материалды үйрөнүп, андан соң, белгилүү бир көрсөтмөлөрдү алгандан кийин өздөрүнөн жашыраак балдарга мугалим катары окутуп-үйрөтүшкөндүгүнө жана жыйынтыгында аз сандагы мугалимдер аркылуу массалык окутууну ишке ашыруусунда жатат. Бирок мында мугалимдин орду жоголуп, бул болсо окутуунун сапатынын төмөндөшүнө алып келгендигине байланыштуу Белл-ланкастердик окутууну уюштуруу формасы кеңири жайылган эмес. Окумуштуулар жана практиктер аркылуу сабактын кемчиликтеринен, тагыраак айтканда, анын ортоңку деңгээлдеги студентке багытталгандыгынан, билим алуу ылдамдыгынын орточолугунан жана анын мазмунунун бир жактуулугунан, сабактын түзүлүшүн өзгөртүүгө мүмкүн эместигин арылта турган окутуунун уюштуруу формаларын издөө аракеттери көрүлө баштаган. Себеби мындай жагдай окуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүнүн жана өз алдынчалуулугунун өнүгүшү кечендейт деген пикирлер туулган.

XIX к. аягында АКШда батавдык система жана Батыш Европада мангеймдик системалары деп аталган тандап окутуу формалары пайда болгон.

Батавдык системанын маңызы мугалимдердин убактысы экиге бөлүнгөндүгү менен түшүндүрүлөт. Анын биринчи бөлүгү группа менен коллективдүү иштөөгө туура келсе, ал эми экинчи бөлүгүндө жардамга муктаж болгон студенттер менен индивидуалдуу иш алып барылган.

Мангеймдик система биринчи жолу Мангейм шаарында (Европада) колдонула баштаган. Анда класстык-сабак системасы сакталып калган. Бирок студенттер жөндөмдүүлүгүнө, интеллектуалдык өнүгүш деңгээлине жана даярдык абалына жараша ар кайсы группаларга бөлүштүрүлгөн.

Мангеймдик системанын негиздөөчүсү болгон Й. Зиккингер окуунун көлөмүн жана окутуунун методдорун студенттердин чыныгы жөндөмдүүлүктөрүнө жана мүмкүнчүлүктөрүнө жараша төрт типтеги группаны түзүү керек деген пикирди сунуш кылган:

- өтө жөндөмдүүлөр үчүн;
- орто жөндөмдүүлүктөгү студент үчүн;
- аз жөндөмдүүлүктөгү балдар үчүн түзүлгөн класстар;
- эс-акылы жагынан кем балдар үчүн.

Мындай группаларга тандоо психометриялык ченөөлөрдүн не-

гизинде жана мугалимдердин мүнөздөмөсү менен, экзамен аркылуу жүргүзүлгөн.

1905-ж. АКШнын Дальтон шаарында «дальтон-план» деген ат менен айылдык окуу жайынын мугалими Елена Паркхерс тарабынан биринчи жолу колдонулган окутуунун индивидуалдаштырылган системасы жаралган. Бул системаны көпчүлүк учурда лабораториялык жана кол өнөрчүлүк системасы деп аташат. Анын максаты студенттер өзүнүн мүмкүнчүлүгүнө жана жөндөмдүүлүгүнө ылайык келген тездикте жана ылдамдыкта окуусуна мүмкүнчүлүк берүү болгон.

Студенттер мында ар бир сабак боюнча бир жылга тапшырма алышып, белгиленген убакыттарда алар боюнча отчет беришкен. Сабак формасында адаттагы окуу иштери алынып ташталган жана бардыгы үчүн бирдей расписание болгон эмес. Окуу ишин ийгиликтүү жүрүшү үчүн билим алуучулар бардык окуу куралдар, методикалык көрсөткүчтөр сакталган инструкциялар менен камсыздандырылган. Коллективдүү билим алууга бир күндө бир гана саат бөлүнүп, ал эми убакыттын калган бөлүгүн билим алуучулар жекече иштөө менен предметтик өнөрканаларда жана лабораторияларда өткөрүшкөн. Мындай иш тажрыйбасы көпчүлүк учурда мугалимдин жардамысыз өз алдынча окуу кыйындыкка турарын көрсөтүп, дальтон-план системасын кеңири тароо мүмкүнчүлүгүнөн ажыраткан. Мисалы, 1920-жылдары дальтон-план окумуштуулар жана башка практикалык кызматкерлер тарабынан катуу сынга дуушар болгон.

Ошол эле учурда бул система СССРде бекем түзүлүшкө ээ болуп, сабакты практикадан алып таштоого мүмкүндүк түзгөн окутуунун бригадалык-лабораториялык системасын иштеп чыгууга үлгү катары кызмат кылган. Дальтон-пландан айырмаланып, бригадалык-лабораториялык система бүтүндөй группанын коллективдүү ишин ар бир билим алуучунун жекече иши менен айкалышта кароону көздөгөн. Негизги сабак учурунда иши пландалып, тапшырмалар талкууланып, мугалим теманын татаал суроолорун түшүндүрүп жана жалпы иш-мердүүлүгүн жыйынтыгын чыгарган. Мугалим бригадага тапшырма берип жатып, анын аткарылыш убактысын көрсөтүп, тапшырманы зарылдыгына жараша индивидуалдаштырып, ар бир билим алуучуга тиешелүү түрдө бөлүштүрүп берген. Жыйынтыктоочу конференцияларда бригадир жалпы бригаданын атынан чыгып, тапшырманын аткарылышы тууралуу отчет берген. Мында негизинен тапшырманы активисттер гана аткарышып, ал эми калгандары жөн гана катышып жүрүшкөн. Бирок анткени менен баа бригаданын бардык мүчөлөрүнө бирдей коюлган.

Универсалдуулукка умтулган окутууну уюштуруунун бригадалык-лабораториялык системасына мугалимдин ролун төмөндөтүү, анын функцияларын кез-кезде болуучу консультациялар менен гана чектөө мүнөздүү болгон. Мындай окутуу мүмкүнчүлүктөргө жана өз алдынча билим алуу ыкмаларына аша чаап баа берүү жетишүүнүн өтө төмөндөп кетүүсүнө, билимде системанын жоктугуна жана өтө зарыл жалпы окуу билгичтиктеринин калыптанбагандыгына алып келген.

Ошондой эле, 1932-жылдарда советтик окуу жайларда америкалык окуу жайлардан алынган окутуунун долбоорлук системасы (долбоорлор ыкмасы) колдонула баштаган. Бул системаны У.Килпатрик иштеп чыккан. Ал окуу программанын негизин адамды курчап турган реалдуулук менен байланышы бар жана анын кызыкчылыгына негизделген тажрыйбалык ишмердүүлүгү түзүшү керек деп эсептеген. Анын ою боюнча, мамлекет дагы, мугалим дагы окуу программасын алдын ала түзө албайт, ал студенттер жана мугалимдер менен бирдикте окутуу процессинде түзүлүп жана курчап турган чындыктан алынат. Студенттер иштелип чыга турган долбоорлордун темасын өздөрү тандап алышат. Окуу группасынын адистигине ылайык долбоор курчап турган реалдуулуктун коомдук-саясий, чарба-өндүрүштүк же маданий-тиричилик жагдайларын чагылдырышы керек. Тагыраак айтканда, бул долбоорлордун негизги милдети болуп, билим алуучуну турмуштук кырдаалдардагы проблемаларды чечүүгө, изденүүгө карата куралдандыруу эсептелет. Бирок бул методдун универсалдаштырылышы, окуу предметтерин системалык окутуудан баш тарттырып, билим алуучулардын билиминин деңгээли төмөндөп кеткен. Бул система деле кеңири тароо мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон эмес.

1960-жылдарда Трамптын планы кеңири жайылтылган. Окутууну уюштуруунун бул формасынын аталышы аны иштеп чыккан америкалык профессор педагог Л.Трампын ысымы менен байланыштуу. Окутууну уюштуруунун бул формасы чоң аудиториялардагы (100-150 адам) окутуу иштери менен 10-15 адамдан турган группадагы окутуу иштерин жана студенттердин индивидуалдык иштерин айкалыштырууну көздөгөн. Мында ар кыл техникалык каражаттарды колдонуу менен өткөрүлгөн жалпы лекцияларга убакыттын 40%, лекциялык материалды талкуулоого, айрым бөлүмдөрдү тереңдеп окууга жана билгичтик, көндүмдөрдү иштеп чыгууга 20% бөлүнүп, ал эми убакыттын калган бөлүгүндө окуучулар педагогдун же анын мыкты окуучулардан турган жардамчыларынын жетекчилиги астында өз алдынча иштешкен. Мындай системада группалар жоюлууга дуушар болгон. Ал эми кичи группалардын составы туруктуу болгон эмес.

Азыркы учурда Трамптын планы боюнча айрым жекече окуу жайлары гана иш алып барышат. Ал эми массалык окуу жайларда анын кээ бир элементтери гана сакталат. Мисалы, бир эле предметти педагогдордун бригадасы менен окутуу (бирөөсү лекция окуса, башкалары семинарларды өткөрүшөт); чоң группадагы студенттерге сабак өтүү үчүн атайын билими жок жардамчыларды тартуу; кичи группаларда иштөөнү уюштуруу. Жогорку окуу жайынын окутуу системасын жалпы билим берүүчү окуу жайына механикалык түрдө көчүрүп коюудан тышкары, Трамптын планы билим алуучуга билим берүүнүн мазмунун жана аны өздөштүрүүнүн ыкмаларын тандоодо толук эркиндик берген жекелештирүү принцибин бекемдеген. Бул мугалимдин жетекчилик ролунан баш тартуу жана билим берүүнүн стандартын четке кагуу менен байланыштуу болгон.

Бүгүнкү күндө ачык мектептерди түзүү тажрыйбалары жүргүзүлүүдө. Мында окутуу китепканалары, өнөрканалары бар окутуу борборлорунда жүргүзүлөт. Бул түздөн-түз «мектеп» институтунун бөлүнүшүнө алып келет.

Окутууну уюштуруунун өзгөчө формасы катары «терендетүү» формасы эсептелет. Мында аныкталган убакыт аралыгында (1-2 жума) окуучулар 1 же 2 гана предметти окуп үйрөнүшү керек болгон.

Ал эми Вальдорфтук окуу жайларда окутуу тарыхый доорлор боюнча талдоо аркылуу уюштурулат.

Мына ошентип жогоруда көрүнүп тургандай окутууну уюштуруунун формалары коомдун талабына, билим берүүнүн мазмунуна жана максатына жараша өзгөрүп турат. Бирок алардын ичинен өзгөчө туруктуусу катары класстык-сабак системасы эсептелет. Ал чындыгында эле педагогикалык ойлордун жана массалык окуу жайлардын иштеринин алдынкы практикасын баалуу жетишкендиги жана жеңиши болуп эсептелет.

10.2. Жогорку окуу жайларда окутууну уюштуруунун формалары жөнүндө жалпы түшүнүк

Билим берүүнүн мазмунун өздөштүрүүдө окуучулардын ишмердүүлүгү ар кандай формада ишке ашат. «Форма» деген латын сөзү кандайдыр бир нерсенин сырткы түспөлү, көрүнүшү, түзүлүшү дегенди түшүндүрөт. Ал эми окутуу түшүнүгүнө карай «форма» түшүнүгү эки мааниде колдонулат: окутуунун формасы жана окутууну уюштуруунун формасы.

Окутуунун формасы дидактикалык категория катары окутуу процессин уюштуруунун тышкы жагдайын түшүндүрөт. Ал окутуунун

максатына, мазмунуна, методуна жана каражаттарына, материалдык шарттарга, билим берүү процессине катышкандардын санына жана ошондой эле андан башка жактарга көз каранды болот.

Дүйнөлүк билим берүү практикасынын тарыхында окутууну уюштуруунун ар кандай формалары белгилүү.

Билим алуучулардын санына, окутуунун убактысына жана ордуна, аны жүргүзүүнүн иретине ылайык бөлүнгөн окутуунун азыркы мезгилде ар кыл формалары кездешет.

Жогорку окуу жайында аларды төмөнкүчө бөлүштүрүүгө болот: индивидуалдык, группалык, фронталдык, коллективдик, жуптук, аудиториялык жана аудиториядан тышкаркы окутуунун формалары. Окутуунун индивидуалдуу формасы мугалимдин бир студент менен гана иш алып баргандыгын түшүндүрөт.

Окутуунун группалык формаларында студенттер ар кандай негизде түзүлгөн группаларда иш жүргүзүшөт.

Окутуунун фронталдык формасы мугалимдин шыр эле аудиториядагы бардык окуучулар менен бир калыпта, жалпы маселелердин үстүндө иштөөсүн билдирет.

Окутуунун коллективдик формасынын анын фронталдык формасынан айырмачылыгы мында студенттер өзүнчө өзгөчөлүктөргө ээ болуу менен өз ара аракеттешкен бүтүндүү коллектив катары каралат. Окутуунун жуптук формасында негизги иш-аракет эки студенттин ортосунда жүргүзүлөт.

Окутуунун аудиториялык жана аудиториядан тышкаркы формалары окутуу ишин өткөрүүнүн орду менен байланыштуу болот.

Эгерде окуу жайларын ала турган болсок, окутуунун формалары: күндүзгү, кечки, сырттан, дистанциялык, бюджеттик, контракттык болуп бөлүнөт.

Ал эми окутууну уюштуруунун формасы окутуу процессинин айрым бөлүгүнүн түзүлүшү, окутуу ишинин аныкталган бир түрү болуп саналат. Ага сабак, лекция, семинар, экскурсия, факультативдик сабактар, конференция, лабораториялык-практикалык сабактар, үйдөгү өз алдынча иштөө, консультация, предметтик ийримдер, өнөркана, конкурстар жана олимпиадалар, экзамен, зачет жана башкалар кирет.

Окутуунун формалары кыймылдуу (динамикалуу). Алар коомдун, өндүрүштүн, илимдин өнүгүш деңгээлине жараша жаралып, өнүгүп, бири-биринин ордун толуктайт.

Жогорку окуу жайынын шартында окуунун ар түрдүү уюштуруучулук стимулдары бар. Алардын эң башкысы бул окутуунун мазмуну жана формасы.

Байыркы дүйнөдө китептер жок кезде окуу сабактарынын нукура формасы лекция – маектешүүлөр болгон. Лекция – маектешүү негизинен алаксытуу, акылды өстүрүү мүнөзүндө болуп, кээде предметтин өзгөчөлүгү талап кылгандай иллюстрациялык материалды да камтыйт.

XIX кылымдын экинчи жарымында негизинен Европа өлкөлөрүндө жана АКШда азыркыга чейин колдонулуп жаткан жогорку билим берүү системасы өнүккөн. Ошол эле мезгилде жогорку окуу жайында окутууну уюштуруу формасын өзгөчө системасы бекемделген. Аларда деле студенттерди теориялык даярдоонун негизги каражаты болуп лекция эсептелет. Европа жана АКШда лекцияларга, практикалык сабактарга карата негизги талаптар иштелип чыгып, практиканын ар кандай түрлөрү колдонула баштаган.

Эгерде Россиянын, Кыргызстандын жогорку мектептеринин жана окутуу формаларынын өнүгүү тарыхына кыскача саресеп салсак, окутуу процессинин уюштурулушунун Батыш Европа университетине окшоштугун байкайбыз. Алгачкы жогорку окуу жайларда сабактардын негизги формасы болуп, окутуучу китептерди окуп бериши жана аларды чечмелөөсү эсептелген, диспуттар да кеңири таралган. Кийинчерээк, жогорку окуу жайларда лекциялар менен кошо практикалык сабактар өткөрүлүп, окутуучу даярдаган материалдарды талкуулоо практикаланып, семинарлар өткөрүлө баштады. Анткени менен жогорку окуу жайларда сабактын негизги түрү катары лекция гана эсептелген.

Бүгүнкү күндө жогорку окуу жайларда окутуунун негизги уюштуруучулук-методикалык формалары болуп лекция, ар кандай түрдөгү практикалык сабактар (семинар, атайын семинар, лабораториялык иш), өз алдынча иш, консультация, окутуу изилдөөчүлүк иштер (курстук, дипломдук), педагогикалык жана өндүрүштүк практикалар эсептелет. Бардык сабактарды окуп-үйрөнүү теориялык жана аларга тиешелүү практикалык сабактардын айкалышынын негизинде жүргүзүлөт. Эреже катары, башында лекциялар окулуп, андан соң лабораториялык, семинардык сабактар өткөрүлөт. Бул окуу иштерин жүргүзүү процессинде теориялык жана практикалык сабактарды айкалыштырууга мүмкүндүк берет. Лекциялык, семинардык, лабораториялык сабактар биринчи жана экинчи курстарда тыгыз байланышта

жүргүзүлөт. Бул сабактар тематикалык жактан лекциялар менен өз ара байланышта, себеби рационалдуу иштөөнүн ыкмаларын ала элек студенттерге чоң теориялык материалдарды өздөштүрүү жана аларды практикада колдонуу кыйындыкты туудурат. Жогорку курстарда студенттер окуу-изилдөөчүлүк мүнөзүндөгү чоңураак же кичирээк көлөмдөгү темалардын үстүндө иштейт.

Жогорку окуу жайынын окутуу процессинде лекция – эң негизги орунду ээлейт. Анын негизги максаты окуу материалын өздөштүрүү үчүн студенттерге багыт түзүп берүү болуп эсептелинет. Азыркы мезгилдеги жогорку окуу жайларда лекцияны көпчүлүк учурда «*Кызуу таймаш*» деп да атап коюшат.

Лекция деген сөз латын тилинен алынып, «Lectio» – «окуу» деп которулат. Лекция Байыркы Грецияда пайда болуп, андан ары Байыркы Римге тарап, орто кылымдарда кеңири колдонулуп, анан андан ары өздөштүрүлө баштаган. Окутуунун бул формасынын терең маңызын ачыкка чыгарып, түпкү ордун баса көрсөткөндөрдүн бири М. Ломоносов болгон. Анын ою боюнча мугалимдин өз оозунан тараган илимий маалыматка эч нерсе жетпейт. Ошондуктан, ал мугалимдерди сөз байлыгын көбөйтүүгө, кооз жана жеткиликтүү сүйлөөгө үндөп, маалыматты терең жана так жеткирүүгө өзү да болгон күчүнүн, ишаракетин жумшаган.

Тарыхта белгилүү, эң мыкты лекторлорду эскергенде математика илиминин өкүлү М.В. Остроградскийди эстесе болот. Бул окумуштуу лекцияга чоң маани берүү менен бирге, анын илимий багытка таянуусуна жана методикалык жактан терең ойлонуштурулушуна өзгөчө көңүл бурууну мугалимдерге сунуш кылган.

Остроградский өзү лекцияны алгач мурда өтүлгөн маалыматты кайталоо ыкмасы менен эске салып, андан ары жаңы маалыматтын тегерегинде ой-толгоо жүргүзүп, илимий маалыматты далилдөө жолу менен андан ары улантып, өтүлүп жаткан суроого байланышы бар белгилүү окумуштуулардын илимий ойлорун мисалга келтирип, аларды кызуу талкуулоо менен лекцияны аяктаган.

Дагы бир көрүнүктүү лекторлордун арасына тарыхчы О.В. Ключевский менен Т.Н. Грановский киришет. Грановскийдин лекциялары уккандардын ойлору боюнча ушунчалык кереметтүү, кызыктуу болгондуктан, билим алуунун башка булактарынын (китеп, окуу куралдары жана башка маалымат булактар) орду салыштырмалуу бир кыйла төмөндөй түшкөн.

Н.Г. Чернышевский Грановскийдин лекторлук ишмердигин баалап, аны «илим менен коомдун ортосундагы байланыштыргыч эбе-

гейсиз чоң күч» катары таанып, эмгегин дайыма баалап келген. Анткени, бул окумуштуунун лекциялары элдин аң-сезимине эбегейсиз чоң таасир тийгизип, руханий жана адеп-ахлактык жактан тазаланууга да алып келген.

Кийинчерээк, XIX к. орто ченинен баштап, илимдин, техниканын өсүп-өнүгүшү менен байланыштуу лекциядан алынган маалыматтарды толуктоого, бышыктоого муктаждык пайда болгон. Лекциянын мүмкүнчүлүгү жетишсиз боло баштагандыктан, андан алынган маалыматтарды тереңирээк талкуулап бышыкташ керек болгон. Мына ушул убакыттан тартып, лекцияга жардам иретинде, кошумча окутуунун дагы бир формасы – семинардык сабак киргизилген.

Азыркы мезгилде да лекциянын мааниси жана орду жөнүндө көптөгөн окумуштуулар арасында кызуу талкуулоо жүрүп, жактагандардын саны да, каршы болгондордун саны да арбын кездешет. Лекцияны окутуу чөйрөсүнөн алып салууну сунуштаган окумуштуу илимпоздордун ойлору боюнча:

– лекцияда башка бирөөнүн оюн кабыл алуу жогорулап, өз алдынчалык ой толгоо басандайт.

– лекция өз алдынча даярдануу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат.

– лекция – окуу куралдары жок учурда гана керектүү нерсе.

– лекцияны бардык эле студенттер бирдей кабыл ала алышпайт, айрымдары араң эле көчүрүп алууга гана жетише алышат, – деген дооматтар акыркы учурларда көп кездеше баштады.

Мисалы, Россия мамлекетинин XX кылымдын 30-чу жылдарындагы жогорку окуу жайларында лекцияны таптакыр жоюп, окутуунун башка түрлөрү менен студенттерди кесипке даярдай башташкан эле. Жыйынтыгында, студенттердин билим деңгээли кескин түрдө төмөндөп, терс көрүнүшкө алып келгендиктен улам, бул тажрыйбанын илимий максаты иш жүзүнө ашкан эмес. Анткени, студенттерди кесипке даярдоодо илимий негизи жоголуп, билим берүүнүн системалаштыруу аттуу принциби менен кошо дагы башка ушул сыяктуу принциптер бузулуп, негизинен көптөгөн кемчиликтерди жарата баштаган. Ошондуктан, азыркы учурда лекция окутууну уюштуруунун формаларынын ичинде эң негизгиси болуп саналып, өз маанисин жана ордун жоготпой келе жатат. Ал эми жогоруда саналып өткөн лекцияга карата айтылган сын пикирлерди, туура жана натыйжалуу методиканы колдонуп, окулуучу материалдарды терең талдап жакшы түзсө, алардын баарын жокко чыгарса болот.

Студенттердин окуу ишмердигин бүтүндөй калыптандыруу – бул ар түрдүү методикалык формалардын бүтүндөй системасы менен

камсыздандырылган студенттердин өзүн өзү башкара билүүчү окуу процессине жана натыйжалуу өз алдынча иштөө мүмкүндүгүнө акырындык менен алып келүүчү туруктуу процесс. Окутуу системасынын курулушу, анын бардык компоненттеринин оптималдуу байланыштарын түзүү, окуу процессин илимий уюштуруунун негизинде кароону талап кылат. Мындай уюштуруу окутуунун негизги формаларынын бири болгон лекция менен катар жогорку окуу жайларда окутуунун ар кандай формаларынын, каражаттарынын жана методдорунун биримдикте болушун шарттайт.

Окутууну уюштуруунун формалары замандаш окумуштууларыбыз тарабынан ар кандай негиздерге ылайык да бөлүштүрүлүп жүрөт. Мисалы, В.И. Андрееванын классификациясы окутуунун структуралык байланышына ылайыкталган. Автор окутууну уюштуруунун формаларын төмөндөгүдөй бөлүштүргөн: киришүү сабагы; билимди тереңдетүү сабагы; практикалык сабак; билимди системалаштыруу жана жалпылоо сабагы; билим, билгичтик жана көндүмдөрдү текшерүү сабагы; сабактын аралаш формалары.

В.А. Онищук окутууну уюштуруунун формаларын дидактикалык максаттарга карата теориялык, практикалык, эмгектик, комбинациялык деп бөлүштүргөн.

А.В. Хуторский окутууну уюштуруунун формаларын 3 топко бөлүштүрөт: индивидуалдык, коллективдик-группалык жана индивидуалдык-коллективдик.

Окутуунун индивидуалдык формаларына репититордук, тьютордук, ментордук, гувернерлик, үй-бүлөлүк, өзүн өзү окутуу түрлөрү кирет.

Репититордук бул адаттагыдай эле студенттерди зачет менен экзаменге даярдоого байланыштуу болот.

Тьютордук жана ментордук чет өлкөлөрдө кеңири тараган. Ментор студенттин кеңешчиси, устаты дегенди түшүндүрүп, окулуп жаткан предметтин мазмунуна индивидуалдуулукту киргизип, тапшырманы аткарууда биргелешип чогуу аракет кылышкан. Ментор деген сөз турмушка көнүүгө көмөк көрсөткөн адамды түшүндүрөт. Тьютор бул студенттин илимий жетекчиси. Мугалимдер тьютордук ишмердүүлүктү студенттерди конференцияларга, «тегерек столдорго» жана башка илимий кечелерге даярдоодо аткарат. Акыркы жылдарда үй-бүлөлүк окутуунун гувернерлик сыяктуу формасы дагы жандана баштады.

Коллективдик-группалык окутуу өз ичине сабак, лекция, семинар, конференция, олимпиада, экскурсия иштиктүү оюндарды камтыйт.

Окутуунун индивидуалдык-коллективдик формалары – бул чыгармачылык жумалыктар, илимий жумалыктар, долбоорлор менен иштөө жана башкалар эсептелет.

10.3. Жогорку окуу жайларда окутууну уюштуруунун негизги формалары

Азыркы учурда жогорку окуу жайларда окутуу процессин уюштурууда лекция дээрлик жетектөөчү форма катары таанылган. Анткени окутуу методикасы туура болсо, бардык лекциялык курс рационалдуу өткөрүлсө, лекция илимдин негиздери жөнүндө жалпыланган түрдө билим алуунун кыйла үнөмдүү ыкмасы болуп саналат.

Лекция – бул окуу процессинин өзгөчө түзүлүшү. Жогорку окуу жайындагы лекциянын билим берүүдөгү милдети болуп студентти илимге киргизүү, аны илимий билимдердин негиздери менен тааныштыруу эсептелет. Мында студенттер предметтин негизги мазмуну, принциптери жана мыйзамченемдүүлүктөрү, илимдин ушул жаатындагы башкы идеялары жана өнүгүү багыттары менен таанышуусу керек. Окуу материалдар логикалык жактан ырааттуулукту жоготпостон, кыскартылып, бириктирилип, топтолуп берилгендиктен, лекция окуу маалыматын берүүнүн бир кыйла ыңгайлуу ыкмасы болот.

«Лекция» – деген сөз латын тилинин «lectio» – окуу деген сөзүнөн алынган. Бүгүнкү күндө лекция түшүнүгү илимий материалдын системалуу, ырааттуу берилишин билдирет. Жогорку окуу жайдагы жакшы лекция тигил же бул деңгээлде окуу куралынан артыкчылык кылып, программалык материалды толукташы керек. Ошол эле мезгилде ал чакан, так, көркөм болуп, эмоционалдуу берилип, так композициялык түзүлүшкө ээ болуп, студенттердин ой жүгүртүүсүнө жана талашып-тартышып талкуулоосуна түрткү берген атайын ыкмаларды өзүнө камтышы керек.

Жогорку окуу жайда дагы лекция жөн гана окуу китепти же башка маалыматтарды айтып берүү болбостон, ал кайсы бир илимдин жаатында окутуучунун илимий-педагогикалык чыгармачылыгы болуп эсептелет, башкача айтканда, мында окутуучу илимдин фундаменталдык негиздерин айтуу менен өзүнүн илимий көз карашын билдирип, бул маселеге карата мамилесин, анын маңызын өз чыгармачылык түшүнүүсү менен айтып берет.

Жогорку окуу жайдын көпчүлүк педагогдору лекция – бул илимий ой жүгүртүүнүн мектеби деп эсептешет. Дал ошол мыкты лекция студенттин илимге болгон кызыгуусун жана сүйүүсүн ойготот. Эгерде лекцияда илимдин акыркы жетишкендиктери ачылса, эгерде лектор чебер, артисттик менен окуу материалына өз баасын берүү менен түшүндүрө алса, анда студенттерде кызыгуу пайда болуп, аларда кызыкчылыктын жаралышына психологиялык негиз болгон эмоциялык-интеллектуалдык реакциялардын жогорку даражасы жаралат.

Лекция окутуучу мүнөздө эле эмес, тарбиялык мүнөздө да болорун эстен чыгарбоо керек. Лекция учурунда гана студенттердин идеялык-теориялык жана кесиптик даярдыгы калыптанат. Лекция гана студенттердин өз алдынча ой жүгүртүү ишмердигин ойготуп, алардын дүйнө таануусун калыптандыра алат. Маалыматты ар түрдүү жолдор менен издөөнүн, аны кабыл алуу жана билим катары өздөштүрүүнүн өзү чыгармачыл изденүүнүн жана өз алдынча ачылыштарды жасоонун, активдүү ой жүгүртүп иштөөнүн процесси болот. Мындай ишмердиктин жыйынтыгы – билим, ошондой эле ал билимди кесиптик иште пайдалануу жана жаңы билимдерди алуу үчүн колдоно билүү болот.

Окутуу дайыма эки жактуу процесс болуп саналат, башкача айтканда, окутууда мугалимдин окуу боюнча маалыматын берүү иши менен катар, студенттердин ал маалыматтарды кабыл алууга жана өздөштүрүүгө болгон каалоосу жана даярдыгын билдирет. Бизге жакшы белгилүү болгондой, лекцияны окуу жана студенттер аркылуу анын керектүү жерлерин жазып алышы, башкача айтканда, лекциянын конспектисин түзүү студенттин билим алууга көңүл бургандыгынын жана ага кызыгуусунун бар экендигинин негизги белгиси болот.

Жогорку мектепте окутуучу бүткүл педагогикалык ишмердүүлүгүндө өзүнүн лекциясын дайым өркүндөтүп турушу керек. Бул лектордун илимий деңгээлинин кеңейишине түрткү болуп, ага аныкталган илимдин бардык тармактарына багыт алууга мүмкүндүк берет. Толук курсту окуган лектор аныкталган илимдин өнүгүүсүнө көз салып турушу зарыл. Жогорку мектептин окутуучусунун адистиги ал лекцияны канчалык деңгээлде мазмундуу жана чебер окугандыгына жараша болот. Супсак жана логикалык жактан башаламан болгон лекциялар студенттердин ой жүгүртүү ишмердигин токтотуп коёрун дайыма эстей жүрүш керек.

Окутуу процессинин дидактикалык максатына жана ордуна жараша лекция: киришүү, багыт берүүчү, күндөлүк, жыйынтыктоочу жана жалпы маалымат берүүчү деп бөлүнөт.

Лекция өткөрүү ыкмасына карата төмөнкү формаларга бөлүнөт:
– маалыматтык лекциялар, аны өткөрүүдө баяндоонун түшүндүрүүчү-иллюстрациялоо методу колдонулат. Бул жогорку мектептеги лекцияны эң эле салттуу түрүү;

– проблемалык лекциялар – материалды проблемалуу маселелерди, милдеттерди, кырдаалдарды пайдалануу менен баяндоону көздөйт. Мында таанып-билүү процесси илимий изденүү, диалог, анализ, ар кандай көз караштарды салыштыруу аркылуу жүрөт;

– визуалдык лекция – окутуунун техникалык каражаттарын, аудио-видеотехниканы, көрсөтмө материалдарды кыскача баяндоо менен материалды визуалдык берүүнү көздөйт;

– бинардык лекциялар (лекция-диалог) – материалды эки окутуучунун, мисалы, илимпоз менен практиктин, эки илимий багыттын өкүлүнүн ж.б. диалогу формасында баяндоону көздөйт;

– конференция-лекциялары – программасынын чегинде, мурдатан коюлган проблема боюнча докладдарды угуп жана аудиториянын алдына чыгып сүйлөөсү менен илимий-практикалык сабак катары өткөрүлөт;

– лекция-консультациялар – суроо-жооп же суроо-талкуу түрүндө баяндалышын көздөйт.

Лекциялар башка негиздер боюнча да аныкталат:

– жалпы максаттары боюнча: окутуучу, агитациялык, пропагандалык, тарбиялык, өнүктүрүүчү;

– мааниси боюнча: академиялык жана илимий популярдуу болуп бөлүнөт.

Жогорку окуу жайда лекциянын бир нече түрлөрү бар: киришүү, багыт берүүчү, жалпы (обзордук) жана жыйынтыктоочу лекциялар, лекциялык атайын курстар ж.б. Лекциянын мазмуну кандайдыр бир деңгээлде анын түрүнө, программасына жана окуу планында ага бөлүнгөн сааттардын санына байланыштуу. Лекциянын ар бир түрү өзүнө гана мүнөздүү структурага, максатка, дидактикалык милдеттерге ээ.

Эреже катары, биринчи курстарда киришүү лекциялары окулат, аларды даярдоодо биринчи курстардын билим деңгээлин жана ой жүгүртүү өзгөчөлүгүн эске алуу керек. Киришүү лекцияларында бул предметтин маңызы ачылып, анын башка илимдер менен байланышы, предметтин спецификасы, адисти даярдоодогу анын орду, ролу жана мааниси көрсөтүлөт. Мындай лекцияларда студенттерде ишенбөөчүлүк сезим жаратпаш, предметке болгон алардын кызыгуусун жоготпош үчүн татаал маселелер жана илимдин бүткүл методологиялык аппараты максималдуу түрдө так жана жеткиликтүү берилиши керек.

Мүмкүн болсо киришүү лекциясын белгилүү окумуштуулар окуганы жакшы.

Багыт берүүчү лекциялар конкреттүү тема боюнча окулат жана консультациялык мүнөзгө ээ. Бул лекциялардын максаты – теманын негизги мазмунунун базасында өз алдынча иштөө ыкмаларына үйрөтөт. Бул лекцияларда ар кандай авторлордун окуу китептериндеги маселелердин ар кандай талданыштарына баа берилип, чечилбеген суроолорго көңүл бурулат, ошондой эле теориянын практика менен байланышы көрсөтүлөт. Багыт берүүчү лекциялар көбүнчө сырттан окуган студенттер үчүн окулат.

Илимий ойлорду тереңдетүүдө жана предметтин методологиясын үйрөнүүдө жалпы (обзордук) лекциялар чоң роль ойнойт. Жалпы лекцияларда эн маанилүү, чордондуу жана түйүндүү маселелер соңку илимий маалыматтар менен тереңдетилип чагылдырылат. Мындай типтеги лекциялардын максаты студенттердин билимдерин системалаштыруу жана толуктоо менен өтүлүүчү курстун карай турган негизги маселелерин баарлашуунун жогорураак деңгээлинде көрсөтүүнү көздөйт. Адатта жалпы лекциялар студенттердин семестрдик, курстук жана мамлекеттик экзамендеринин алдында окулат. Жалпы (обзордук) лекция – бул окулган лекциялык курстук негизги жоболорунун кыскача конспектиси эмес экендигин эске алуу маанилүү.

Кээде чоң бөлүмдүн же теманын жыйынтыгын чыгарууда корутундулоочу лекцияларды окуу колдонулат. Окуу жүгүртмөсүндө алар атайын өзүнчө бөлүп көрсөтүлбөйт жана кадимки лекциялар сыяктуу окулат. Түзүлүшү жана методикасы боюнча алар жалпы лекцияларга окшош.

Жогорку окуу жайда милдеттүү түрдө программа боюнча окулуучу лекциялык курстардан тышкары лекциялык атайын курстар да окулат. Мындай лекциялардын өзгөчөлүгү алар окуу программасынын чегинен чыгып, лектордун илимий изилдөө ишинин чегинде окулат. Бирок мындай лекциялар лектордун тажрыйбасын же изилдөө методикасын жөн гана айтып берүү менен чектелбейт. Атайын курстар илимий билимдерди тереңдетет, татаал, бирок конкреттүү маселени, илимий божомолдуу маселени же бүтүндөй илимий багытты ачып берүүгө арналат. Атайын курстар факультеттин тандоосу боюнча киргизилет. Лекциялардын бул аталган түрлөрү бардыгын камтыбайт, бирок мазмуну канчалык ар кыл болсо да ар бир лекция адистерди даярдоодо маанилүү ролду аткарат.

Жогорку окуу жайдын окутуучусу лекция окууда окумуштуунун, педагогдун жана чебер лектордун сапаттарын айкалыштыруусу зарыл

экегин айтып коюу маанилүү. Лектор өз предметин ынанымдуу жана берилип айта билүүсү керек, бул студенттерге предметке болгон кызыгууну жаратууга тийиш. Лекция окууда предметти терең билгендикти көрсөтүү зарыл. Лекцияны бир калыпта, орчундуу жана маанилүү жерлерин баса белгилеген үн менен окуу сунуш кылынат. Лекциялык сабак өтүү – сүйлөө кебинин тактыгын, грамматикалык жана тилдик сабаттуулукту талап кылат. Лекцияда билим алууга ынтызар атмосфера, чыгармачыл кырдаал болууга тийиш. Ар бир лекция үчүн материалдарды алдын ала топтоп, тандап алуу чоң роль ойнойт. Студенттер үчүн баарынан маанилүүсүн, баарынан айкынын, кыйла типтүү жана ынанымдуу нерселерди тандоо керек, бул лектордун эң башкы милдеттеринин бири. Бардык фактылар, мисалдар, сандар, далилдер, комментарийлер ж.б. лекциянын максатына ылайыктуу болуп, анын негизги маанисин ачып көрсөтүүгө багытталууга тийиш. Фактылык бүткүл материал лекцияда анча көп эмес студенттердин маселени түшүнүүсү үчүн канча керек болсо, ошончо гана болушу керек. Факт жүзүндөгү бүткүл материал лекцияга илимий ынаным жаратуучу далилдөөлөр, жалпылоолор менен коштолууга тийиш. Предметти көрсөтүү же анын абдан маанилүү жактарын ачуу, эң маанилүү жерин табуу жана студенттерге көрсөтүү лектордун негизги милдеттеринин бири; мында лекциядагы ашыкча деталдардан кача билүү – окутуучунун лекция окуудагы чеберчилигинин маанилүү жагы болуп эсептелет.

Логикалык жактан ырааттуулук, лекциянын айрым жактарынын шайкештиги жана өз ара байланышы – анын ийгиликтүү болушунун зарыл шарты. Эреже катары баяндоо – мурдатан даярдалган планга тийиштүү жасалат. Лекциянын түзүлүшү логикалык жактан так курулса, мазмуну ачык-айкын баяндалса, студенттер теманын жүрүшүн кыйналбастан түшүнүшөт да, эреже катары лекциянын айрым жерлерин дептерлерине жазып алышат.

Ошентип, лекцияга даярданууда лекциянын темасын жана максатын аныктап алгандан кийин, аны белгиленген түзүлүшүнө ылайык конкреттүү мазмун менен толтуруу керек. Мында ар бир элемент негизги максатты айкындоого багытталууга тийиш. Туура, так түшүнүктөрдү иштеп чыгуу, аныктамалардын толуктугу жана айкындыгы, колдонулган терминдердин тууралыгы жана тактыгы ушулардын баары студенттердин лекциянын мазмунун түшүнүүсүнө жардамдашууга тийиш.

Лекцияны даярдап жатканда материалдын кайсы бөлүгү лекцияда студенттерге айтылышы керек жана кайсы маселелер семинардык

жана практикалык сабактарга калтырылышы керектигин чечип алуу зарыл. Лекция жогорку окуу жайында окутууну уюштуруунун негизги формасы болгондуктан, анын айрым кемчиликтери бар экенин да айта кетүү керек. Анда «бышыктоо» мүмкүндүгү, башкача айтканда, студенттердин окуу материалды кандай өздөштүргөнүн текшерүү мүмкүндүгү анчалык жолго коюлган эмес. Бул иш көбүнчө практикалык сабактарда аткарылат.

Жогорку окуу жайлардагы аудиториялык сабактар катары окутуучунун жетекчилиги менен өткөрүлүүчү жана илимий-теориялык билимдерди тереңдетип өздөштүрүүгө жана окуу планындагы тигил же бул сабак боюнча иштөөнүн тийиштүү ыкмаларын үйрөтүүгө багытталган бардык сабактарды түшүнүү керек. Аудиториялык сабактардын милдетин лекция менен салыштырып кароо туура, анткени аудиториялык сабактар лекцияда башталган ишти логикалык жактан улантат.

Аудиториялык сабактар студенттин лекциядан жалпыланган формада алган илимий билимдерин тереңдетет жана кеңейтет. Аудиториялык сабактар студентке илимий материалды жогорураак деңгээлде окуп үйрөнүүгө мүмкүндүк берет, ал эми лекцияда болсо негизги билимдер менен танышуу гана жүрөт. Аудиториялык сабакта студентке илимий изилдөөнүн методологиясынын жана методикасынын негизинде тийиштүү ыкмаларды жана көндүмдөрдү үйрөтөт. Аудиториялык сабактардын эң башкы маанилүү милдеттеринин бири – студенттердин билимин текшерүү болуп саналат. Аудиториялык сабактар академиялык окуу жүгүнүн эң чоң бөлүгү болгондуктан, аны адатта ассистенттер өтүшөт. Ошол эле учурда курсту окуган лектор өзү жок дегенде бир академиялык топту окутушу принципиалдуу мааниге ээ. Мындай учурда «студент – лектор» деген өз ара байланыш ишке ашырылат.

Практикалык сабактарда коюлуучу суроолор мазмуну боюнча ушул предметке ылайык башка бардык сабактар менен, айрыкча лекциялар менен байланыштырылат. Бул сабактардын иш планы кафедранын чогулуштарында талкууланат. Практикалык сабактарды пландоодо жана өтүүдө баарынан мурда лекциядан, окуу китептерден жана окуу куралдардан, ошондой эле илимий адабияттардан алынган билимди тереңдетүү жана кеңейтүү иштери эске алынат.

Семинардык, лабораториялык сабактарды, атайын семинарларды практикалык иштердин түрүнө киргизүүгө болот, бирок алар формасы жана өтүүнүн методикасы боюнча өтө айырмаланып тургандыктан, аларды өзүнчө кароо зарыл.

Семинар деген термин латын тилинен «seminarium» деген сөзүнөн алынган, бул көчөт өстүрүүчү жай деген маанини билдирет. Бул түшүнүк азыркы кезде диспутту, студенттердин билдирүүлөрүн жана окутуучулардын комментарийлери менен корутундуларынын айкалышын билдирет. Семинардык сабактардын формасы предметтин өзгөчөлүктөрүн, биринчи булактардын мүнөзүн жана студенттердин даярдык даражасын эске алып өткөрүүгө мүмкүндүк берген ийкемдүүлүгү менен айырмаланат.

Семинар жогорку окуу жайларда окутууну уюштуруунун бир формасы катары негизинен гуманитардык сабактарды окутууда пайдаланылат. Студенттер семинарга даярданыш үчүн керектүү адабияттарды окуп, талкуулоого бөлүнгөн негизги маселелер боюнча сүйлөөчү сөзүн даярдашы керек.

Семинар жогорку окуу жайларда практикалык сабактарды уюштуруунун бир кыйла татаал формасы болуп саналат. Ал көп кырдуу маселелерди чечүүгө: студенттердин теориялык билимдерин бышыктоого, тереңдетүүгө, аларды жаңыча илимий ой жүгүртүүгө, педагогикалык ыкмалар менен куралдандырууга өбөлгө болот. Семинарда талаш-тартышты жаратуучу, баалоочу мүнөздөгү ойлор да, ошондой эле айрым концепцияларды баяндоо, докладдар, рефераттар ж.б. болууга тийиш.

Семинардык сабакты өтүүнүн методикасында ар түрдүү варианттарга жол берилет. Көбүнчө студенттерди семинарда коюлуучу бардык маселелерге даярдоо максаты көздөлөт. Бирок тереңдетип окуу, тандалган маселени толук ачуу үчүн айрым студенттердин мурдатан даярдалган баяндамалар менен чыгышы да коштолот. Ал эми докладды талкуулоого бардык студенттер катышат. Баяндама боюнча атайын оппоненттердин, рецензенттердин, баяндама жасоочулардын чыгышы да колдонулат. Ушундай жол менен студенттердин окуп, билим алууга болгон жөндөмдүүлүктөрүнүн жана өз алдынчалыгынын өсүш даражасын билүүгө жана баалоого болот. Студенттерди активдештирүү үчүн окутуучу ар дайым кошумча суроолорду берүүгө жана докладчы студент сүйлөп жаткан учурда тиешелүү суроолорду таба билүүгө тийиш. Мындай сабактарда түйүндүү маселени коюу менен бирге, студенттерди өз пикирин, билгенин айтууга шыктандырууга чоң көңүл буруу керек.

Семинардык сабактар студенттердин чыгармачыл өз алдынчалыгын өнүктүрүүгө шарт түзүп, илимий аппарат менен иштөөнүн ыкмаларына, келечекте илимий иштерди жүргүзүүгө үйрөтөт. Окуу материалды оозеки жана жазуу жүзүндө баяндоо чеберчилигин калыптан-

дырып, ошондой эле илимий жоболорду жана жыйынтыктарды өз алдынча коргой билүүгө үйрөнүүгө түрткү берет. Өз алдынча иштөөнү түздөн-түз семинардык сабактарга кошуу маселеси аларды өтүүнүн салттуу методикасын байытат жана сабактын майнаптуулугун жогорулатууга шарт түзөт. Семинардын жетекчисинин башкы милдеттеринин бири сабактын жүрүшүн байкоого алуу, айтылган пикирлерди жана жыйынтыктарды системага салуу, корутундуну даярдоо.

Жогорку курстардагы семинар студенттерди, албетте, атайын семинарга алып келет. Бул кайсы бир маселе боюнча иштеген студенттердин бирикмеси. Атайын семинар жаңы баштаган изилдөөчүлөрдү бириктирет. Мында аларды чоң адис жетектейт. Атайын семинар илимий мектептин мүнөзүн алышы мүмкүн.

Атайын семинар негизинен студенттердин докладдарынан турат. Ал докладдарда изилденип жаткан маселенин тандалып алынышы негизделип, аны өткөрүүнүн планы жасалат, изилдөөнүн жүрүшү жана алынуучу натыйжалар баяндалат, изилдөөнүн натыйжаларын колдонууга киргизүүнүн практикалык мааниси жана мүмкүн болгон жолдору көрсөтүлөт.

Жогоруда айтылган аудиториялык сабактардын бардыгы окутуучунун студенттер менен байланышынын негизги формасы катары кызмат кылат жана окутуучуга студенттердин ишине байкоо жүргүзүүгө, алардын ошол дисциплинага карата мамилесин аныктоого мүмкүндүк берет.

Жогорку мектепте окутууну уюштуруунун формасы окуу предметин өздөштүрүүнүн аяктоочу бөлүгүнө курстук долбоорлоо колдонулат. Бул форма болочок адистерге алган билимдерин кийин ишмердүүлүк чөйрөсү менен байланышы бар комплекстүү өндүрүштү техникалык жана башка маселелерди чечүүдө пайдаланууга мүмкүндүк берет.

Студенттер окуу пландарына жана программаларына ылайык, курстук долбоор жана курстук иш жазышат. Курстук долбоор жалпы илимий, математикалык жана атайын адистик сабактардын циклдери боюнча жазылат.

Курстук иштер гуманитардык, жалпы кесиптик жана атайын предметтер боюнча аткарылат. Аларды даярдоо процессинде студенттер окуу-изилдөө мүнөзүндөгү маселелерди чечишет.

Дипломдук долбоорлоо билим берүүчү мекемеде окутуунун аяктоочу этабында колдонулуучу уюштуруучулук форма. Ал студенттердин дипломдук долбоор же дипломдук иш жазуусунан турат. Алардын негизинде мамлекеттик адистик комиссия студенттерге адистик

квалификация берүү жөнүндө чечим чыгарат. Өз алдынча үй иши бул – окутуу процессинин аудиториядан тышкары окуу иштерине кирген курамдык бөлүгү. Окутуу ишинин бул түрүнүн ролу азыркы учурда айрыкча өсүп жатат. Анткени учурда окуу жайлардын алдында студенттерде өз алдынча билим алууга болгон кызыкчылыкты, өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүк көндүмдөрүн калыптандыруу милдети коюлуп жатат.

Консультация – окутуунун формасы катары студенттерге окуу материалын өздөштүрүүгө көмөк көрсөтүү максатында пайдаланылат.

Экзамен-студенттердин билимдерин аныктоого жана текшерүүгө арналган окутуу формасы. Экзамендин окутуучулук мааниси студенттердин акыл күчүн чукул кырдаалдык шартка мобилизациялоо жана тездик менен өнүктүрүүдөн турат.

Экзамен-студенттердин билимин системалаштыруу, баалоо жана текшерүү максатын көздөгөн окутуунун формасы. Экзамендердин окутуучулук мааниси экстремалдык абалдагы шарттарда студенттердин акыл күчтөрүн мобилизациялоо (кыймылга келтирүү) жана интенсивдүү (ыкчам) өнүктүрүү.

Экзаменди өткөрүүнүн ар кандай формалары колдонулат. Мисалы, экзамендик билеттердеги суроолорго жооп берүү, чыгармачылык иштерди аткаруу, мелдештерге катышуу, изилдөө иштеринин жыйынтыктарын коргоо, текстик сынак жана башка.

Зачет мазмуну жана милдети жагынан экзаменге жакын окутуунун формасы. Ошону менен бирге, зачеттуу экзамендин алдындагы даярдык этап катары дагы кароого болот.

Окутуунун формасы катары студент начар өздөштүргөн же такыр эле өздөштүрө албай калган окуу материалын өздөштүрүп алуу үчүн жардам берүү максатында консультация колдонулат. Консультациялар предметти тереңдетип окууга кызыккан студенттер үчүн да колдонулат. Ошону менен бирге, консультацияларда зачет жана экзамендерде студенттерге коюлган талаптар тууралуу дагы айтылат. Консультациялар индивидуалдык жана группалык болуп бөлүнөт. Анын тигил же бул түрү деле студенттерге жекече мамиле кылууга ыңгайлуу шарттарды түзөт.

Студенттерди илимдин методдоруна үйрөтүүнүн, билим алууга активдүүлүгүн жана изилдөөчүлүк ишке кызыгуусун арттыруунун айрыкча натыйжалуу жолдорунун бири бул лабораториялык сабактар. Лаборатория, деген түшүнүк латын тилинин «*labor*» – эмгек, «*laboro*» – эмгектенүү, аракет деген сөзүнөн алынган. Азыркы кезекте бул термин илимий жана турмуштук маселелерди чечүү үчүн мурда белгисиз жолдорду жана каражаттарды изилдөө дегенди билдирет.

Азыркы учурда илимдин ылдам өнүгүп жатканына байланыштуу жогорку окуу жайларда лабораториялык сабактар чоң мааниге ээ болуп жатат. Алар предметтин илимий-теориялык негиздерин тереңдеп билүүгө жана соңку техникалык каражаттарды колдонуу менен эксперимент жүргүзүүнүн ыкмаларын үйрөнүүгө арналат. Лабораториялык сабактар ар кайсы сабактар боюнча ар кандай бөлүштүрүлүп, ар кыл мүнөздө болот.

Лабораториялык ишти жүргүзүүнүн методикасы өзүнө төмөнкү маселелерди камтыйт. Аларга: окутуучунун тажрыйба жүргүзүү үчүн маанилүү болгон теориялык материалды билүүсүн алдын ала текшерип; тажрыйба жүргүзүүгө жана лабораториялык жабдууну пайдаланууга байланыштуу жазуу жүзүндөгү тапшырмаларды берүүсү, студенттердин жоопторун чогултуусу; тажрыйбаны жүргүзүп (мында окутуучу өтө зарыл жардамды гана берет) жана иштин жыйынтыгын чыгаруусу керек. Лабораториялык иштерди аткаруунун максаты, мазмуну жана аткаруу ыкмалары эреже катары барган сайын татаалдап, өзгөрө берет. Лабораториялык иштер тандалган адистикке карата байланышты жаратуу жана бекемдөө менен алар барган сайын студенттердин кызыгуусун такай арттырууга тийиш.

Окутуунун мындай формаларында студенттер мугалимдин тапшырмасы жана жетекчилиги менен лабораториялык жана практикалык иштерди аткарышат. Мындай иштер студенттик өндүрүштүк бригадалар менен окуу бөлмөлөрүндө, лабораторияларда, өнөрканаларда, окуу-өндүрүштүк комбинаттарда жана башка жерлерде өткөрүлөт.

Мындай мүнөздөгү иштердин негизги дидактикалык максаттары окуп өтүлгөн теориялык жоболорду тажрыйба жүзүндө текшерүү, тажрыйба жасоо ыкмаларына ээ болуу, тажрыйба жүргүзүү аркылуу практикалык милдеттерди чече билүүгө үйрөтүү, ар түрдүү приборлор, аппаратуралар жана техникалык каражаттар менен иштей билүүнү калыптандыруу.

Бул иштер окуу программасынын көлөмдүү бөлүмдөрүндөгү теориялык материалдын өздөштүрүлүш деңгээлин текшерүү максатында да колдонулат.

Окуу экскурсиясы билим алуучулардын таанып-биле турган жерге баруусу жана ошол жердин өзүндө аны менен таанышуусу. Бул үчүн окуу программаларында белгилүү убакыт бөлүнгөн. Экскурсиянын жүрүшүндө төмөндөгү дидактикалык функциялар аткарылганда гана ал окуу ишин уюштуруунун натыйжалуу формасы болуп калат: Алсак, экскурсиянын жардамы менен окутуунун көргөзмөлүүлүк

принциби ишке ашат. Мында студенттер таанышуу объект менен түздөн-түз тааныша алышат. Экскурсия окутууну турмуш менен, практика менен байланыштырат. Экскурсия маанисине жана максатына жараша төмөнкүчө бөлүнөт:

- өндүрүштүк экскурсиялар;
- жаратылыштык экскурсиялар;
- тарыхый-адабияттык экскурсиялар;
- жер таануу экскурсиялар.

Экскурсиянын түрлөрү негизги программалык материалдарды теренирээк өздөштүрүү үчүн колдонулат.

Факультативдик сабактар. Бул форма ХХ кылымдын 60-жылдарында ишке киргизилген. Мында билим алуучулардын каалоосуна, тандоосуна жараша атайын окуу предметтерин окутуу жүргүзүлөт. Алар окуучулардын илимий-теориялык билимдерин жана практикалык билгичтиктерин кеңейтүүгө багытталат.

Билим берүүчүлүк милдеттерге ылайык факультативдер төмөндөгүдөй бөлүнөт:

- базалык окуу предметтерин тереңдетип окуу боюнча;
- кошумча сабактарды окуу боюнча (логика, риторика, чет-тилдери жана башка);
- кесипчиликке ээ боло турган кошумча сабактарды (стенография, компьютердик программалоо) окуу боюнча.

Факультативдик сабактар теориялык, практикалык жана аралашма багытта болушу мүмкүн.

Конкурс жана олимпиадалар студенттерди стимулдаштырып, активдештирип, алардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүп атаандаштык сезимдерин калыптандырат. Конкурс жана олимпиадалар: ЖОЖдук, областтык, республикалык, эл аралык деңгээлдерде жүргүзүлөт. Акыркы убактарда көптөгөн олимпиадалар жана конкурстар Интернет тармагы боюнча дистанциялык түрдө жүргүзүлө баштады.

10.4. Окуу-өндүрүштүк жана педагогикалык практикалар – окутууну уюштуруунун өзгөчө формалары

Жогорку окуу жайларда окутуу процессин уюштурууну окуу-өндүрүштүк, педагогикалык жана башка практиканын түлөрү бүткүл окуу процессин өндүрүш менен тыгыз байланыштыруу, адистерди теориялык жана практикалык жактан сапаттуу даярдоону камсыздоо маселелерин чечүүгө багытталган. Адистерди даярдоодогу бүткүл

окутуу процессинин ажырагыс бөлүгү болгон практикалык ишмердүүлүк кесиптик иш билгиликтин сапатын, эмгек жамааттарындагы уюштуруучулук жана тарбиялык иштин негиздерин бекемдөөгө арналган. Дал ошол практика процессинде студенттерде коомго пайда келтирүүгө умтулуу, жоопкерчилик сезим жана милдет сыяктуу сапаттар жаралат.

Практикалардын мөөнөтү окуу планында белгиленет, ал эми практиканын мазмуну студенттердин адистик мүнөздөмөлөрүнө жараша жана сабактардын программаларына тыгыз байланышта аныкталат.

Бул айтылып жаткан практикалардын алгачкылардын болуп окуу практикасы эсептелинет. Ал студенттерди даярдоонун негизги түрлөрүнүн бири жана окутуу процессинин башка түрлөрү менен толукталуучу комплекстүү практикалык сабактардан турат. Ал сабактарда алгачкы негизги кесиптик билгичтик калыптандырылып, студенттердин адистиги боюнча реалдуу ишкана, мекеме менен кеңири таанышуусу, коллективде иштөө көндүмдөрүн өздөштүрүүсү ишке ашат. Окуу практикаларынын максаты студенттердин теориялык сабактарда алышкан билимдерин бышыктоону жана тереңдетүүнү, аларды кийинки улантылуучу предметтерди өздөштүрүүгө жана өндүрүштүк практикадан өтүүгө даярдоону көздөйт.

Өндүрүштүк практиканы болсо болочок бүтүрүүчү адистик алып жаткан кафедра жетектейт. Өндүрүштүк практиканын учурундагы түздөн-түз жетекчилик өндүрүш кызматчыларына тапшырылат, алар студенттердин негизги жетекчилери болушат жана кафедранын практика үчүн жооптуу окутуучусу менен бирдикте студенттердин ишин көзөмөлдөшөт. Өндүрүштүк практика боюнча негизги документ күндөлүк болот. Студент жасалган иштердин баарын күндөлүккө жазат. Күндөлүк төмөнкүдөй бөлүмдөрдөн турушу мүмкүн: өндүрүштүк практикага карата көрсөтмөлөр, практикадан өтүү жана күндөлүктү толтуруу боюнча негизги жоболор, практикадан өтүүнүн жекече тапшырмалар берилген календарлык планы, ишканадагы жетекчинин студенттин практикасы жөнүндө пикири, кафедранан дайындалган жетекчинин практикага баа коюу менен берген корутундусу жана башкалар. Практика бүткөндөн кийин ишканадагы практика жетекчиси кол койгон күндөлүк отчет менен кошо практиканын жетекчисине тапшырылат.

Тапшырмалардын аткарылышы күндөлүккө жазылып, аны ишканадан жана жогорку окуу жайынан дайындалган практиканын жетекчилери маалы менен текшерип турууга тийиш. Тапшырмалар

студент билимин, жөндөмүн, демилгесин көрсөтө алгыдай жана аны аткарууга эле эмес, ашыра аткарууга умтулгудай берилүүгө тийиш. Өндүрүштүк шартта студенттин иши окутуучу тарабынан мурдатан, окуу процессинин талаптарына жана практикалык базанын мүмкүнчүлүктөрүнө жараша так аныкталууга жана пландаштырылууга тийиш. Өндүрүштө студенттин негизги иши өндүрүштүк практиканын программасынын негизинде жүргүзүлөт. Практиканын жыйынтыгын чыгарууда студенттер өз күчтөрүн реалдуу баалап, теориялык даярдыгындагы кемчиликтерди биле алышат, жана кийинки аудиториялык сабактарда активдүүлүгүн арттырууга түрткү алышат.

Педагогикалык кадрларды кесиптик даярдоо системасындагы маанилүү практиканын бири – бул педагогикалык практика. Педагогикалык практика ынанган, коомдо активдүү, ар тараптан билимдүү адистерди билим берүү системасы үчүн даярдоодо маанилүү роль ойнойт. Бул практика келечектеги профессионалдык ишмердүүлүктүн реалдуу шарттарына максималдуу жакындаштырылган шарттарда өткөрүлөт.

Педагогикалык практиканын негизги милдети конкреттүү педагогикалык маселелерди чечүүдө коомдук-саясий, психологиялык-педагогикалык жана атайын билимдерди пайдалануу процессинде аларды тереңдетүү жана бышыктоо, кесиптик калыптандыруу жана өнүктүрүү, педагогикалык ишке карата чыгармачыл, изилдөөчүлүк мамилени жаратуу, жалпы билим берүүчү мектептеги жана алдыңкы тажрыйба менен тааныштыруу болуп эсептелет.

Педагогикалык практика – студенттин окуу ишинин татаал жана көп жактуу түрүнүн бири. Студенттер практика учурунда биринчиден, өздөрү жогорку окуу жайдын мугалимдеринин жетекчилиги менен окуп үйрөнүшөт; экинчиден, билим алуучулардын ишмердүүлүгүн уюштурушат, окуучулар коллективи менен иштешип, мугалимдердин, класс жетекчилердин тажрыйбасын үйрөнүшөт, алардан окуучуларды окутуу-тарбиялоо иштерин жүргүзүү маселеси боюнча консультация алышат, өз иштерин мугалимдердин жана класс жетекчилердин пландары менен айкалыштырышат. Студенттердин мугалимдин тарбиячылык ишмердүүлүгү кесиптик ишмердүүлүктүн өзгөчө түрү экенин, ал окуучуну инсан катары ар тараптуу калыптандырууга багытталганын, мугалим-тарбиячы менен окуучу-тарбиялануучунун өз ара байланышына негизделгендигин түшүнүүгө тийиш. Практика учурунда студенттердин иши окуунун жана тарбиялык иштин сапаты үчүн толук жоопкерчилик тартуу менен педагогикалык коллективдин жалпы эмгегине активдүү аралашууга багытталат. Психологиялык-

педагогикалык жана коомдук атайын сабактар боюнча теориялык билимдер дал ушул окуу-тарбиялык практиканын процессинде ишке ашырылат.

Педагогикалык практикада да негизги документ – күндөлүк болуп эсептелет. Ал төмөнкүдөй бөлүмдөргө бөлүнөт: педагогикалык практиканын милдеттери; класстын окуучулары менен таанышуу; алардын тизмесин түзүү; класска кыскача мүнөздөмө берүү үчүн бөлүм; студент-практиканттын укуктары жана милдеттери; практика убагындагы графиктик план; күндөлүк жазууларды киргизүү; зачеттук сабактардын баалары; ар бир жумадагы тарбиялык иштердин баалары; отчеттун схемасы жана отчеттун өзү.

Тапшырмалардын конкреттүүлүгү, алардын аткарылышын көзөмөлдөөнүн системалуулугу практиканын ийгиликтүү өтүшү үчүн маанилүү шарт экенин тажрыйба көрсөтүп жатат.

Адатта, биринчи жумада методисттин жетекчилиги жана педагогика, психология кафедрасынын окутуучусунун катышуусу менен мугалимдердин ачык сабактарына катышуу жана андан кийин аларды талкуулоо уюштурулат. Анда тажрыйбалуу профессионал мугалимдер жаш коллегаларына сабак кандай уюштурула тургандыгы тууралуу кеңеш беришип, өздөрүнүн ишинин системасын жана андагы кездешкен кыйынчылыктарды талкуулашат. Мындай талкуулардын учурунда студенттерде сабактарга баа берүү критерийлери иштелип чыгып, ар бир мугалим өтүүгө умтулган сабактын идеалы калыптана баштайт. Сабактарды талкуулоо процессинде жалпы дидактикалык маселелерге, заманбап сабакка карата талаптарга көңүл бурулат, ал мугалимдин ишинде ушул талаптардын канчалык конкреттүү аткарылганы көрсөтүлөт. Ачык сабактарды талкуулоонун максаты – мугалимдин ишине баа берүүнү эле эмес, иштин үлгүлүү жагын көрсөтүүнү, окутуу теориясында андан аркы ишке негиз болуучу айрыкча маанилүү маселелерди кайталоону көздөйт.

Ар бир студент предмет боюнча сабактарды өткөрүп, класстагы тарбиялык иштин бүткүл комплексин аткарат. Окутуу ишиндеги педагогикалык даярдыктын бул бөлүгүндө өткөрүлчү көнүгүүлөр өзүнө тематиканы жана сабакты пландаштырууну, сабактардын конспектин түзүүнү, окутуу процессин оптималдаштыруу үчүн методдорду, ыкмаларды, окутуунун каражаттарын тандоо жана сабактын структурасын курууну камтыйт. Ар бир студент практиканын программасында аныкталган сандагы сабакты өтөт, предмет боюнча сабактан тышкаркы иштерди уюштурат, окутуу документтерин толтурат, предметтик мугалимдердин методикалык бирикмелерине катышат. Студенттерди сабактагы реалдуу кырдаалга аралаштыруу жогорку окуу

жайда андан аркы окуу ишин жоопкерчиликтүү өткөрүүгө түрткү берип, илимий-методикалык жактан дайыма туруктуу өркүндөөгө багыттайт.

Студенттер педагогикалык практика учурунда класс жетекчи катары класстык тарбия сааттарын өткөрүшүп, окуучулардын бош убактысын туура колдонууну үйрөтүүгө да катышышат. Ошондой эле коомдук пайдалуу эмгекти уюштурушуп, ата-энелердин чогулуштарына катышышат. Аягында бир окуучунун жана жалпы эле класстагы окутуучулардын кулк-мүнөздөрүн изилдешип, аларга өз алдынча мүнөздөмө жазышат. Педагогикалык практиканын ийгилиги көп жагынан практикант-студенттердин аткаруучу милдеттери канчалык даражада так белгиленгендигине жараша болот. Практиканын натыйжалуулугу топтук жетекчилердин, ошондой эле педагогика жана психология кафедрасынын дайындалган жетекчилердин иш-аракеттеринин сапатына жараша да аныкталат.

Педагогикалык жогорку окуу жайлардын тажрыйбасында практиканы жетектөөнүн көптөгөн формалары жана методдору бар. Аларга: багыт берүүчү жана жыйынтыктоочу конференциялар, практика учурундагы методикалык кеңешмелер жана семинарлар, мугалимдердин сабактарына жана сабактан тышкаркы иштерине катышуу, аларды талдоо, маектешүүлөр, консультациялар кирет. Эгер студенттер практиканын жүрүшүндө кездешкен курч маселелерди өздөрү алып чыгышып, аларды чечүүнүн жолдору жөнүндө пикирлерин айтышса, башкача айтканда, мектептик турмуштун актуалдуу маселелери боюнча чыгармачыл талкуу уюштурулса, практиканы жетектөөнүн мындай формаларынын натыйжалуулугу бир кыйла жогорулайт. Педагогикалык практиканы дайыма жогорулатуу үчүн педагогикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүдө практика учурунда байкалуучу педагогикалык көрүнүштөрдү жалпылап, аларды психологиялык-педагогикалык теориянын позициясынан талдоо, жеке өздүк тажрыйбаны теориялык жактан негиздеп талдоо, теориялык маселелерди мугалимдердин тажрыйбасына жана практиканттардын жеке тажрыйбасына таянып талкуулоо да чоң мааниге ээ.

Педагогикалык практика аяктагандан кийин анын жыйынтыгы мектептин педагогикалык кеңешинде каралып, студенттин практикалык ишине предметтик мугалим, класс жетекчи, мектептин башкармалыгы жана жогорку окуу жайдан дайындалган жетекчилер баа беришет. Ошондой эле практиканын сапатын туруктуу жогорулатуу үчүн жыйынтыктар жогорку окуу жайынын тийиштүү кафедралардын чогулуштарында да угулат.

Ошентип, студенттердин педагогикалык ишмердүүлүккө даярдануусунун ийгиликтүүлүгү бул иш-аракет боюнча даярдык системасын уюштуруу, анын мазмунун кылдат иштеп чыгуу жана мугалимдик билгичтикти жана көндүмдөрдү калыптандыруу боюнча көнүгүүлөрдүн комплексин аныктоо менен ишке ашат.

Өз алдынча иштөө үчүн суроолор:

1. Окутууну уюштуруу формаларынын жалпы түрлөрү кайсылар?
2. Мектептеги окутууну уюштуруунун негизги формаларына эмнелер кирет?
3. ЖОЖдо окутууну уюштуруунун формалары боюнча класстер түзгүлө.
4. ЖОЖдордо лекциянын кайсы негизги типтерин атагыла.
5. Аудиториялык сабактар лекциядан эмнеси менен айырмаланат?
6. Семинар лабораториялык иштен эмнеси менен айырмаланат?
7. Өндүрүштүк практиканын негизги милдети эмнеде?
8. ЖОЖдордо практиканын кандай түрлөрү бар,

Сунушталган адабияттар

1. Буланова М.В. Педагогические технологии [Текст] / М.В.Буланова. – Ростов-на-Дону – 2004.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школы:контекстный подход [Текст]. /А.А.Вербицкий. – М.-1991.
3. Вузовское обучения [Текст] / Под ред.Б.В. Бокутя, И.Ф. Харламова. -Минск – 1989.
4. Гребенюк О.С., Гребенюк, Т.Б. Теория обучения [Текст] / О.С. Гребенюк,Т.Б.Гребенюк – М.– 2003.
5. Гузев В.В. Методы и организационные формы обучения [Текст] / В.В. Гузев – М.– 2001.
6. Ибрагимов Г. Формы организации обучения в педагогике и в школе. [Текст] / Г.Ибрагимов – Казань, 1994.
7. Кукушин В.С. Дидактика (теория обучения) [Текст] / В.С. Кукушкин – Москва – Ростов– на– Дону, 2003.
8. Миловская С.М. Организация педагогической подготовки студентов в условиях университетского образования [Текст] /С.М. Миловская – Горький – 1981.
9. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования [Текст] / Под редакцией Е.С. Пфлат – М.– 2003.
10. Педагогические условия совершенствования учебного процесса в вузе. [Текст] // Межвузовский сборник.– Барнаул – 1985.
11. Сияев Т.М. Педагогикалык теориялар, семинарлар, технологиялар [Текст] / Т.М. Сияев – Бишкек – 1999.
12. Харламов И.Ф. Педагогика [Текст] / И.Ф. Харламов – М.– 2004.

ЖОГОРКУ МЕКТЕП СИСТЕМАСЫНДАГЫ ПЕДАГОГИКАЛЫК КӨЗӨМӨЛ

11.1. Көзөмөлдүн максатынын функциясы – студенттердин билимдерин баалоо, практикалык жактан кеңири билдирүү, өөрчүтүү, көнүктүрүү

Жогорку мектептин окуу мөөнөтүндө студенттердин билимдерин өркүндөтүү, байкоо жана аны өөрчүтүү – эң керектүү жана татаал процесс.

Текшерүүнү, байкоону жогорку мектепте далилдөө ар качан татаал жолдо өтөөрүн эсепке алышыбыз керек. Акыркы жылдары буга жакшы көңүл бөлүнүп, изилдөөчүлөргө жардам катары педагогика басма сөз беттеринде изилденип жатат. Окутуу процесси ар түрдүү окуу мөөнөттө болгондуктан, ал түрдүү талаптарга ээ болот.

Студенттердин билимдерине көзөмөл жүргүзүү көп кырдуу процесс.

ЖОЖдордо бул ишти аткарууда окутуучу бир нече талаптарды аткарышы зарыл. Биринчиден, студенттер менен натыйжалуу байланышты үзбөш керек, аларга ар күнү жаңы билимдер жөнүндө билдирүү жазып турса жакшы болот. Экинчиден, студенттерди өз алдынча билимдерди алууга мажбурлап туруу зарыл, ар дайым жаңы билимдерди, жаңылыктарды ар кандай жолдор менен жеткирүү пайдалуу.

Туура жана так көзөмөлдөп туруу – студенттердин билим алуусуна да пайдалуу. Студенттердин билимдерин көзөмөлдөө, эсепке алуу, билим алуу жагына тоскоолдук болбойт, эгерде окутуучу көзөмөлдөө процессин үзгүлтүксүз жүргүзсө. Айрым мугалимдер көзөмөлдө иши студенттердин билимдерин текшерүү гана дешет. Жок, андай эмес. Ал – окуу процессте болчу нерсе. Окутуучу студенттердин билимдерин текшерүү менен гана чектелбей, студенттер окууга кандай мамиле кылып жатканына байкоо жүргүзүшү зарыл. Сабак бергенде окутуучу дайыма студенттердин билиминин деңгээлине да маани бериши керек, алган билимди улам улам текшерип, байкоо жүргүзүп турат. Бул жол бардык студенттерди туура жолго алып барат, алардын билимдери өркүндөлөт. Ансыз болбойт. Окутуучу студенттер менен кеңешүү аркылуу көп маселелерди чечсе туура жолго алып келет. Бул жерде ар бир студенттердин билимдери өркүндөйт, такшалат, толук-

талат жана ар бир студентте өсүп өнүгүү болот. Бул процесс педагогикалык жактан гана эмес, техникалык жактан студенттердин билимдерин өркүндөтөт, өөрчүтөт. Көзөмөлдөө процессинде студенттердин тажрыйбасына анализ жүргүзүү – окутуучунун бирден бир алдынкы милдети.

Окутуучу өзүнүн лекциясы менен, билими менен студенттердин ички дүйнөсүнө таасир берет анын негизинде студенттердин билимдери өркүндөлөт, өөрчүтүлөт. Ар бир студенттин алган билиминин деңгээлин билүү, текшерүү мугалим менен студенттердин ортосунда байланышты күчөтөт.

Көзөмөлдөө функциясы тарбия берүү жолу менен да жүргүзүлөт. Бул жерде окутуучу ар кандай методикалык жолдор студенттердин кетирген каталарын текшерип керек. Мугалим студенттердин билимин текшерүүдө анын окуу-тажрыйбасына да көңүл буруп, байкаштырып турушу зарыл, ошону менен бирге эле студенттердин кетирген каталарын таап, алардын профессионалдык компетенцияларына маани берип, баалашы керек.

Жалпылап айтканда, көзөмөлдөө процессине өз тарбиялык маанисин методикалык жолдор менен кызыктуу окулган лекциялар жана башка креативдүү өткөрүлгөн сабактар, практикумдар ж.б.у.с. формалар берери шексиз экенин унутпашыбыз керек.

11.2. Көзөмөлдөөнүн түрлөрү жана студенттердин билимин текшерүү жолдору

Жогорку окуу жайларында студенттердин билимин текшерүү, байкоо – мугалим менен студенттердин арасындагы байланышты күчөтөт. Алардын байланышы лекцияда, семинардык жана практикалык сабактарда, лабораторияда, консультация учурунда, педагогикалык практикада болот, ошону менен бирге курстук, дипломдук ишти текшерүүдө ишке ашат.

Өтүп жаткан эсеп официалдуу эмес, бирок көп мугалимдердин айтымы боюнча кээ бир практикалык сабактардын жыйынтыгынын өз ара байланышты жокко эсе. Алар көзөмөлдөөнү болсо экзаменде, семестрдин аягында, практикумда колдонушат. Бул мыкты кадр болушуна жардам бербешти мүмкүн, анткени көзөмөлдөө үзгүлтүксүз болууга тийиш. Мындай практикалык жолдор студенттердин арасында күтүүсүз түрдө билим деңгээлдерин жогорулатат да, адабияттарды окууда, практикалык иштерди жүргүзүүдө чоң ролду ойнойт.

Көп жылдык көз салуулардын негизинде студенттердин билиминин өсүшүнө жардам бере турган форма, ал ар бир семестр учурунда өткөрүлгөн аттестация.

Бир нече жылдан бери студенттердин билимин көзөмөлдөчү жана кеңири колдонулган форма – бул модулдук технология. Аталган форма студенттердин арасында окуу мөөнөтүн убактысына жараша болот жана өз учурунда алардын билим деңгээлин жогору көтөрөт жана практикалык компетенцияларынын өсүп өнүгүшүнө жардам берет. Ар бир студент адабияттарды окуйбу, практикалык тапшырмаларды аткарабы, лабораториялык иштерди бүтүрөбү алардын баарынын ролу чоң.

Семинардык, практикалык жана лабораториялык окууда окутуучу студенттер менен тыгыз байланышта болушу керек. Сабак өткөргөн мугалим активдүү катышкан студенттерди байкап, билип, алардын активдүүлүктөрүн атайын дептерге жазып, белгилеп коюшу керек. Мындай баалоо студент экзамен бергенде, зачет алганда мугалимдин эсинде болушу зарыл. Мугалим зачет койгондо гана эсепке албай, аны кайрадан башка формаларда да пайдаланышы керек. Студенттердин билимдерин текшерүүгө берилген суроолордун көбүн экзаменге чейин берилет жана суроолор жазуу түрүндө берилиши зарыл. Сабак бергенде, көзөмөлдөөдө мугалим студенттердин аракетин, билимге болгон умтулуусун эске алышы зарыл.

Мындан тышкары студенттердин билимин текшерүү жолу – үйгө берилген тапшырмалар болот. Алар жазуу түрүндө, ошондой эле графикалык түрүндө, класстер түрүндө жана башка ушу сыяктуу формаларда берилиши мүмкүн. Мындай иштер азыркы учурдун талабына жооп берет десек да жаңылбайбыз. Бул маселени чечүүдө лекциянын концептиси, методикалык колдонмолор жардам берери шексиз.

Текшерүү фронталдык же индивидуалдык түрдө жүргүзүлүп, окутуучу үйгө берилген тапшырманы көзөмөлгө алып, ар кандай формада текшериши зарыл.

Студент берилген ишти ар кандай жол менен аткарып бериши керек, мисалы: тест түзүп, эссе жазып, видеофильм чыгарып, тексти талдап ж.б.у.с. Мындай ишти чет элдик жогорку окуу жайларында башкача формада өтүшү мүмкүн, бизде болсо азыркы учурда ар түрлүү формада өткөрүлөт да, мугалим зачет алганда студенттин баардык шартын байкоо түрүндө иш жасайт.

Зачет – студенттердин билимин текшерүүчү, байкоочу эң керектүү формасы. Зачеттун түрлөрүн алдынкы мугалимдер кеңири колдонуп келүүдө. Зачет-аңгеме, зачет-консультация, зачет-диалог, зачет-кызыктуу суроолор ж.б.у.с. формалар.

Экзамен – студенттердин билимдерин текшерүүдөгү эң негизги форма. Окутуучу экзамен алганда студенттердин билимдерин текшерет, көзөмөлгө алат. Окуу процессте экзамен – студенттердин билимдерин текшерүүчү негизги, башкы иш. Экзамен студенттердин билим алуусуна жардам берет. Экзамен болоордун алдында окутуучу текшерүүчү билеттерди бериши зарыл. Экзаменге карата билеттерди даярдоо кафедранын негизги функциясы. Экзамендик билеттерди студенттер мурдатан билүүгө укугу жок, чындыгында бул проблема татаал жана кыйын, анткени кээ бир учурда берилиши керек деген ой бар.

Кайсы бир жогорку окуу жайларында мугалимдер зачетту же экзаменди алдынкы орунга коюшкан. Айрым учурларда окутуучулар студенттердин билимдерин модулда жооп берүүсүнө карап, жыйынтык чыгарып коёт. Ал жерде эң орчундуу маселе катары студенттердин базалык билимдеринин деңгээлин эсепке алышат.

Экзамен студенттердин билимин сыноосун текшерүүгө арналган абдан бир керектүү жол. Экзамен – студенттердин билимдерин, алардын болочок профессионалдык компетенцияларынын сыноочу эң керектүү учур. Экзаменге кирүүчү мүчөлөрдү кафедранын чечими менен бекилет. Көптөн бери талаш-тартышты туудуруп келген экзамен формасы өтө керектүүсү форма катары эсептелинет. Экзамен жакшы болуш үчүн окула турган лекция терең изилденип, иликтенип пайда бере турган жагын окутуучу эске алышы керек.

Аталган формалар бардык жаштардын билим алуусуна, адам болуусуна багытталган десек жаңылышпайбыз. Аталган формаларды колдонууда көбүнесе кеңешүү чоң ролду ойнойт.

Педагогикалык талап кылуу, анын бир нече формаларын колдонуу – билим жагын текшерүүнүн дагы бир керектүү жолу.

11.3. Окутуу процессиндеги билимди текшерүү жана баалоодогу педагогикалык талаптар

Студенттердин билимин баалоодо алардын адистигине көңүл буруу керек. Алардын кээ бири сүрөттөөчүлүк жана баяндоочулукка ээ (мисалы, тарых, адабият), башкалары логика-аналитикалык операцияларга негизделген (математика, физика), дагы биринде практикалык ыкмалар негизги мааниге ээ (чет тилдери, техникалык практикумдар). Билимди баалоодо предметтерге байланыштуу мындай өзгөчөлүктөрдү эске алуу керек экени белгилүү. Бирок, ЖОЖдо ар бир предмет боюнча билимди текшерүү жана баалоонун критерийлерин иштеп чыгууда максаттуу башкаруучу болуучу предметтик адистиктен тышкары аларга көз карандысыз студенттердин билимин баалоодо жалпы талаптар да бар. Алар биз тараптан мындайча негизделген:

– Түшүнүктүүлүктү жана билимдүүлүктү аныктоо. Түшүнүктүүлүктүн түбү окууга сунушталган булактардын жардамы менен аргументтин тууралыгы, негизги аныктоочу маанини ачып берүү, болуп жаткан кубулуштун себебин аныктоо менен түшүндүрүлөт. Алдын ала студенттин алын билүүчү тажрыйбалуу мугалим анын деңгээлин, билим сапатын оңой эле аныктайт. Кыска аралыкта алынган билим, эптеп-септеп угулган (студент тарабынан) лекция, чала-була көз чаптырылып окулган китеп эч качан сапаттуу билим болуп эсептелинбейт. Бул экзамен жана зачет учурунда студенттер менен баарлашууда ачык эле көрүнүп калат.

– Ой жүгүртүүдөгү өз алдынчалуулукту аныктоо. Муну керек болсо жаш (жаңы баштоочу) мугалим да билет: Кантип мектеп окуучуларына мамиле жасаш керек жана аларга кандайча чыгармачылык менен билимди берүү керек экендигин. Мисалы, диалектикалык материализм жөнүндөгү семинарда студент өзүнүн адистигине байланыштуу философиялык категорияларга таяна алат жана ишенимдүү мисалдар менен аны туура негиздеп берет. Математика жана техникалык илимдерде жакшы ойлонуучу студент өз алдынча эсебин чыгарып, кээде өзүнүн да чечимин сунуштайт.

– Адистин дүйнө таанымын (дүйнө таанымы боюнча көз карашы) аныктоо. Дүйнө таанымын студент илимди изилдөө процессинде тынымсыз жаңылануу жана сүнгүү аркылуу (улам тереңдөө менен) топтойт. Ушундан улам студенттерди окутуу жана тарбиялоо биримдиги келип чыгат. Семинарларда, консультацияларда, коллоквиумдарда жана зачет-экзамендерде студенттин түшүнүк деңгээлин текшерүү

маанилүү. Бул деңгээлге жетүү үчүн, алардын берилген материалдарды кайра айтып берүүсү менен чектелбестен, ошол фактыга болгон студенттин мамилеси, жеке ою жана болуп жаткан окуяга далилдүү баасын да угуу керек.

Студенттердин практикалык билимине баа. Билим качан гана аны кадимки жашоодо колдонуп жана андан ары өнүккөндө гана билим болуп саналат. Ар бир илимдин тармагы боюнча билимдин аныкталган түрдө өсүшү жогорку мектептер (ЖОЖдор) үчүн мүнөздүү көрүнүш. Анда практикum, курстук жана дипломдук иштер конкреттүү бир технологиялык же техникалык тапшырмаларды чечүүсү жана дагы окуу процессинде студенттерди коомдун кызыкчылыгына карата кызмат кылууга үйрөтүү зарыл.

– *Көндүм (ык) жана шык деңгээлин ачып көрсөтүү.* Шык жана көндүм негизги көрсөткүч болуп саналат. Алсак, теориялык билимин текшерүүдө (мисалы, математикада) анализ жана аргументация чыгарууда алардын канчалык деңгээлде интеллектуалдык шыгы жана математикалык операцияларда ыктары кандай экени ачык эле көрүнүп калат.

– *Маданияттуулуктун билим менен айкалышы.* Педагогикалык тил менен түшүндүргөндө билимдин сапаты анын формасы менен тыгыз байланышкан көрүнүш. Сабаттуу кеп (оозеки жана жазуу түрүндө) аркылуу гана илимий иштерди, кынтыксыз чийме менен гана илимий-техникалык проекттердин маанисин ачып берсе болот. Жалпы маданий билим азыркы учурда кадрларды даярдоодо максаттуу программалардын бири болуп калды. Ошол сыяктуу эле педагогикалык окуу жайларынын студенттеринин кеп маданиятын өстүрүүсү зарыл, же болбосо алар аны кийин мектеп окуучуларынан өз оюн так жана таамай билдиргенди өз алдынча үйрөнүшөт.

11.4. Студенттердин билимин текшерүүнүн жана баалоонун формасын модификациялоо

Педагогдун студенттин билимин так текшерүүсүн жеңилдеүүнүн жолу билимди программаланган практикалык иштерге сүнгүү (машина же машинасыз) жана ар түрдүү техникалык каражаттарды ишке аралаштыруу менен келип чыгат. Заманбап машиналар, жетишкен техникалар, текшерүүчү аппараттар педагогдун студенттердин билимин текшерүүдө жумушун алда канча жеңилдетет жана аны алда канча так, объективдүү кылып берет.

Салттуу оозеки жана жазуу түрүндөгү сурамжылоолордон сырткары, ЖОЖдордо педагогко студенттин билими тууралуу бат жана так жыйынтык берүүчү дагы бир ыкма катары тест колдонулат. Тест студенттин ишмердүүлүгү жөнүндө конкреттүү жыйынтыктарды берүүчү ыкмалар катары методиканы байыта алат, бирок экзамен алуучу жана студенттин ортосундагы жеке ишмердүүлүктөн чегинде гана.

Тесттик тапшырмалар жеңил жана оңой сезилгени менен анын түзүлүш тибине карата токтоолукту жана ойлонууну талап кылат. Алардын арасында дароо жооптору айырмаланып туруучу тапшырмалар менен эле бирге мүмкүн болуп калуучу типтүү жооптор да жазылган тапшырмалар болуп калышы толук мүмкүн. Мындай учурларда студентке ойлонууга туура келип калат. Көпчүлүк учурда тесттер текшерүү иштеринде мурда кетирилген каталарды терең анализдөө жана топтоштуруунун негизинде түзүлөт.

Текшерүүнүн мындай анча толук жана жетиштүү эмес түрүн колдонуу менен окутуучунун убакыты сакталат. Анткени, текшерүү баракчаларын таратып жана алардын жыйынтыгын текшерип коюу лаборанттын деле колунан келет. Эң негизгиси студентке теориялык материалдарды кайталоого жана ойлонууга түрткү берет. Жыйынтыгында тесттик текшерүүлөр эксперименттерге тактыкты, лабораториялык курал-жарактарды талкалап алуу коркунучунун азаюусун, студенттердин өз иш аракеттеринде болгон ишенимдерин көтөрөт, эксперименттердин жыйынтыктарын иштетүүдө илимий деңгээлди өстүрөт.

Ошону менен бирге студенттин билимин тесттик же стандарт машинанын жардамы менен текшерүү алардын сан жагынан гана аттестациялоого барабар деп айтууга да толук негиз бар. Анткени, педагогикалык толук аттестациялоо терең сапаттуу даярдыкты талап кылат. Ал эми стандарттык, тесттик жана башка түрдөгү текшерүүлөр аны менен алмашылбастан толуктап гана турушу керек.

Модуль – билимдин тереңделиши жана бекемделиши менен бирге студенттерди текшерүүчү жана тарбиялоочу кызматты аткаруучу окуу иштеринин бир түрү. Ал студенттердин түшүнүгүн жана окуу материалдын негизги мазмунун өздөштүрүүсүн текшерүү максатында оозеки жана жазуу түрүндө болот. Студенттер алдын ала модулда эмне суроолор болоорун билишпейт. Ушунусу менен ал семинардык сабактан айырмаланып турат.

Модуль – зачеттон айырмаланып, курстун белгилүү бир бөлүмү боюнча гана жүргүзүлөт. Ал эми экзаменден айырмаланып, модулда

суроону мугалим өзү даярдайт жана каалаган суроосун каалаган студентке берет.

Систематизацияны күчөтүү жана материалды бекемдөө максатында студенттерге суроону логикалык ырааттуулукта берүү сунуш кылынат. Өзгөчө, бул суроо-жоопту жалпы группа угуп турганда тагыраак айтканда сүйлөшүү группа менен байланышкан учурунда өтө маанилүү. Бул мектептеги жеке сурамжылоону элестетет. Айырмасы узактыгында. ЖОЖдордо модуль негизинен 1 саат бою толугу менен алынат. Жооп берүү учурунда студентти толуктоолор, тактоолор болот. Аягында окутуучу өзүнүн жумуш дептерине баарына тийиштүү бааларын (баллдарын) коёт. Бул баалар семестрдин аягында зачет, экзамен учурунда жардамы тиет.

Модуль жеке студент менен аңгемелешүү формасында деле өткөрүлөт. Кээ бир окутуучулар 2, 3 төн студенттин киргизип, көбүнчө оозеки түрдө берилүүчү суроолорду берип жана ойлонууга убакыт берет. Бул учурда окутуучу каалагандай суроону каалагандай ырааттуулукта бере берет. Ал лекциядагы жана башка сабактардын алкагындагы окуу материалын бирге алып карашат. Окутуучу студентке материал жөнүндө өзүнүн билимин колдонуу үчүн стандарттуу эмес, изилденбеген ойлондуруучу суроолорду да берет. Семинардык сабактар жалпы курс боюнча темалар менен өтүлбөйт. Ал эми модуль студентти текшерүү максатында семинарларда өтүлбөгөн суроолор да болот.

Көбүнчө модуль бир нече этап менен өтөт. Биринчи модуль кайсы бир бөлүмдүн аягында семестрдин ортосунда өтөт. Экинчи жана үчүнчү модуль семестрдин аягында өтөт жана формасы боюнча зачетко жакындашат.

Негизинен жеке-жеке аңгемелешүү студенттин билими жөнүндө көп маалымат берет. Өзгөчө качан окутуучу студентке каалаган бөлүмдөн каалаган суроону, андан да келбей калган күндөрү өтүлгөн материалдан сураганда жакшы билинет. Модульду коллективдик же группалык формада өткөрүү чоң жыйынтыктарды берет. Анткени, ал материалды системалуу кайталоодо курстагы бөлүмдөр боюнча улам жаңы суроолордун пайда болушун камсыз кылат. Мунун негизинде дискуссиялар пайда болушу мүмкүн жана ага карата окутуучу жаңы тактоолорду, түшүндүрүүлөрдү берет.

Модуль – окуу планына жана сабактардын жадыбалына кирет. Модульду өткөрүү кафедра тарабынан пландашылат жана белгиленет. Кафедра изилдеп, жалпылаштырып жана аны окутуучу менен студенттин ортосундагы чыгармачыл иш катары модульга түзүлгөн су-

роолордон типтүүлөрүн топтойт. Алардын ичинен ийгиликтүү жаралган тапшырмаларды экзамендик билеттер менен да салыштырмалуу колдонсо болот.

Ошентип, жалпы билимди текшерүү жана көзөмөлгө алуунун методдоруна төмөнкүлөр кирет: оозеки текшерүү, жазуу, графикалык, комплекстүү (практикалык), техникалык (машина жана жабдыктар). Өз учурунда жалпы методдор билимди текшерүү боюнча көптөгөн метод, ыкмаларды камтыйт.

Оозеки методдорго: текшерүүчү аңгемелешүү, семинардык же практикалык сабакта студенттин сөзүнө анализ, аткарылган тапшырманы аларга түшүндүрүп берүүсү, аткарылган иш тууралуу оозеки отчет, педпрактиканын жыйынтыгы боюнча оозеки отчет, экскурсияга сапарлар жана башка студенттердин оозеки билдирүүлөрү эсептелет.

Жазуу методдоруна: студенттердин текшерүү иштери, дилбаян, доклад, реферат, курстук иштер (графикалык мүнөздөгү эмес), дипломдук иштер, макала жана билдирүүлөр кирет.

Графикалык методдорго: чиймелер, сүрөттөр, таблицалар, курстук иштер (графикалык), дипломдук иштер (графикалык) кирет.

Техникалык методдорго: көзөмөлгө алуучу машиналар, техникалык жабдуулар кирет.

Комплекстүү методдор болуп, устаканадагы иштер, өндүрүштү, талаада, клиникада, окуу учурунда, өндүрүштүк жана педагогикалык практикада, лабораториядагы иштер саналат.

Ошентип, студенттердин билимин көзөмөлгө алуу жана аттестациялоо аларды окуу процессинде окутуу, тарбиялоонун жана жаш адисти калыптандыруунун бирден-бир жолу болуп саналат.

Бирок, студенттердин билимин, ишенимин жана билгичтигин аттестациялоо жана текшерүүнүн метод, жолдору жөнөкөй көрүнгөнү менен педагогикалык процессте (иште) эң эле татаал болуп эсептелет. Ал эми окутуучулардын студенттерге болгон иш-аракети көп пландуу болуп саналат. Билимди текшерүүнүн жолу жана методикасы окутуучу студент менен жеке-жеке иш алып барганда гана педагогикалык жактан майнаптуу болот. Келечек мугалимдеринин билимин текшерүүдө, жеке тажрыйбасында окуучунун жетишүүсүн текшерүүнүн жолун үйрөтүү маанилүү (өзгөчө мектепте иштей тургандар).

Билимди текшерүү жана көзөмөлгө алуу системасын ишке ашыруу изилдөөчүлөрдү кызыктырып келет жана алар тарабынан дискуссиялар жүргүзүлүүдө.

Өз алдынча иштөө үчүн суроолор:

1. Көзөмөлдүн максатынын функциясын атагыла.
2. Баалоого карата пикир алмашкыла.
3. Көзөмөлдөөнүн түрлөрү боюнча класстер түзгүлө.
4. Көзөмөлгө коюлуучу талаптар боюнча эссе жазгыла
5. Студенттердин билимдерин текшерүү жана баалоодогу педагогикалык талаптар жөнүндө айтып бергиле.
6. Студенттердин билимдерин текшерүүнүн жана баалоонун формаларын модификациялоо деген темада пикир алмашкыла.

Сунушталган адабияттар:

1. Андреев В.В., Герова, Н.В., Ведерникова, М.И., Гордеев, А.Д., Сафонов, К.А. Рейтинговая система учета успеваемости студентов [Текст] / В.В. Андреев, Н.В. Герова, М.И. Ведерникова, А.Д. Гордеев, К.А. Сафонов // (зарегистрировано в Реестре 2009 г.).
2. Болонский процесс и проблемы обеспечения качества высшего гуманитарного образования.-Ч.1.- Бишкек: БГУ, 2008.-268с.
3. Болонский процесс и проблемы обеспечения качества высшего гуманитарного образования.-Ч.2.- Бишкек: БГУ, 2008.-248с.
4. Бабанский Ю.К., Ильина, Т.А., Жантекеева, З.У. Педагогика высшей школы [Текст] / Ю.К. Бабанский, Т.А. Ильина, З.У. Жантекеева. // Алма – Ата Мектеп, 1989.
5. Бордовская Н.А. Реан. «Педагогика». [Текст] / Н.А. Бордовская. // Питер, 2008.
6. Куприна О.Г. Организация самостоятельной работы студентов в вузе [Текст] / О.Г. Куприн. Высшее образование сегодня. // 2011.-№ 5.-С. 78-80.
7. Проверка и оценка знаний в высшей школе. [Текст] / Под.ред. И.А. Зязюна, В.К. Розова, Л.И. Ривинского. – Полтава, 1985.
8. Педагогическое пространство вуза: технологии, смыслы, ценности: материалы [Текст] / И.Ю. Лапиной, Н.Е. Синичкиной; СПбГАСУ. – СПб., 2012.– 324с.
9. Раимкулова А.С. «Твоя траектория, магистр» [Текст] / учебно-методическая разработка // А.С. Раимкулова. Б-2014.
10. Соловьев В.П. К вопросу о переходе на уровневую систему высшего профессионального образования. [Текст] / В.П. Соловьев, Ю.А. Крупин, Н.М. Золотарева // Высшее образование сегодня.-2011.-№ 7.-С.21-26.

11. Традиционные и инновационные средства оценивания и контроля в образовании: монография [Текст]/ В.М. Кадневский, // Омск: Изд-во ОмГТУ, 2012. – 320с.

12. Тимкина Ю.Ю. Механизмы организации самостоятельной работы студентов по изучению [Текст]/ Ю.Ю. Тимкина. Высшее образование сегодня.-2012.-№ 1. -С.74-76.

13. Феллер М.Д., Полтораки, Ю.Л. Как обеспечить объективность оценки. [Текст]/ М.Д. Феллер, Ю.Л. Полтораки. Вестник высшей школы. // 1986, №55. – стр.8-12.

СТУДЕНТТЕРДИН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТЕРИН УЮШТУРУУНУН НЕГИЗДЕРИ

12.1. Студенттердин өз алдынча иштерин уюштуруунун маселелери жана негизги багыттары

Азыркы күндүн педагогикалык проблемаларынын бири – студенттердин чыгармачыл шыктарын, аң-сезиминин активдүүлүгүн өнүктүрүү, алардын таанып-билүү мүмкүнчүлүгүн өстүрүп-өнүктүрүү. Байкоолор көрсөткөндөй, көп студенттер өзүнүн мүмкүнчүлүгүнө жараша окушпайт, анткени окутуу процессинде айрым учурларда студенттердин аң-сезимине таасир эткен окутуу формалары кеңири колдонулбайт. Андан тышкары биринчи курстун студенттери окуу процессине көп көңүл бурушпайт. Илимий изилдөөлөр көрсөткөндөй, биринчи курстун студенттеринин 40% таанып-билүү мүмкүнчүлүктөрүн өстүрүүгө умтулушпайт, ал эми 50% кесипчилик билимин өнүктүрүүгө көңүлүн бурушпайт. Студенттердин 3% гана өзүнүн астына максат койгондордун санына киришет, алар аң-сезимдүүлүктөрүн өстүрүп, таанып-билүү теориясы менен таанышканы аракеттенишет.

Байыркы мезгилден бери белгиленип келген окутуу процессинде катышкан окуучу активдүү болушу керек. Сократ жашаган доордо эле бул проблемага көп көңүл бурулган жана аңгемелешүү методун кеңири колдонууну сунушташкан. Бул проблеманы чечиш үчүн бир нече окумуштуулар өз изилдөөлөрүн арнашкан: А.В. Андреев, А. Адольф, Г.А. Атанов, И.Б. Бекбоев, Т.С. Браже, И. Белых, Э.М. Мамбетакунов, А.К. Маркова, А.М. Мамытов, Ж. Каниметова, О.Е. Лебедев, А.И. Пискунов, А.П. Тряпицына, А.В. Усова, Г.К. Селевко, А.В. Хуторской, М.А. Холодная, Г.И. Щукина, И.С. Якиманская ж.б. Бирок бул проблема азыркы мезгилдин да күн тартибинде орчундуу орун ээлеп турат.

Окумуштуу педагогдор окутуу ыкмаларын жана формаларын сындап жана анализдеп келишип, студенттердин жөндөмдүүлүгүнө, жана алардын далилдүү материалдарды эске тутушуна жараша окутуу ыкмаларын колдонуу керектигин баса белгилешет. Албетте,

окуу иштерине активдүү катышкан жана илимий иштерде өзүнүн чыгармачылык жөндөмүн өстүргөн студенттер да бар. Алар лекцияны угуу жана берилген адабияттарды окуу менен чектелбей, өз алдынча лекцияны конспектилешет, кошумча адабияттар менен даярданышат, изденишет, өз алдынча ой жүгүртүүгө жөндөмдүү, тапшырманы жаңыча башка ыкма менен чечүүгө мүнөздүү иштерди аткарышат. Бул студенттер берилген материалды теренирээк түшүнүүгө аракет кылышып, жаңыча көз карашты пайда кылууга жөндөмдүү, өз алдынча илимий изилдөөгө активдүү катышышат. Ошол эле мезгилде күнүнө сабакка келип бардык практикалык тапшырмаларды аткарып, бирок өз алдынча аракеттенбеген, чыгармачылык активдүү жактарын көрсөтпөгөн студенттер да бар.

Азыркы күндөгү илим жана техниканын өтө тез өнүгүп, жаңы илимий ачылыштар, мурун белгилүү болбогон илимдин, техниканын, экономиканын жаңыча тармактары пайда болуп жаткан мезгилде, ар бир студентти өз алдынча ой-жүгүртүүгө, илимий-техникалык адабияттарды теренирээк өздөштүрүүгө даярдоо керек.

Бул проблеманы чечүү үчүн окутуучу окутуу процессин уюштурууда чыгармачыл, көп кырдуу инсанды калыптандырууга көңүл бурушу керек. Бул жерде окутуунун ишмердүүлүгү максаттуу мүнөзгө ээ болушу керек, анткени жогорку окуу жайдын мугалими студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштурат, багыттайт жана ал иштин натыйжалуулугу студенттердин аракеттерине тыгыз байланыштуу экенин эсепке алат.

Студенттердин өз алдынча иштерин туура уюштуруу алардын өсүп-өнүгүүсүнө чоң таасир берип жана ар бир студенттин өз алдынчалыгын өстүрүүдө керектүү каражат болуп саналат.

Студенттердин өз алдынча иштерин туура уюштуруу бир нече оң таасир берет:

1-ден, студенттер предметти өз алдынча аң-сезимдүү жана бекем өздөштүрүшөт;

2-ден, өз алдынча билим алуу ыкмаларын билишет;

3-дөн, өз алдынча билимге ээ болуу муктаждыгын өсөт.

Өз алдынча даярдануу ар бир студенттин акыл-эсин, бийик маданиятын калыптандырат, өз алдынча иштөө ыкмаларына ээ болууну камсыздайт, өз убактысын акылдуулук менен пайдаланууга үйрөтөт жана профессионалдык жарамдуулуктун пайда болушуна таасир берет. Андан тышкары ар бир студент көп сапаттар ээ болот: уюштуруучулук, эрктүүлүк, тартиптүүлүк, демилгелүүлүк жана башка

ушул сыяктуу ойлоо шыктары өсүп-өнүгөт (анализ, синтез, салыштыруу, жана өз алдынча ой-жүгүртүү, өз алдынча иштөө стилин калыптандыруу жана таанып билүү ыкмалары өнүгөт).

Студенттердин өз алдынча иштерин уюштурууда окутуучу төмөнкү дидактикалык талаптарга көңүлүн бурушу керек:

1. Өз алдынча иш максаттуу мүнөзгө ээ болуу керек, бул жерде иштин максатын туура коюу зарыл. Окутуучу тараптан студентке берилген тапшырма жакшы иштелген жана ойлонулган болушу керек. Ошону менен бирге, ал тапшырма студенттердин ишке болгон кызыкчылыгын калыптандырышы жана аны туура, так аткарууга көндүрүшү керек. Бул талап туура аткарылбаса студенттер иштин максатын так түшүнө албай, окутуучуга бир нече жолу кайрылууга мажбур болушат. Мунун негизинде убакыт рационалдуу пайдаланылбайт жана студенттердин өз алдынчалыгынын өсүшүнө шарт түзүлбөйт.

2. Өз алдынча иштөөгө берилген иштерди студенттерди аткарууга мажбур кылуу керек жана ынтызарлык менен аткарууну үндө зарыл. Өз алдынча берилген иштердин көлөмү жана мазмуну студенттердин мүмкүнчүлүгү менен айкалышып турушу зарыл жана студенттердин өз алдынча ишин кабыл алууда мугалим алардын теориялык жана практикалык жактан даярдыгына көңүл бурушу керек.

3. Өз алдынча иштерди өткөрүүдө студенттердин иштөө ыкмалары калыптанышы зарыл. Бул дидактикалык талап ишке ашыш үчүн мугалим окутуу процессинде студенттер менен көрсөтмө ыкмаларды кеңири колдонуп, так жана туура түшүндүрүлүшү керек.

4. Өз алдынча иштерди өткөрүүдө студенттерге берилген тапшырмалар чыгармачыл негизинде түзүлүп, шаблондуу иш аракеттерге алып келбеши зарыл. Ар бир берилген тапшырма студенттердин демилгесин жана өз алдынча иштөө боюнча таанып-билүү мүмкүнчүлүгүн калыптандырышы зарыл.

5. Өз алдынча иштерди уюштурууда мугалим тараптан көңүл буруучу нерселердин бири – бул ар бир студенттин мүмкүнчүлүгүн эске алуу. Бул жерде дифференциалдык мамиле жасоо өтө зарыл.

6. Өз алдынча иштер ар бир студенттин кызыкчылыгын калыптандырышы зарыл. Бул жерде өтө маанилүү жаңы маселелерди коюу жана мазмундуу тапшырмаларды берүү. Берилген иштер практикалык мааниге да ээ болушу керек.

7. Өз алдынча берилген иштерди пландуу жана системалуу түрдө окутуу зарыл. Ушул дидактикалык теманын негизинде студенттер шык машыгууларга ээ боло алат.

8. Өз алдынча иштерди уюштурууда мугалим тараптан берилген мазмундуу материал студенттердин өз алдынча иштери менен айкалышып турушу зарыл. Эгерде студенттер көп убактысын өз алдынча иштерге жумшап койсо, программа боюнча өтүлгөн материал толук өздөштүрүлбөй кала берет, жана жаңыны өздөштүрүү темпи бузулат.

Студенттер таанып-билүү ишмердүүлүгүн өстүрүүдө окутуучу көп мүнөздөмөлөрдү сунуш кылат:

Биринчиден, педагогикалык ой-жүгүртүү, сынчылдык мамиле, проблемалуу окутууга умтулуу, өзүнүн көз караштарын негиздөө, өзүнүн окутуучулук ишмердүүлүгүн баалоо жана студенттер менен гуманисттик карым-катнаш түзө билүү. Студенттер таанып-билүү жөндөмдүүлүгүн уюштурууда эң негиздүү иш аракеттердин бири-бул өстүрүүгө сунушталган материалды тандоо, тапшырмаларды түзүү, проблемалуу окутууну колдонуу, ар бир студенттин жеке индивидуалдуу өзгөчөлүгүнө таянып иш алып баруу. Окутуу процессин активдештирүү мүмкүнчүлүгү диагноздон жана максат коюудан башталат.

Бул – биринчи баскычы. Окутуучу өзүнүн предмети жана өзүнүн ишмердүүлүгү аркылуу студенттердин аң – сезимин жана окууга карата мамилесин калыптандырышы керек.

Экинчи баскычта мугалим студенттер үчүн системалуу изденүү негизиндеги таанып-билүү ишмердүүлүгүнө шарт түзө билиши зарыл. Ошону менен бирге, студенттер үчүн өз алдынча көзөмөл жүргүзүү жана өз алдынча иш аракетин көзөмөлгө алууга, ондоого жана түздөөгө шарт түзүшү керек.

Үчүнчү баскычта окутуучу студенттерге өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүнө жана жекече чыгармачыл жагдайда иштөөгө шарт түзүшү керек. Бул жерде окутуучу ар бир студенттин жекече иш-аракетин, ой жүгүртүүсүн, баалуу багыттарын эсепке алып, иш алып барышы зарыл.

Жыйынтыктап айтканда таанып-билүү ишмердүүлүгү боюнча окуу көп деңгээлдүү система жана өзүнө теориялык жана методикалык маселелерди камтыйт. Мугалим менен студенттин биргелешкен иш аракети жемиштүү болуш үчүн Л.С. Выготскийдин айтканын эске алышыбыз керек: «Окутуу процессинде адам баласынын өнүгүүсүнүн жакынкы жана келечектүү зоналары эсепке алынганда гана көп маселе козголуп, натыйжалуу иш пайда болот.

12.2. Студенттердин өз алдынча иштерин мотивдештирүү

Студенттердин өз алдынча иштерин алып баруу – активдүү жана туруктуу мотивация аркылуу ишке ашат. Мотивдештирүү иш чара илгертен белгилүү. Эң негизги мотивдештирүү кесиптик ишмердүүлүккө өз таасирин берет.

Студенттердин өз алдынча аткарган иштерин активдештирүүдө ички жана тышкы факторлор бар. Ички факторлорду карасак, биринчиден, өз алдынча аткарган иштин керектүүлүгү. Студенттер билиши керек: алар аткарган иш өз таасирин лекцияда, методикалык колдонмолордо, лабораториялык иште же болбосо бир жылдык жарык көргөн окуу материалдарда жардам берерин, ошондо гана алар өз алдынча иштей турган ишти, тапшырмаларды өтө сапаттуу аткарганга умтулушат. Бул жерде мугалим студенттерди психологиялык жактан да колдоп турушу зарыл.

Дагы бир колдоно турган фактор: бул – өз алдынча белгиленген иштин профессионалдык даярдыгына таасир этерин белгилөө.

Мисалы: мугалим студенттерди дипломдук ишти эрте өткөрүүнү көздөтүп, кенже курстарда окуп жатканда эле өз алдынча тапшырмаларды берип, жана бир нече сабак боюнча гуманитардык, социо-экономикалык, табигый илим, ошондой эле жалпы кесиптик предметтер боюнча тапшырмаларды берип аларды чыгармачыл менен аткарууну мажбурлоосу керек. Мугалим эске алышы керек берилген тапшырмалар аркылуу студенттердин дипломдук ишке даярдык компетенттүүлүгү өсүп өнүгөт. Студенттер өз алдынча тапшырмаларды аткарууда бир нече практикалык кеңештер эске алышы керек. Мисалы: бир проблеманы чечүүдө төмөнкү түзүлүш аркылуу иштөөнү сунуштайбыз:

1. Кириш сөз жазуу;
2. Экспресс – суроолорду түзүү;
3. Бир же эки маселенин практикалык жагын чечүү;
4. Өз алдынча иштерге көңүл буруу.
5. Чечилген маселелерди жалпы жыйынтыктоо, каталарды табуу.

Окутуу процессинде мугалим модулдун материалы боюнча кошумча өз алдынча иштерди берип турушу зарыл. Бул жерде мугалим тараптан түзүлгөн атайын тапшырмалардын банкы иштеши керек жана зачетто студенттердин ар бир кошумча иштеринин жыйынтыгы эсепке алынышы зарыл.

Практикалык иштерди жетектөөдө мугалим студенттерди майда чыгармачыл топторго бөлүп, атайын тапшырмалардын банкынан

«өз алдынча иштерди тандап алгыла» деп сунушташы керек. Ошону менен бирге «оппонент, рецензент катары өз алдынча ой жүгүрткүлө» деп жана ушу сыяктуу илимий изилдөө иштеринин элементтерин киргизүү зарыл. Ар бир студенттин жеке инсандык касиеттерин да эске алуу керек. Жогорку окуу жайдын окутуучусу студенттер үчүн профессионал жаңы чыгармачыл инсан катары да үлгүлүү болушу зарыл.

Студенттердин өз алдынча иштерин активдештирүүдө циклдүү окутуу өз таасирин берери шексиз. Бул метод аркылуу өздөштүрө турган материалды интенсивдүү окутуу аркылуу ишке ашырса болот. Бул метод ишке ашыш үчүн мугалим ар бир курстун студенттерине сапаттуу практикалык иштерди аткарттырып, бир нече теманы бириктирип ар бир студенти өз алдынча иштөө ыкмаларына үйрөтүшү керек. Негизги маселе студенттердин өз алдынча иштерине көңүл буруу керек.

Жогорку окуу жайлардын кесиптик стандарттары компетенттүүлүк негизинде түзүлүүдө, ал жерде аудиториядан сырткары ишке көп убакыт бөлүнгөн. Бул убакытты толугу менен өз алдынча иштерге жумшаса болот. Окутуучу студенттердин практикалык, лаборатордук, өз алдынча иштерин жетектөөдө: «менин сабагым кызыктуубу жана студенттердин активдүүлүгүн кандай жол менен өстүрсөм болот» – деген ойдо болуш керек.

Жаңы кредиттик технологиялык окутуу боюнча ар бир практикалык сабакка 50 мүнөт берилсе ошонун 50дык тик убактысын өз алдынча иштөөгө жумшалышы керек.

12.3. Студенттердин өз алдынча иштерин активдештирүүнүн ыкмалары жана аларды өнүктүрүүчү жолдор

Өз алдынча таанып-билүү ишин активдештирүүнүн көп жолдору бар. Ал жолдорду билүү жана өтө кылдаттык менен колдонуу натыйжалуу окутуунун шарты катары илгертен бери бааланып келүүдө. Бирден бир эске ала турган жол бул: а) лекциялардын тексттеринин үстүндө иштөө.

Лекцияларды жаза турган дептердин биринчи бетинде студент өзү жөнүндө маалымат бериши зарыл. Бул жерде окутуучу өзүнүн статусун көрсөтүп, өзү жөнүндө айтып педагогикалык жылдарынын тажрыйбасы менен бөлүшүп, лекциянын текстин жазуу эрежелери менен тааныштырат. Дептердин бетин экиге бөлүп, бир жагына лекциянын мазмунун жазса, экинчи жагына болсо суроо, ой-жүгүртүүлө-

рүнүн мазмундуу жерлери, теманын негизги фактыларын жаздыруу туура. Негизинен окутуучу лекциянын негизги бөлүгүн гана жаздырышы зарыл. Окутуучу аныктамаларды, схемаларды, парадигмаларды, концепцияларды, ой-пикирлерди, фактыларды жаздыруу менен гана чектелбей, өзүнүн биринчи лекцияларында студенттердин жеке кызыкчылыгын өстүрүү үчүн кам көрүшү зарыл. Суроолорду коюуга проблемаларды чектөөгө, талаш-тартыштуу жоболорду табууга студенттерди мажбурлап туруу керек. Бул жерде окутуучу студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүн көзөмөлдөө үчүн тапшырмаларды изилдеп чыгышы керек, мини-лекциялардын сюжеттерин берип, суроо койдуруп, проблемаларды чектетип, студенттердин жеке ой-пикирлерин жаздырып турушу зарыл. Андан тышкары лекцияны угуу менен бирге, эң татаал интеллектуалдуу ишмердүүлүк студенттер лекцияны жаза билиши зарыл. Алар өзүнүн көңүлүн лекцияда берилип жаткан негизги жоболорго бурушу керек, лекциянын мазмунун туура түшүнүп, бир нече эрежелерди колдонуу зарыл.

1-ден, лекциянын темасы, максаты, планы сунуш этилген адабияты сөзсүз жазылышы керек.

2-ден, негизги жоболорго, аргументтерге, мисалдарга, фактыларга, өз алдынча суроолорго көңүл буруу зарыл.

3-дөн, жазылган материал так жана ырааттуу болушу керек, суроо-жооп, кызыл сызыкчалар, араб жана римдик сандар, чоң жана кичине тамгалар, абзацты билүү зарыл.

4-дөн, жазылган лекциялардын кээ бир жерлерине өзүнүн кыскача түшүндүрмөлөрүн берүү туура болот.

5-ден лекцияны жазганда так, кыска сүйлөмдөрдү колдонуу керек студенттер өз алдынча кыскартмаларды системалуу түрдө колдонушу керек. Ошону менен бирге, жаңы түшүнүктөрдүн маңызын өз алдынча талдап, ар кандай булактарды пайдаланып маалымат бериши керек.

Лекциянын үстүндө иштөө өз алдынча изденүүнү талап кылат. Бул жерде студенттер өз алдынча билим алуусун өстүрүш керек. Лекциянын тексти боюнча бир нече тапшырмаларды аткарышы зарыл: мисалы, лекциянын тезистерин жазуу, текст түзүү, реферат жазуу, графикалык схемаларды түзүү.

Жыйынтыктоочу лекциянын үстүндө иштөөдө студенттер төмөнкү суроолор менен алек болушу керек бул алган билимдер эмне үчүн керек, кабыл алынган түшүнүктөр кайсы практикалык жана теориялык маселелерге жардам берет ж.б.у.с.

Б.М. Бимдин айтуусу боюнча: «жыйынтыктоочу лекция тарыхый проблеманы кабыл алууга, тиги же бул илимдин теориясын түшүнүүгө жардам берет».

Практикалык сабактарды өтүүдө студенттер менен төмөнкү өз алдынча иштерди алып барса болот:

1. Көнүгүүлөрдү иштетүү.
 2. Педагогикалык жагдайларды түзүү.
 3. Жалпылоо схемаларды түзүү.
 4. Керектүү маалыматты издөө.
 5. Өз алдынча илимий изилдөөлөрдү жасоо.
 6. Чебер мугалимдер чечкен көйгөйлөргө көз чаптыруу жана анализ берүү.
 7. Жаңы педагогикалык технологиялардын сапаттуулугун чечмелөө.
 8. Теориялык жана практикалык маселелердин оптималдуу ыкмаларын издөө.
 9. Жаңы окутуу технологияларды издеп табуу жана көрсөтүү.
 10. Алдыңкы педагогикалык изилдөөлөрдүн методикасы менен таанышуу.
 11. Алдыңкы педагогдордун тажрыйбалары жана макалалары менен таанышуу жана анализ берүү.
 12. Заманбап билим берүү көйгөйлөрүн тарыхый контекстте кароо.
 13. Педагогикалык процессти уюштуруу боюнча авторлук мамилени калыптандырууга умтулуу.
 14. Алган билими боюнча жалпылоочу схемаларды түзүү.
 15. Илимий дискуссиянын моделин түзүү.
- Окутуучу студенттердин өз алдынча иштерин жетектөөдө аларга боло турган ийгиликтин маанайын тартуулап, ишенич көрсөтүп, студенттердин өз күчтөрүнө ишенүүнү калыптандырып, эксперт катары алардын ишмердүүлүгүнө анализ берип, ар бир ишке керектелген саатын чектеп, өтүлгөн сабактарга аудио жана видео техниканы кеңири колдонуп ар бир студенттин өнүгүү концепциясына оң таасир бериши керек.
- Семинар сабактарда студенттин өз алдынча активдүүлүгүн өстүрүүсү үчүн окутуучу көп ыкмаларды туура уюштура билиши зарыл.
- Семинар сабактар коллективдүү ишмердүүлүктүн өзөгү болгондуктан, өзүнө студенттердин өз алдынча активдүүлүгүн өстүрө турган ыкмаларды камтыйт.
- Семинарда даярданууда студент өз алдынча көп иштерди аткарышы керек:

- тема менен таанышуу;
- семинарга даярдануу планын түзүү;
- темасы боюнча адабияттар менен таанышуу;
- тема боюнча аныктамалардын мазмунун түшүнүү;
- теманы толуктоо үчүн башка адабияттар, справочниктер, энциклопедиялар менен иштөө;
- семинардын суроолору боюнча план-долбоор түзүү;
- түшүнбөгөн суроолорду жазуу;
- семинар боюнча тезис түзүү;
- доклад, рефераттарды издөө;
- семинардын темасы боюнча кошумча адабияттарды, маалыматтарды издөө;
- мини-доклад, реферат даярдоо;
- негизги жана кошумча суроолорду түзүү;
- окутуучу менен боло турган консультацияларга даярдануу;
- проблемалуу суроолорду чектөө;
- жаңы типтеги семинардын түзүлүшү менен танышуу.

Мисалы, окутуучу интерактивдүү семинарларды өтүүдө чеберчилик менен талкуулоо семинары, изилдөө семинары, акылга чабуулу семинары жана башка ушундай сыяктуу семинарларды колдонушу керек.

Талкуулоо семинарда студенттердин өз алдынча ой жүгүртүүсүн өстүрүү зарыл.

Изилдөө семинарын өткөндө студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгүн өстүрүү максатында аларды схема, таблица, графикалык чийүү, диагностикалык методикаларды иштеп чыгууну сунуш кылуу керек.

Проблемалуу семинарын өткөндө студенттерди төмөнкү өз алдынча иш өткөрүүгө тартуу керек:

- проблемалуу жана көзөмөлдөө текшерүү суроолорду коюу;
- сөздүк, энциклопедия, журналдарды колдонуп кызыктуу маалыматтарды берүү;
- салттык жана салттык эмес проблемаларды чектөө;
- студенттерди майда топторго бөлүп, алардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн жогорулатуу максатында өз алдынча бир проблеманы чечүүгө мажбурлоо.

Атайын семинарлар жана атайын курстар – азыркы күндө жогорку окуу жайларында студенттердин өз алдынча иштерине, илимий көз караштарынын калыптанышына таасир этүүчү жана кеңири кол-

донулган формалардын бири. Атайын семинарлар жана атайын курстар келечектеги илимий изилдөө менен байланышкан тармак катары алдынкы жана тажрыйбалуу окутуучулардын жетектөөсү менен ишке ашат. Жалпы окутулган курсту кеңейтүү жана толуктоо максатында ишке ашат. Атайын курстун максаты студенттерди жаңы илимий чөйрөгө тартуу менен чектелбейт, анын негизги милдети студенттерди өз алдынча илимий изилдөөнү жүргүзүүнү үйрөтүү, изилдөөнүн негизги багыттарына көңүл буруу жана изилдөө ишти жүргүзүүчү ыкмалар менен тааныштыруу. Атайын семинарлар жана атайын курстар окуу планда жана окуу жүгүртмөдө айырмаланып берилет, бирок органикалык түрдө алар бири-бири менен тыгыз байланышта, анткени алар студенттердин өз алдынча иш алып баруусуна теориялык жана методикалык негиздерди түзөт десек жаңылышпайбыз. Атайын курстар окутулуп жатканда окутуучу тараптын темалар бөлүнүп берилет жана алардын негизинде ар бир студент өз алдынча илимий изилдөө жүргүзгөнгө багыт алат. Окутуучулар тараптан жалпы жана жеке индивидуалдуу консультациялар ирээттүү түрдө берилиши керек. Ал консультациялардын негизинде студенттер иштин ыкмасы менен таанышат, изилдөө пландарын түзүшөт, адабияттарды тандоо жана колдонуу проблемасы менен иштешет жана эксперимент жүргүзүү менен алек болушат. Атайын семинарларда студенттер изилдөө проблемасынын тандоо негизин аныкташат жана теманын максатын жакташат, аны алып баруучу пландары менен тааныштырышат, изилдөөнүн планын, теоретикалык жана практикалык маанисин көрсөтүшөт.

12.4. Студенттердин өз алдынча иштерин уюштуруу формалары

Студенттердин өз алдынча иштерин уюштуруунун салттык жана интерактивдүү формалары бар. Салттык формалары реферат жазуу, доклад даярдоо, курстук жана дипломдук иштерди жазуу кирет. Интерактивдүү формаларына класстер түзүү, слайд жасоо, тематикалык кроссворд чийүү, мазмундуу эссе жазып чыгуу жана башка ушу сыяктуу иштер кирет.

Курстук иш экинчи, үчүнчү, төртүнчү курста жазылат. Алар бир нече этаптан турат. Биринчи, курстук иш экинчи окуу жылында жазылат. Курстук ишти жазууда студент төмөнкү иш аракеттерди аткарыш керек:

– өз каалоосу боюнча теманы тандап алуу;

– тандалып алынган тема боюнча адабияттарды илимий материалдарды топтоо, жыйноо;

– аларды окуп чыгуу жана анализдөө;

– илимий жетекчиси менен теманы талкуулоо жана план түзүү;

– курстук иштин жумушчу вариантын жазып чыгуу жана аны жетекчиге текшертүү ;

– берилген каталар менен иштөө;

– курстук иштин акыркы вариантын даярдоо;

– илимий жетекчиден курстук ишке пикир алуу;

– рецензенттерден курстук ишке рецензия алуу;

– жазылган рецензиянын үстүнөн иштөө;

– курстук ишти коргоо.

Курстук иш студенттин квалификациясын аныктаган илимий иш катары эсептелип, өз алдынча бир проблеманы изилдөөгө багытталат. Курстук иште проблема чектелет, суроолор коюлат, тандалган теманын актуалдуулугу белгиленет, аныкталган проблемага карата теориялык мамиле негизделет, методологиялык билимдер пайдаланылат илимий корутундулар чыгарылат жана бүтүмдүү мүнөзгө ээ болот. Курстук иш жетекчи тараптан бааланат, рецензент өзүнүн пикирин оозеки берет жана кафедранын отурумунда дифференциалдуу зачет коюлат. Курстук иш төртүнчү курста кафедранын отурумунда жакталат. Жакшы иштер конкурска жана көрсөтмөгө коюлат.

Дагы бир студенттердин өз алдынчалыгын өстүрө турган ыкмабул дипломдук иш.

Дипломдук ишти аткарууда төмөнкү талаптар аткарылат:

– өз каалоосу боюнча теманы тандап алуу;

– тандалып алынган тема боюнча адабияттарды, илимий материалдарды топтоо, жыйноо;

– аларды окуп чыгуу жана анализдөө; илимий жетекчиси менен теманы талкуулоо жана план түзүү;

– дипломдук иштин жумушчу вариантын жазып чыгуу жана аны жетекчиге текшертүү ;

– жетекчинин сунуштары жана каталары боюнча иштөө;

– дипломдук иштин акыркы вариантын даярдоо;

– илимий жетекчиден дипломдук ишке пикир алуу;

– рецензенттен дипломдук ишке рецензия алуу;

– жазылган рецензиянын үстүнөн иштөө;

– дипломдук ишти коргоо процедурасынан өтүү.

Коргоо процедурасынан өтүү этаптары:

1. дипломдук иштин мазмуну жөнүндө маалымдоо (10-15 мин)

1. Суроо – жооп.
2. Жетекчинин рецензиясы.
3. Официалдуу оппоненттин пикири.
4. Коргоого катышкан адамдардын пикири.
5. Дипломдук иштин жыйынтыгы (5-10 мин).

Дипломдук ишти коргоо процедурасы мамлекеттик аттестациялык комиссиянын отурумунда ишке ашат.

Дагы бир спецификалык мааниге ээ болгон, студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгүнө таасир эткен форма – бул текшерүү иштери.

Контролдук иштерди аткаруу процессинде студенттер көп компетенцияларга ээ болушат. Мисалы: өз алдынча билим алуу ыктар, илимий изилдөө жүргүзүү ыктары, өз педагогикалык тажрыйбасын анализдөө ыктары ж.б.у.с.

Текшерүү иштеринин негизги максаты – студенттерге тереңдетилген жана кеңейтилген билимдерди берүү жана педагогиканын актуалдуу проблемалары боюнча өзүнүн педагогикалык тажрыйбаларын такшалтуу, ошону менен педагогикалык чеберчилигин калыптандыруу. Текшерүү иштери аркылуу студенттердин төмөнкү компетенциялары калыптанат:

Жалпы «билгичтик» компетенциялары: илимий жана методологиялык таанып-билүү системасы жөнүндө билимдери;

– азыркы билим берүү системасынын алдыңкы идеялары жөнүндө билимдери;

– инсандын өнүгүшүнүн кыймылдаткыч күчү катары педагогикалык процесстин жана анын карама-каршылыктарынын маңызын, мыйзамдарын жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн билүү компетенциялары;

– таанып-билүү процесстеринин өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрү жөнүндө билимдер жана жигердүү (чыгармачыл) билим берүүчү иштин негиздерин калыптандыруу жоболору боюнча компетенциялары;

– жигердүү (чыгармачыл) билимдерди, ыктарды жана башка башкаруунун негиздерин жана өзгөчөлүктөрүн билүү компетенциялары;

– окутуунун ар кандай каражаттарын жана технологияларын тандоо критерийлерин билүү ж.б.у.с.

Андан тышкары, студенттердин педагогикалык ой-толгоолору өсүп-өнүгөт, педагогикалык жагдайларды чечүү компетенциялары такшалат, далилдөө жана аргумент берүү мүмкүнчүлүктөрү калыптанат, жаңы педагогикалык концепциялар жөнүндө кеңири билимдерге ээ болушат ж.б.

Жогоруда аталган формалар өз таасирин профессионал адистерди тарбиялоо проблемасын чечүүгө багытталуу менен чектелбестен, үзгүлтүксүз өз алдынча билим алууга жана ар бир студенттин социалдаштыруу проблемасын чечүүгө багытталары шексиз.

Өз алдынча иштөө үчүн суроолор:

1. Студенттердин өз алдынча иштерин уюштуруу формалары тууралуу пикир алмашкыла.
2. Дипломдук иштин коргоо процедурасынын өтүү этаптарын белгилегиле.
3. Курстук ишти жазууда студент кандай иш аракеттерди аткарышы керек?
4. Студенттердин өз алдынча иштерин уюштурууда кандай дидактикалык талаптар бар?
5. Семинарга даярданууда студент өз алдынча кандай иштерди аткарышы керек?
6. Студенттердин өз алдынча иштерин уюштуруу формалары боюнча класстер түзгүлө.
7. «Дипломдук ишти аткаруу» – деген темада пикир алмашкыла

Сунушталган адабияттар:

1. Абасов З. Проектирование и организация самостоятельной работы студентов [Текст] / З. Абасов // Высшее образование в России. – 2007 – № 10. – стр. 81 – 84.
2. Алханов А. Самостоятельная работа студентов [Текст] / А. Алханов // Высшее образование в России. – 2005 – № 11. – стр. 86 – 89.
3. Апиш Ф.Н. Самостоятельная работа как способ развития мотивации и самоорганизации учебной деятельности студента [Текст] // Культурная жизнь Юга России. – 2008. – № 2. – стр. 45 – 47.
4. Георге И.В. Принципы организации самостоятельной работы студентов в процессе профессиональной подготовки [Текст] // Среднее профессиональное образование. – 2009. – № 11. – стр. 52 -54.
5. Георге И.В. Дидактические условия реализации самостоятельной работы студентов [Текст] // Среднее профессиональное образование. – 2009. – № 9. – стр. 48 -51.
6. Григорян В.Г. Роль преподавателя в организации самостоятельной работы студентов [Текст] / В.Г. Григорян // Высшее образование в России. – 2009. – № 11. – С. 108 .

7. Жиркого З.С. Проектирование самостоятельной учебной деятельности как средство творческого развития личности [Текст]/ З.С. Жиркого //Сибирский педагогический журнал. – 2009. – № 8. – стр. 145 -154.

8. Каган В.И. Сечеников, И.А. Основы оптимизации процесса обучения в высшей школе [Текст]/ В.И. Каган., И.А. Сечеников (научно-методич. пособие). – М.: Высшая школа, 1987.– 201с.

9. Компетентностный подход к профессиональной подготовке будущего педагога: [Текст]/ сборник материалов IV Всерос. науч.-практ. конференции преподавателей пед. вузов (29-30 янв. 2010 г., г. Москва). – М. : Баласс, 2010. – 224 с.

10. Основы вузовской педагогики [Текст]/ Н.А.Асипова., А.С.Раимкулова и др. – Б.,2001. – 187 с.

11. Образование и культура Кыргызстана в транзитный период Сб. актов Президента КР и Правительств -Бишкек, 1998.

12. Тхагапсоев Х.Г. О новой парадигме образования [Текст] Х.Г. Тхагапсоев, // Педагогика, 1999. – 123 с.

13. Традиционные и инновационные средства оценивания и контроля в образовании: монография [Текст]/ В.М. Кадневский – Омск: Изд-во ОмГТУ, 2012. – 320 с.

14. Формирование модели специалиста с высшим образованием. [Текст]/ Е.Э. Смирнова. – Томск. – 1984.-56 с.

МАЗМУНУ

Сөз башы.....	3
---------------	---

I Бөлүм.

Кыргыз Республикасынын учурундагы билим берүү системасындагы жаңы тенденциялар

1.1. Жогорку билим берүү системасындагы жаңы өзгөрүүлөр	4
1.2. Болон процессинин тарыхы жана бүгүнкү жогорку билим берүү системасындагы орду, өнүгүү маселелери.....	8

II Бөлүм.

Жогорку мектептеги педагогика. Анын предмети, милдети, негизги категориялары жана анын өзгөчөлүктөрү

2.1. Жогорку мектепте педагогиканын максаты, предмети, милдети жана анын негизги категориялары	17
2.2. Жогорку мектептеги педагогиканын өзгөчөлүктөрү	26

III глава.

ЖОЖДОГУ педагогикалык процесстеги илимий изилдөөнүн усулдары

3.1. Методологиянын объектиси, предмети, негизги проблематикасы жана педагогикалык изилдөөлөрдөгү методологиялык-теоретикалык жана эмпирикалык деңгээлдердин өз ара айкалышы.....	31
3.2. Илимий-педагогикалык изилдөөлөрдүн усулдары	37
Изилденип жаткан маселенин абалынын анализи этабындагы ишмердүүлүктүн ыкмалары.....	38

IV БӨЛҮМ.

Ар кайсы өлкөлөрдөгү жогорку билим берүүнүн социалдык-тарыхый мүнөздөмөсү

4.1. Жогорку билимдин пайда болушунун тарыхый-социалдык фактору.....	56
--	----

- 4.2. Өнүккөн капиталисттик өлкөлөрдө жогорку билим берүү системасына тийиштүү өзгөчөлүктөр..... 60
- 4.3. КМШ өлкөлөрүнүн жогорку билим берүүсүнүн өнүгүшүндөгү негизги этаптар..... 65

V Бөлүм.

Кыргыз Республикасында жогорку билим берүү системасы

- 5.1. Жогорку билим берүү системасын уюштуруудагы билим берүү системасы жана принциптери жөнүндө жалпы түшүнүк..... 71
- 5.2. Кыргызстандагы жогорку билим берүү системасы..... 74
- 5.3. Дүйнөлүк билим берүү мейкиндигинде Кыргызстандын ЖОЖдорун интеграциялоо..... 79

VI Бөлүм.

Заманбап шарттарда үзгүлтүксүз билим берүүнүн проблемалары

- 6.1. Үзгүлтүксүз билим берүү концепциясынын маңызы, анын максаты, милдеттери, жана аткарган кызматы..... 87
- 6.2. Үзгүлтүксүз билим берүү процессин куруунун принциптери ... 94
- 6.3. ЖОЖдун үзгүлтүксүз билим берүү системасындагы орду жана ролу 97
- 6.4. Адистикти жогорулатуу үзгүлтүксүз билим берүүнүн бөлүгү катары 100

VII Бөлүм.

Жогорку мектептердеги педагог жана педагогикалык чеберчилик

- 7.1. ЖОЖдордогу педагогикалык кесип, анын өзгөчөлүктөрү жана талаптары 105
- 7.2. Педагогикалык шык жана педагогикалык чеберчилик 105
- 7.2. Педагогикалык шык жана педагогикалык чеберчилик 112

VIII Бөлүм.

Жогорку мектепте билим берүүнүн мазмуну

- 8.1. Жогорку окуу жайларда билим берүүнүн мазмуну жана анын структурасы. 125

Билим берүү мазмунун аныктоочу факторлор	126
8.2. Жогорку окуу жайларда билим берүүнүн мазмунун калыптандыруу денгээлдери.....	128
8.3. Жогорку окуу жайларда билим берүүнүн мазмунун аныктоочу документтер.....	130

IX Бөлүм.

Окутуунун методдору

9.1. Окутуу максатка багытталган окутуучу менен студенттин ортосундагы өз ара аракеттенүү процесси.	139
9.2. Жогорку окуу жайларында традициялуу окутуунун методдорунун өзгөчөлүктөрү.	142
9.3. Программалык окутуу методу жана дидактикалык оюндар.....	147
9.4. Техникалык каражаттар окуу процессинде.	149

X Бөлүм.

Окутууну уюштуруунун негизги формалары

10.1. Окутууну уюштуруунун формаларынын келип чыгышы.	152
10.2. Жогорку окуу жайларда окутууну уюштуруунун формалары жөнүндө жалпы түшүнүк.	157
10.3. Жогорку окуу жайларда окутууну уюштуруунун негизги формалары.	163
10.4. Окуу-өндүрүштүк жана педагогикалык практикалар окутууну уюштуруунун өзгөчө формалары.	173

XI Бөлүм.

Жогорку мектеп системасындагы педагогикалык көзөмөл

11.1. Көзөмөлдүн максатынын функциясы – студенттердин билимдерин баалоо, практикалык жактан кенири билдирүү, өөрчүтүү, көнүктүрүү	179
11.2. Көзөмөлдөөнүн түрлөрү жана студенттердин билимин текшерүү жолдору.....	180
11.3. Окутуу процессиндеги билимди текшерүү жана баалоодогу педагогикалык талаптар	183

11.4. Студенттердин билимин текшерүүнүн жана баалоонун формасын модификациялоо	184
--	-----

XII Бөлүм.

Студенттердин өз алдынча иштерин уюштуруунун негиздери

12.1. Студенттердин өз алдынча иштерин уюштуруунун маселелери жана негизги багыттары	190
12.2. Студенттердин өз алдынча иштерин мотивдештирүү	194
12.3. Студенттердин өз алдынча иштерин активдештирүүнүн ыкмалары жана аларды өнүктүрүүчү жолдор	195
12.4. Студенттердин өз алдынча иштерин уюштуруу формалары	199

